T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DENİZ BİLİMLERİ VE İŞLETMECİLİĞİ ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN HAZAR DENİZİ KITA SAHANLIĞI PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yaşar Hüseyin YAĞDIRAN

Deniz İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Danışman
Prof.Dr. Cem GAZİOĞLU

MAYIS, 2011

ÖNSÖZ

Bu çalışmada uluslararası hukuk açısından Hazar Denizi kıta sahanlığı problemi irdelenmiştir. Yüksek lisans öğrenimim sırasında ve tez çalışmalarım boyunca gösterdiği her türlü destek ve yardımdan dolayı çok değerli hocam Prof. Dr. Cem GAZİOĞLU'na en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Bu çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen başta Ülküye Tosuncu olmak üzere çalışma arkadaşlarıma ve İstanbul Üniversitesi'ne teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER **Sayfa**

ÖNSÖZ i
ÖZET ii
ABSTRACT iii
TABLO LİSTESİ iv
ŞEKİL LİSTESİ v
KISALTMA LİSTESİ vi

I.GİRİŞ 1

II.HAZAR BÖLGESİNE COĞRAFİ BAKIŞ 4
2.1.Coğrafi Bilgiler 4
2.2.Hazar Denizi'nin Genel Bölümleri 5
2.2.1.Akarsular 6
2.2.2.Deltalar ve Körfezler 6
2.3.Su Seviyesindeki Değişiklikler 7
2.4.Sahillerin Yapısı 8
2.5.Çevresel Meseleler 8
2.5.1.Hazar Bölgesinde ve Denizi'nde Kirlilik 11

III.TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAZARDAKİ STATÜNÜN GELİŞİMİ. 15
3.1.Tarihsel Süreç İçerisinde Hazar'daki Statünün Gelişimi 15
3.2.Hazar Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerde Etkili Olan Bazı Sorunlar ve Hazar'daki Anlaşmazlıkların Nedenleri 19
3.2.1.Etnik Çatışmalar 19
3.2.2.Terörizm ve Kaçakçılık 21
3.2.3.Siyasi İstikrarsızlık 21
3.2.4.Ekonomik Nedenler 23
3.2.5.Jeopolitik Nedenler 24
3.2.6.Hazar'da Zengin Kaynakların İsim Sorunu 25
3.2.7.Güç ve Çıkar Mücadeleleri 25

IV.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜNÜN TARTIŞILMASI 27
4.1.Genel Bakış 27
4.2.Hazar'ın Hukuki Statüsüne Dair İleri Sürülen Tezler 38
4.2.1.Hazar Denizdir 39
4.2.2.Hazar Göldür 40
4.2.3.Hazar'ın Kendine Has Özel Bir Yapısı Vardır. 41
4.3.Uluslararası Hukuka ve Antlaşmalara göre Hazar Denizi'nin Statüsü 41
4.3.1.Kıta Sahanlığı 43
4.3.1.1.Kıyıları Karşı Karşıya veya Yan Yana Olan Devletler Arasında Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması (delimitation) Sorunu ve 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Konvansiyonu'nda Öngörülen Düzenleme 44
4.3.1.2.Kıyıları Karşı Karşıya veya Yan Yana Olan Devletler Arasında Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması (delimitation) Sorununa 1982

BMDHK'da Öngörülen Düzenleme 46
4.3.1.3.Adalet Divanı'nın Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'ndaki 20 Şubat 1969 Tarihli Yargısı ve Ertesindeki Uygulama 46
4.3.2.1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesine Türkiye'nin Yaklaşımı ve Sözleşmeye Göre Hazar'ın Statüsü. 48
4.3.2.1.1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesine Göre Kıt'a Sahanlığı 50
4.3.2.2.1982'den Sonraki Kıta Sahanlığı Sorunlarında Öngörülen Düzenleme.....54
4.3.3.UNCLOS Deniz ve Uluslararası Göl Statüsüne Göre Hazar Paylaşımları.....56
4.4.Hazar Denizi'ne Kıyısı Olan Ülkelerin Görüşleri 58
4.4.1.Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri.....58
4.4.1.1.Azerbaycan-Türkmenistan Sınır Sorunları 60
4.4.1.2.Azerbaycan-İran Sınır Sorunları 61
4.4.2.RF'in Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri.....62
4.4.3.İran'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri 65
4.4.4.Kazakistan'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri.....67
4.4.5.Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri 69
4.4.6.Hazar Bölgesinde Silahlanma Yarışı ve Hazar'a Kıyıdaş Devletlerin Sahip Olduğu Kuvvetlerin Statü Sorununa Etkisi.....71
4.5.Hazar Denizi Havzasının Önemi, Bölgesel ve Küresel Güç Merkezlerinin Stratejileri.....75
4.5.1.Hazar Denizi Havzasının Önemi.....76
4.5.2.Bölgesel ve Küresel Güç Merkezlerinin Stratejileri 79
4.5.2.1.Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....79
4.5.2.2.Rusya Federasyonu 81
4.5.2.3.Çin.....82
4.5.2.4.İran 84
4.5.2.5.Avrupa Birliği (AB) Devletleri 85
4.6.Türkiye ve Hazar Bölgesi.....89
4.6.1.Türkiye'nin Bölge Ülkeleri İle İlişkileri 89
4.6.2.Türkiye'nin Hazar'a Bakışı.....91
4.6.3.Türkiye'nin Hazar Bölgesi İle İlgili Politikaları 93
4.6.4.Hazar'ın Kaynaklarının Paylaşılmasının Türk-Azeri İlişkileri Kapsamında Değerlendirilmesi.....94
4.6.4.1.Hazar'da Çıkabilecek Bir Soruna Türkiye'nin Yaklaşımı.....94

V.SONUÇ VE ÖNERİLER 98

KAYNAKÇA.....103

ÖZGEÇMİŞ 106

ÖZET

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN HAZAR DENİZİ KITA SAHANLIĞI PROBLEMİ

Yaşar Hüseyin YAĞDIRAN

Hazar bölgesi bugün için birçok enerji projesinin planlandığı ve yürütüldüğü, batının ulusal güvenlikle eş değer tuttuğu, enerji arz güvenliği sorununa çözüm sağlayabilecek alternatif coğrafyalardan birisidir.

Bu nitelikleri ile Hazar, son yıllarda bölgesel güçlerin, uluslararası ve hükümet dışı aktörlerin politikalarının buluştuğu veya çatıştığı bir yer haline gelmiştir. Hazar bölgesinin enerji kaynakları, bu bölgenin 21.yy.da ikinci bir Basra körfezi olabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu tez çalışmasında Hazar Denizi'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi vurgulanarak Hazar'ın statüsü konusu uluslararası hukuk açısından irdelenmiştir. Bölgedeki sorunların giderilmesi halinde işgücü, istihdam vs. konularda istikrar oluşacağı değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca Türkiye olarak Hazar bölgesindeki alaka ve menfaatlerimizin korunması ve geliştirilmesi hususlarında alınması gereken tedbirler ve öneriler ele alınmıştır.

ABSTRACT

CASPIAN SEA CONTINENTAL SHELF PROBLEM IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW

Yaşar Hüseyin YAĞDIRAN

The Caspian region for which many energy projects are being planned and executed is today one of alternative regions that can provide solution to energy supply security which is considered by the westerns as equal to national security.

With these characteristics of the Caspian region has become a place that the policies of the regional powers, international and non-governmental actors to meet, or conflict in recent years Energy resources of the Caspian region has led to the emergence of the idea that this region would be the second Arabian Gulf in the 21st century.

In this thesis research; the subject of the status of Caspian is examined in international law by the Caspian Sea with emphasis on the importance of the geopolitical and geostrategic. In elimination of the problems in the region, it has been evaluated that will be consist of stability in labor and employment matters, etc.

In addition, in matters of protection and development of our relevances and interests in the Caspian region should be taken measures and recommendations were discussed as Turkey.

TABLO LİSTESİ **Sayfa**

Tablo 1. Hazar havzası petrol ve doğal gaz rezervleri……..... 78

ŞEKİL LİSTESİ **Sayfa**

Şekil 1.	Hazar Denizi ve bölgesi.....	4
Şekil 2.	Hazar Denizi(fiziki).....	5
Şekil 3.	Hazar havzası ve deltalar.....	7
Şekil 4.	Göl yaklaşımı…….....	28
Şekil 5.	Deniz yaklaşımı…….....	28
Şekil 6.	1921 ve 1940 anlaşmalarına göre SSCB ve İran sınırları.....	30
Şekil 7.	SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Denizine kıyısı olan devletler …….....	32
Şekil 8.	Hazar Denizi'nin sektörel bölüşümü …….....……...	42

KISALTMA LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	:Azeri Petrol Konsorsiyumu
ARDNŞ	:Azerbaycan Respublikası Dövlet Neft Şirketi
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	:Barış İçin Ortaklık
BM	:Birleşmiş Milletler
BMDHS	:Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	:British Petrol
CM	:Santimetre
DSH	:Denizaltı Savunma Harbi
FAO	:Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
G/M	:Güdümlü Mermi
KM	:Kilometre
MEB	:Münhasır Ekonomik Bölge
MKT	:Mayın Karşı Tedbirleri
NATO	:Kuzey Atlantik Paktı
NM	:Notical Mile(Deniz Mili)
RF	:Rusya Federasyonu
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	:Şanghay İşbirliği Örgütü
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNCLOS	:United Nations Convention on the Law of the Sea (BM Deniz Hukuku Konvansiyonunu)

I. GİRİŞ

20'nci yüzyılın son dönemine damgasını vuran gelişmelerin en önemlisi iki kutuplu dünya düzeninden, henüz istikrara kavuşmamış tek kutuplu dünya düzenine geçiştir. SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan bu durum, 21'nci yüzyılda yeni siyasi oluşumlara, yeni belirsizliklere, yeni tehdit algılamalarına ve yeni ekonomik mücadelelere açık ortam yaratmıştır. Bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerle birlikte daha da belirgin hale gelen bu durum, başta Kafkaslar ve Hazar Denizi çevresi olmak üzere Avrasya'daki yeni oluşumlarla bu bölgelerin önemini artırmıştır.

Hazar Denizi; Kuzeybatı Asya'da, Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Rusya arasında kalan bölgede, günümüz enerji kaynaklarının önemli bir kısmını teşkil eden enerji rezervlerinin üzerinde bulunmakta ve Hazar Denizi'nin önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır. Dünyanın en büyük kapalı su kütlesi olan Hazar, coğrafi tanımı gereği bir göl niteliğinde olmasına karşın, büyüklüğü ve çokuluslu siyasi coğrafyası nedeniyle deniz olarak isimlendirilmektedir.

Bu nitelikleri ile Hazar, son yıllarda bölgesel güçlerin, uluslararası ve hükümet dışı aktörlerin politikalarının buluştuğu veya çatıştığı bir yer haline gelmiştir. Hazar bölgesinin enerji kaynakları, bu bölgenin 21.yy.da ikinci bir Basra körfezi olabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun nedeni bölgedeki eski rezervlere ek olarak zengin yeni hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesidir. Hazar havzasındaki tahmini petrol rezervlerini bazı ülkelerin zengin petrol rezervleri ile karşılaştıracak olursak önemli sonuçlara ulaşabiliriz. Şöyle ki Hazardaki petrol rezervi Iraktaki belirlenmiş petrol rezervinden 100 milyar varil daha fazladır. Suudi Arabistan 'ın 261 milyar varillik petrol rezervinin üçte ikisi civarındadır. Bazı kaynaklarda ise bu bölgede bulunan enerji rezervlerinin dünyada üçüncü sırada yer alacak potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir (http://www.turansam.org).

Dünyanın enerji geleceği ile ilgili saptamalar yapmak gerekirse 2015 yılı itibariyle dünya petrol tüketiminin 4 milyar ton olacağı tahmin edilmektedir. 2015 yılı itibariyle Hazar

Bölgesi'nden dünya piyasalarına her gün ortalama 4.12 milyon varil petrol arz edilebileceği ve günlük üretim hacminin ise 4,7 milyon varil olabileceği öngörülmektedir. Batılı uzmanların görüşlerine göre 2015 yılında Hazar Denizi'nden üretilecek petrol miktarı, 1990'ların sonunda Kuzey Denizi'nden üretilen petrol miktarına ulaşacaktır. Dolayısıyla Hazar, gelecekte büyük petrol üretim merkezlerinden birisi olacaktır (Yüce, 2006).

Günümüzde dünya jeopolitiğinde gittikçe artan bir öneme sahip olan Hazar Denizi'nin, Türkiye açısından bulunduğu konumun, çıkarılan yeraltı kaynaklarının taşıma şeklinin Türkiye'yi yakından ilgilendirmesi, bölgedeki kültürel ve tarihsel yapının, etnik özelliklerin Türkiye ile olan yakınlığı çerçevesinde hayati önemi vardır.

SSCB'nin dağılmasından sonra, Kafkaslar ve Hazar bölgesindeki yeni siyasi gelişmeler, Türkiye'nin bu bölgelerle eskisinden çok daha yoğun ve ciddi şekilde ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Bu yeni ilgi alanı içinde Hazar Bölgesi; Türkiye için, gerek yeni bir güvenlik bölgesi olarak ve gerekse yeni siyasi, ekonomik ve kültürel ufuklar açan Orta Asya'nın kapısı olarak önem taşımaktadır. Türkiye, hem bu bölgedeki güvenlik ortamını, hem Hazar'a kıyısı olan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini, hem de önemli güç odaklarının bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki mücadelesini dikkate alarak Hazar Denizi'nin paylaşımı konusuna müdahil olarak menfaatleri doğrultusunda istikrarlı politikalar üretmeli ve süreklilik arz edecek şekilde uygulamalıdır.

Dünyanın karalarla çevrili en büyük su kütlesinin sahip olduğu doğal kaynaklar, petrol ve doğal gaz endüstrisi, zengin balık çeşitleri ve havyar potansiyeli, ekolojik güzellikler ve biyolojik çeşitlilik açısından zenginlik bu önemin gittikçe artmasına ve bölgenin dünya dengelerinde önemli roller oynamasına neden olmaktadır.

Bu sebeplerden dolayı; çalışmanın ikinci bölümünde Hazar'ın coğrafi yapısı, yeri, hangi devletlerin sınırlarını çizdiği, genel bölümleri, akarsu kaynakları, deniz seviyesinde meydana gelen değişmeler, sahillerin yapısı, ekonomik ve çevresel meseleler, üçüncü bölümünde tarihsel süreç içerisinde Hazar'daki statünün gelişimi, dördüncü bölümde Hazar denizinin hukuki statüsü ve uluslararası hukukta Hazar'ın kıta sahanlığı, Hazar denizi havzasının

jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemi, bölgesel ve küresel güç merkezlerinin stratejileri, Türkiye'nin hazar politikası anlatılmaya çalışılacaktır.

II. HAZAR BÖLGESİNE COĞRAFİ BAKIŞ

2.1. Coğrafi Bilgiler

Hazar Denizi dünyadaki kapalı olan en büyük su kütlesidir. Güney Doğu Avrupa'nın Asya kıtası ile birleştiği 47° 07'-036° 33' Kuzey enlemleri ile 045° 43'-054° 20' Doğu boylamları arasındaki mevkide bulunmaktadır. Ortalama 1.030 km uzunluğa, 196 ila 435 km arası genişliğe sahiptir (şekil 1). Deniz seviyesinin 27 m altında bulunmakta olup hem tatlı su hem de tuzlu su özelliği taşımaktadır. Tuzluluk oranı ‰ 1.2' dir. Toplam kıyı uzunluğu 7.000 km, su yüzey alanı 423.300 km^2, toplam su kütlesi yaklaşık 78.700 km^3 tür. (Nasrollahzadeh, 2010).

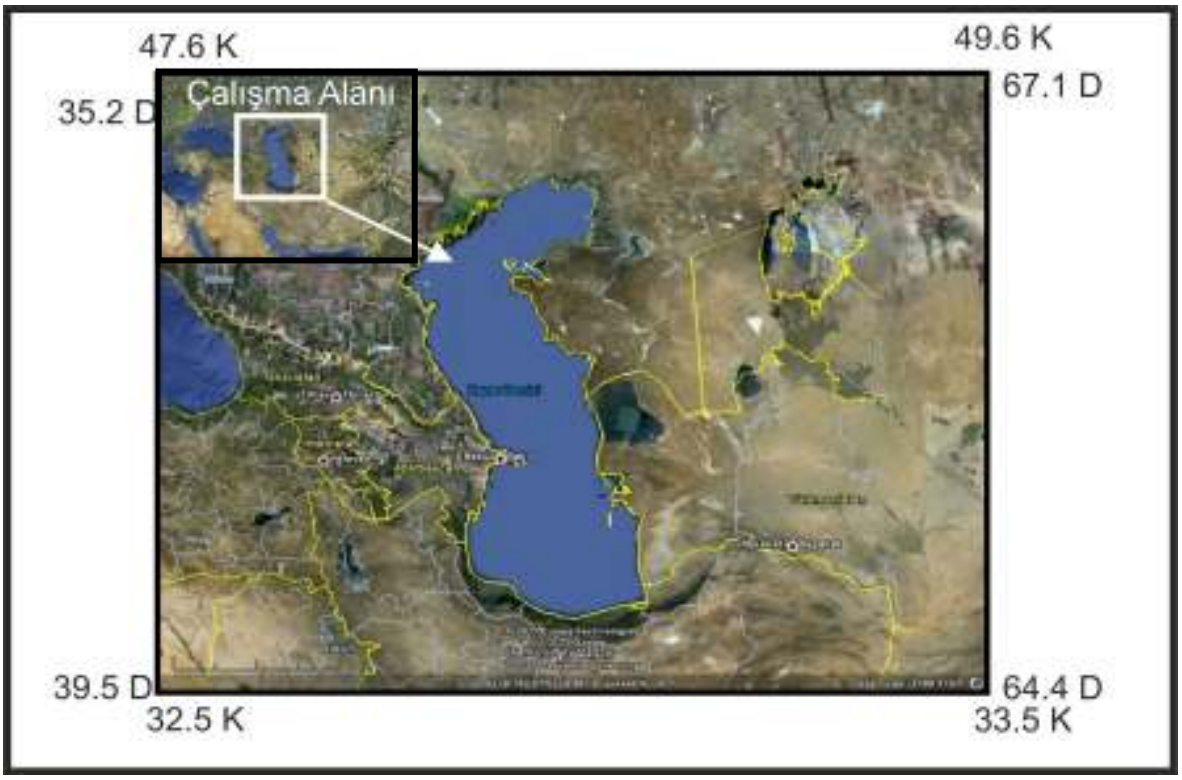

Şekil 1. Hazar denizi ve bölgesi

2.2. Hazar Denizi'nin Genel Bölümleri

Hazar Denizi, fiziksel niteliklerine göre üç ayrı havzadan oluşmaktadır.

a. Düzgün dip yapısına, % 23'lük deniz alanı ve % 1'lik su kütlesine sahip olan Kuzey Sığlığı (ortalama derinliği 5 m),

b. Çeçen Adası ile Karağan Burnu arasındaki hattın güneyinde, Kafkas Dağlarının sualtı uzantısı olan Apşeron Eşiği'nden Ziloyi (Zhiloi) Adası ile Kuuli Burnu'na (Türkmenbaşı'nın kuzeyi'ne) uzanan hattın kuzeyinde, %38'lik deniz alanı ve %36'lık su kütlesine sahip olan, kısmen derin (500 m ve daha derin) Orta Havza,

Şekil 2. Hazar denizi (Fiziki) (http://www.turkcebilgi.com)

c. Yanardağ püskürmeleri ve depremlerle oluşmuş çamur zeminli, çok derin (maksimum 1.025 metreye ulaşan derinlikte), % 39'luk denizalanı ve % 63'lük su kütlesine sahip olan Güney Havzası (şekil 2).

2.2.1. Akarsular

Hemen hemen tamamı kuzey ve batı sahillerinden denize dökülen yaklaşık 130 adet irili ufaklı akarsu/nehir bulunmaktadır. Bunların arasında en büyüğü Volga Nehri olup, Hazar'ın kuzeyinde 1.400.000 km^2'lik bir alan boyunca akmaktadır. Hazar Denizi'ne akan su miktarının % 90'lık bölümünü en büyük 5 nehir olan Volga (3500 km.) , Kura (1523 km.) , Terek (590 km.) , Ural (2428 km.) ve Sulak (144 km) oluşturmaktadır. İran kaynaklı dereler sürekli akışı olmayan diğer beslenme kaynaklarıdır (Golubtsov, 2001).

2.2.2. Deltalar ve Körfezler

Kuzeydeki geniş sığlıklar haricinde, Hazar Denizi'nin fiziksel karakteristiklerini belirleyen diğer iki coğrafi unsur Volga Nehri ve Kara Göl Körfezi'dir (şekil 3).

Volga Deltası, 27.224 km^2'lik bir alanı kaplamakta olup genişliği 200 km'.yi bulmaktadır. Deltanın bir özelliği; Bayer (Behr) Tepecikleri olarak adlandırılan, nehir ağzındaki kil tortuları üzerinde rüzgâr etkisiyle oluşmuş 3–20 m yüksekliklerindeki tepeciklere sahip olmasıdır. Bayer tepecikleri 400 metre den 10 km genişliğinde doğrusal sıralanan balçıklı, killi kumsal tortu bırakır (http://tr.wikipedia.org).

Şekil 3. Hazar havzası ve deltalar

Bu bölgede yılda 8 milyon ton tortu kütlesi oluşmaktadır. Bu şekilde, tepecikler arasında çok sayıda küçük göller ve birçok adacık arasındaki kanallardan oluşan tarihi bir yapı meydana gelmektedir (Golubtsov ve Lee, 2001).

Kara Boğaz Gölü, Hazar Denizi'nin doğusunda yer alır ve kara içlerine doğru sokulmuştur. Dünyadaki denize bağlı en büyük göl olduğu kabul edilebilir.

2.3. Su Seviyesindeki Değişiklikler

1980'lere kadar Kara Boğaz Gölü etkili bir buharlaşıcı bataklıktı.1900–1979 yılları arasında Hazar Denizi'nden Kara Boğaz Gölü'ne akıntı miktarı yıllık ortalama 15 km^3'tü. 10. yüzyılın başlarında su seviyesi daha yüksek iken Hazar Denizi ile Kara Boğaz Gölü arasındaki geçiş, o zaman daha küçük olan havzaya yılda 30 km^3 akışa imkân sağlıyordu. Daha sonraki yıllarda, Hazar Denizi'ne dökülen akarsuların debilerindeki düşme ve su seviyesindeki azalmaya paralel olarak akış hızı da sabit bir şekilde yavaşlamıştır. Deniz seviyesindeki azalmaları engellemek maksadıyla, Mart 1980'de geçiş ağzına bir set inşa

edilmiştir. Bu set, körfeze daha fazla akışı engelleyecek şekilde Kara Boğaz Gölü'nü Hazar Havzasından ayırmış, 40 $km^{3'}$lük su kütlesinin Hazar Denizi'nde kalmasını sağlamış ve su seviyesinde 11 cm.lik bir yükselme meydana gelmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, yılda ortalama yükselme seviyesi 2.5–2.7 cm.yi bulmaktadır (1933–1941 yılları arasında 170 cm ve 1978–1994 yılları arasında 225 cm) (Georgievskiy, 2001).

Eylül 1984'te, set üzerine Kara Boğaz Gölü'ne akışa imkân sağlayan bir akarsu yolu açılmıştır. Haziran 1992'de set tamamıyla kaldırılmıştır. 1978'lerden itibaren su seviyesinde gözlemlenen yükselme hareketleri, denize kıyısı olan ülkeleri, sahilde bulunan petrol ve doğal gaz kaynakları ile büyük şehirlerin akıbeti konusunda endişelendirmeye başlamıştır.

2.4. Sahillerin Yapısı

Hazar Denizi sahilleri; binalar ve diğer endüstriyel yapılar, yollar, plajlar ve çoğunlukla tarımsal arazilerin etkisiyle bozulmuş veya zarar görmüştür. Bozulmalar fırtınalarla meydana gelen dalgaların etkisiyle artmıştır. Petrol yataklarının karşı karşıya olduğu tehlikeye ek olarak (Azerbaycan ve Kazakistan'da olduğu gibi) su seviyesindeki artış, su rejimlerinde, akarsu ağızlarının kimyasal yapılarında, yeraltı sularının hareketlerinde ve kimyasal bileşimlerinde, akarsu havzalarındaki biyolojik yaşamın yapısında ve verimliliğinde, çamur tortularının birikmesinde, ağır metal kirlilik oranlarında, petrol ürünlerinde, sentetik organik cisimlerde, radyoaktif izotop ve diğer maddelerde değişmelere neden olmaktadır.

2.5. Çevresel Meseleler

Hazar Havzasının dünyadaki birçok insan için çok büyük öneme sahip olduğu inkâr edilemez. Ancak bölgenin karşı karşıya olduğu çevresel sorunlar, bu kaynaklardan uzun süre faydalanılamamasına neden olabilecektir.

Bölgedeki ekolojik durum felaketin eşiğine gelmiştir. Hazar Denizi'nin yükselen su seviyesi, Rusya'nın Astrahan şehrinin su altında kalan bölgeleri, başarısız arazi kurtarma politikaları ve Azerbaycan petrol kaynağı bölgelerinin kirlenmesi, durumu iyice kötüleştirmektedirler.

Su seviyesinin yükselmesi sonucu 25.000 insan evini terk etmek zorunda kalmıştır. Yüzlerce petrol madeni, oto ve demir yolları, dinlenme ve balıkçılık tesisleri sular altına

gömülmüştür. Astarahan ve Lenkeran bölgelerinde durum daha da kötüdür. Astarahan'da 550'den fazla aile artık kendi evinde yaşamamaktadır. Genellikle Astarahan, Lenkeran, Neftçala ve Haçmaz bölgelerinde 1000 km2'lik tarım arazisi sular altında kalmıştır. 30 bin hektar ekin sahası ve 20 bin hektar otlak tamamen yararsız hale gelmiştir (http://www.yasin-aslan.com).

Tahminlere göre:

Azerbaycan'da 800 kilometrelik sahil şeridi su altında kalma tehlikesi ile yüz yüze kalacaktır.

Su altında kalacak maksimum alanın genişliği 25–30 km², daha az tehlikede olan alan ise 35–40 km²'dir. Lenkaran-Astrahan bölgesindeki bazı arazilerin şu anda bile ciddi su altında kalma tehlikesi mevcuttur. Bu bölgede 700 bin insan yaşamaktadır. Bununla birlikte Dağıstan'dan Astrahan'a kadar yolların yeniden düzenlenmesi, su altında kalan araziden ve tehlikeli bölgelerden 200 km.lik enerji hattının kaydırılması gerekmektedir. Bakü'deki evler ve liman tesisleri gibi yapılar da sular altında kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Meydana gelmesi muhtemel hasarın 2 milyar ABD doları olması beklenmektedir.

Diğer bir ekolojik görüş de kıta sahanlığı dahilindeki istismarların meydana getirdiği kirliliktir. Bu kirlilik denizel yaşam için büyük bir tehlike olarak görülmektedir.

Denizel yaşam içinde ticari olarak en önemli tür olan akbalık ve havyarının üretiminin % 80'i Hazar Denizi ve Volga Nehri bölgesinden sağlanmaktadır. Bu tür ve ticari alt yapısını sağlayan rezervi, açık denizde yapılan petrol üretimi çalışmalarının getirebileceği tehlikeler altındadır (Şimşek, 2008).

Hazar'daki petrol kuyularından çıkarılan petrol, Deniz'in devamlı olarak kirlenmesine neden olmaktadır. Hazar Denizi'nin güney kısmında 700 metre derinlikte bile 1 litre suda 0.4-6.3 miligram petrol tespit edilmiştir (http://www.osmannuriaras.com).

Azerbaycan Hükümeti bu problemi 30 yıl önce de yaşamış ve balık bölgelerinin korunmasına karar verilerek, Hazar Denizi'nde 12 tane yeni balık çiftliği açılmıştır. Başlangıçta 120 milyon yavru balık üretimi düşünülmekteyken, bu sayı sonradan 20 milyon olarak gerçekleşmiştir.

Şu anki görünümüyle Hazar'daki problem sadece hidrokarbon fazlalığı ve suların yükselmesi değildir. Bu bölgede kontrol ve düzenleme yapabilecek, koruyucu tedbirler alabilecek uluslararası bir otoriteye de ihtiyaç duyulmaktadır.

Hazar Denizindeki çevresel meseleler temel olarak:

(1) Mevcut Problemler:

(a) Önemli bir geçim kaynağı olan, ticari değere sahip balık türlerindeki azalma,

(b) Çevresel kalite düzeyinin azalması,

(c) Kıyı kesimlerde meydana gelen bozulmanın yaşam alanlarına etkileri,

(ç) Biyolojik çeşitliliğin karşı karşıya olduğu tehditler,

(d) İnsan sağlığını tehdit eden faktörler,

(e) Doğal güzelliklerin zarar görmesi,

(2) Beklenen Problemler:

(a) Yeni türlerin bölgeyi istilası,

(b) Kıyıların doğal özelliklerinin yok olacağı veya bozulacağı düşünülmektedir.

Bölgede üretilen gaz ve petrolün uluslararası piyasaya ulaştırılması için izlenecek boru hatları güzergâhı, tanker, demiryolu gibi enerji yatırımları konusunda bölgede bulunan güçler arasındaki rekabet ile ABD'nin jeopolitik çıkarları, diğer Avrupa ülkelerinin bu bölgede pay sahibi olmak istemeleri, çok geniş kapsamlı bir işbirliği ve ticaretin oluşmasına neden olmuştur. ABD, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki hammaddelere ulaşmak ve bu ülkeler üzerinde etkili olmak için Rusya'yı mümkün olduğu kadar daha az pay sahibi yapabilecek konsorsiyumlara girişmektedir. Burada önemli olan sadece petrol pompalayarak veya transit geçirerek para kazanmak değil, aynı zamanda, bu petrol boru hatlarını kontrol etme avantajını da elde tutarak Transkafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde jeopolitik bir etki yaratma düşüncesidir. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin Hazar Bölgesinde, Rusya'yı daha az pay sahibi yapma konusunda stratejik hedeflerini asla terk etmemeleri, NATO'nun doğuya doğru genişleme çabaları Moskova tarafından çok geniş kapsamlı olarak izlenmektedir (Şimşek, 2008).

2.5.1. Hazar Bölgesinde ve Denizinde Kirlilik

Petrolün üretilmesi, işlenmesi, taşınması ve kullanılması aşamasında farklı düzeylerde çevre kirliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, petrol üretiminin karadan üretimin de olduğu gibi, denizden üretim sürecinde de sızmalar ve petrol platformlarında meydana gelen çeşitli kazalar sonucu petrolün akması ile de deniz kirliliği söz konusu olmaktadır.

Hazar'ın, günümüzde ciddi bir ekolojik felaket bölgesi olduğu görülmektedir. Enerji kaynaklarından sonra Hazar'ın tabii kaynak bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu balıkçılık sektörü, çevre kirliliğinin de etkisiyle bir hayli zarar görmüştür. 2003'deki görüşmelerde Hazar'ın çevre sorunlarının çözümüne ilişkin olarak uzlaşma sağlanması da gündeme gelmiştir.

Hızla artan petrol ve doğalgaz yatırımları devam ederken hala Hazar Denizi'nin detaylı bir ekolojik profili çıkartılmamıştır. Hazar Denizi'nde kesintisiz devam eden bir petrol dökülmesi durumunda petrol ve türevlerinden kaynaklanabilecek kirliliğin dağılımı modellenmiş ve kirlenmenin mevsim şartlarına göre Hazar'ın güneybatı bölgesini (Azerbaycan-İran sınırı yakınlarını) ve Bakü'nün güneyindeki Apşeron Yarımadası'nın güneyini (Bakü'ye yaklaşık 140 kilometre uzaklıkta) daha ciddi oranda etkileyeceği tespit edilmiştir (http://www.parstimes.com).

Su kolonu boyunca dibe doğru çözülmüş oksijen oranı düşük olmamakla birlikte yenilenme miktarının da bir hayli yüksek olmasına rağmen, petrol çıkarma faaliyetlerinin yanı sıra artan antropojenik faaliyetler nedeni ile yüzeyden başlayarak çözülmüş oksijen konsantrasyonları düşük değerlerde olabilmektedir.

Sınır aşan çevre sorunlarından biri olarak Hazar Denizi'nde özellikle son yıllarda sayıları gittikçe artan petrol ve doğalgaz üreten uluslararası şirketlerin faaliyetleri ve yol açabilecekleri, özelde denize petrol dökülmesi ile sonuçlanabilecek, çevresel sorunlara dikkat çekilmiştir. Denizin dip bölgelerinin havalanmasının iyi olduğunu belirttiği halde, petrol dökülmelerinde ana sorunun su yüzeyinde meydana gelen kirlenme olduğunu da belirtmektedirler.

Çevresini Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ın çizdiği denizin hacmi ve onu besleyen akarsular (toplam debileri kabaca 420 km3/yıl) hesaba alındığında su hacminin 200 yılda dolacağı rahatlıkla hesaplanabilir ki bu bir iç deniz olan Hazar Denizi'nin kirlenmeye karşı ne derece hassas olduğunu gözler önüne sermektedir.

Öte yandan kirlenme beş ana başlık altında (1) petrokimyasal endüstri, (2) petrol araştırma için sondajlar ve bunlara bağlı petrol dökülmeleri, (3) arıtılmamış atıklar, (4) tarımsal bölgelerden gelen kirlenme ve (5) balıkların aşırı avlanması şeklinde sıralanabilir. Bu genel sorunları özelde otrofikasyon, ağır metallerin suda meydana getirdiği kirlenme, kimyasal kirlenme, Hazar Denizi ekosisteminin aşırı yıpratılması, biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskı, kirlenmenin kontrol edilmesi, kirlenme ve kirletici madde düzeylerinin bölge ülkeleri tarafından etkin şekilde değerlendirilmesi ve acil durumların etkin şekilde yönetimi olarak açmak mümkündür. Denizde oksijen azalması, besin maddelerinde düşüş ve petrol kirlenmesi rapor edildiği halde, halen detaylı araştırmaların eksikliği hissedilmektedir.

Hazar Denizi çevresinde yer alan kentlerden hidrokarbonların ortama verilmesi de dikkate değer bir başka kirlenme etkenidir. Çevre kirliliği sadece denizde etkisini göstermemekte aynı zamanda komşu karasal ekosistemleri de derinden etkilemektedir. Örneğin Hazar Denizi'nin kuzeybatısındaki çam ormanlarının Hazar Denizi'ndeki kirlenmeden etkilendikleri ortaya konmuştur. Dünya çapında yürütüldüğü gibi Hazar Denizi'nde bilinen ve gelecekte çevre kirlenmesine yol açacağı belirlenen kaynakların basit, ucuz ve etkili bir şekilde izlenmesi, çevresel analizlerin mümkün olan en kısa zamanda tamamlanması, analizlerin yorumlarının yapılması ve son olarak ilgili makamların çevresel kararları bu faaliyetler ışığında alması, neticede Hazar Denizi'nin ekonomik faaliyetleri yapılırken çevresel değerlerin korunmasına da katkıda bulunacak ve ekosistem sağlığının korunması ile doğal kaynakların yanında pek çok ekolojik değer de uygun şekilde kullanılabilecektir.

Ancak, bu konu ikiyüzlü politikalara dikkat çekmek açısından dile getirilmektedir. Örneğin Rusya, Mavi Akım'a tüm imkânları ile hız vermeye çalışırken, kirliliği tartışılmaz boyutlarda olan Karadeniz'in kirliliği konusunda duyarlı olmayı aklına getirmemekte; buna

karşın, Türkmen gazının Hazar'ın altından taşınması gündeme geldiğinde, "çevre dostu" olabilmektedir.

Kıyılarda gerçekleştirilen petrol arama etkinliklerinin ve kıyıların açığındaki petrol sahalarının yol açtığı kirlilik ve yıkım sonucunda, deniz canlıları yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Buna tipik örnek Azerbaycan kıyılarıdır. Burada, hidrokarbon atıkları izin verilen düzeylerin üç katına çıktığı için, şimdiden insanların kullanımı için tehlikeli ilan edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma dikkate alınmadığı için Hazar Denizi'nin balık rezervleri unutulmakta, önem verilmemekte, bunun yanında petrol ve balık rezervleri karşılaştırılarak, petrol rezervleri oldukça yüksek, balık rezervleri ise oldukça düşük gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunun nedeninin, deniz canlılarının yok edilme pahasına, petrol kaynaklarının çıkarılmasına destek sağlamak için olduğu düşünülmektedir. Kaldı ki Hazar Denizindeki balık rezervleri, aynı denizin petrol rezervleri kadar değerlidir. Rusya'daki uzmanlara göre, çok fazla avlanılmaması şartıyla, yılda 500–550 bin ton balık avlanabilir. FAO'nun (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) verilerine göre 1984 yılında dünyada toplam 26,5 bin ton mersin balığı avlanmışken Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Hazar Denizi'nde mersin balığı avı yarıya düşmüştür. Hazar Denizi'nde 1985 yılında 30 bin ton olarak gerçekleştirilen havyar üretimi 1995 yılında sadece 5.672 ton olarak ölçülmüştür. Bölgede havyardan elde edilmiş gelirin havyar üretiminin maksimum olduğu yıllarda 6 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, denizin havyar üretiminin ekolojik ve ekonomik bakımdan ne derece büyük yara aldığı daha kolay anlaşılır.

Dört yüzden fazla sayıda türün Hazar Denizi'ne özel olduğu not edilen balıklardan elde edilen ve dünya havyar üretiminin büyük bir bölümünün elde edildiği deniz, bugün bu özelliğini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Hazar denizinin doğal yaşamına ilişkin bu veriler sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının bölgede uygulanma zorunluluğunun olduğunu ama uygulanamadığı gerçeğini de bir kere daha ortaya koymaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1990'lı yıllarda bağımsızlıklarını kazanan Hazar bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri; "çevre koruma" yaklaşımlarında ve "çevre sorunlarına" çözüm üretmede bölgesel çevre koruma politikalarının henüz çok başındadırlar.

Bölge devletlerinde ortak kullanıma konu olan çevre değerleri, Türk Cumhuriyetleri arasında bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Hazar Denizi'ndeki kirlilik Hazar'a kıyısı olan ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir. Hazar Denizi'nin ve bölgedeki öteki su kaynaklarının kirlenmesiyle oluşan çevre sorunları, çölleşme, erozyon, nükleer denemelere bağlı özellikle Kazakistan'da ortaya çıkan çevresel sorunlar ve benzeri çevre sorunları bölgedeki yaşam kalitesinin giderek düşmesine yol açmaktadır (Yıldırım v.d., 2007).

III. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAZAR'DAKİ STATÜNÜN GELİŞİMİ

3.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Hazar'daki Statünün Gelişimi

Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfi ve bölge halkı tarafından kullanımının tarihçesi milattan önceki devirlere rastlasa da denizden petrol ilk defa XVI. yüzyılda çıkarılmıştır. Özellikle Azerbaycan sahillerinde petrolün aktif bir şekilde üretilmesi ve dünya piyasalarına sürülmesiyle XIX. yüzyılda Batılı petrolcülerin akınına uğrayan bölge 1900'lü yılların başında tek başına dünya petrol üretiminin yarısını karşılamaktaydı. Hazar Denizi'nin Sovyetler Birliği'nin işgaline uğramasından sonra ilk petrol çıkarılması 1922'de Azerbaycan kıyılarında Bibi Heybet bölgesindeki İliç körfezinde yapıldı. Ancak Hazar'da asıl petrol macerası 7 Kasım 1949'da, Azerbaycan'ın "neft taşları" yatağının işletime açılmasıyla başladı. Yeni keşfedilen bu yataklarla Hazar'da en büyük üretici konumunda olan Azerbaycan, 1986 yılına kadar SSCB'nin denizden çıkardığı petrolün yüzde 60'ını tek başına karşılamıştır (http://www.turansam.org).

Azerbaycan, Hazar bölgesinde önemli altyapı ve nitelikli petrol mühendislerine sahip olması sebebiyle bu coğrafyada birbiri ardınca yeni yataklar keşfetmeye başladı. Hazar'ın Azerbaycan sektörü ile Türkmenistan sektörü arasında yerleşen ve bugün iki ülke arasındaki en önemli sorun haline gelen Kepez/Serdar yatağını da 1959'da Azerbaycan jeologları keşfetmiş ancak, ilk petrol üretimi 1989'da yapılmıştır. Bu arada Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Türkmenistan'da kendi ulusal sektörlerinde petrol ve doğal gaz arama çalışmalarına hız vermişlerdir. Hazar'a kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bunu takiben her keşfedilen yeni yatak ile beraber statü ve paylaşım sorunu kıyıdaş ülkelerin gündeminde daha çok yer almaya başlamıştır.

Çarlık Rusya'sına "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu gaye ile 1723'te Bakü'yü işgal ettiren Çar Petro'nun Kafkasya bölgesini işgali ile Türkistan ve Kafkasya, Batılı bir gücün etkisi altına girerek bu bölge ilk defa uluslararası alana taşınmış oldu. Hazar Denizi, 16 Şubat 1828 Türkmençay Anlaşması ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti)

arasında bölündü ve bu bölünmeyle Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilk defa bir anlaşma metninde yer verilmiş oldu. İran ile Çarlık Rusyası'nın Hazar'da sınırlarının çizildiği Türkmençay Anlaşması ile İran'a Hazar'da donanma bulundurma yasağı getirilmiş ve Hazar Denizi, Çarlık Rusyası dışındaki ülkelerin deniz gücüne kapatılmıştır.

Rusya Federasyonu, Türkmençay Anlaşmasına göre 1828'den itibaren Hazar üzerinde tam hâkimiyetini sürdürmekteydi. Bununla birlikte 1921 yılında Rusya içerisinde bulunduğu siyasi şartlar sebebiyle Hazar'da İran'a kullanım hakkı vermiştir. İran bu hakkını 1953 yılına kadar pek kullanmamıştır ve bu tarihe kadar Hazar'da esas üstünlük SSCB'de olmuştur.

1920'lere kadar Çarlık Rusyası egemenliğinde olan Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921'de "Dostluk ve İşbirliği" Anlaşması imzalanarak daha önceki imzalanan tüm anlaşmalar iptal edilmiş ve her iki ülkeye seyrüsefer (navigation) serbestîsi getirilmiştir. Bu yeni anlaşmayla İran Hazar'da kendi bayrağı altında seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir anlaşma daha imzalamış ve Hazar Denizi resmen "Sovyet-İran denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar Denizi'nin bu bölünmüşlüğü böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır.

27 Ağustos 1935'de Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan "Ticaret, Gemicilik ve Meskûnlaşma Hakkında Anlaşmanın" ardından 25 Mart 1940'ta imzalanan "Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması" ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1940 Anlaşması, genel olarak 1935 anlaşmasını tekrar etmenin yanı sıra kıyıdaş ülkelere (İran ve SSCB), off-shore sularda, 10 deniz millik bir alanda (karasularında) serbest balıkçılık yapma hakkı tanımıştır. Ayrıca 1935 ve 1940 Anlaşmalarında Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran denizi" (enclosed sea) olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (joint sovereignty) olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. SSCB ve İran'ın, Hazar'ı "sadece iki ülkeye ait bir su parçası" olarak tanımlamalarındaki esas amaç Hazar'ı dış müdahalelere kapamak olmuştur (Gustafson ve Ruseckas, 1995).

Hazar Denizi'ne ilişkin SSCB ve İran arasında birçok anlaşma bulunmasına rağmen bu anlaşmaların hiçbirinde denizin statüsü tam olarak belirlenmediği gibi iki ülke sınırlarına da bir netlik getirilmemiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde karışıklıklara sebep olmaktaydı. Bu sebeple 1935'de Stalin, gizli bir emir vererek İçişleri Komiseri Henri Yagod'dan SSCB-İran sınırını belirlemesini istemiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde, SSCB'nin güneyde İran sınırındaki en uç noktalar olan Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kuli (Türkmenistan) arasında bir hat çekilerek İran ile sınırlar oluşturulmuştur. Bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasan Kuli bölgesinin kuzeyinde kalan Hazar'ın yüzde 87'lik kısmı, SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edilmiştir. İran ise güneyde kalan yüzde 13 ile yetinmek durumunda kalmıştır. Tamamıyla bir "Sovyet denizi" görüntüsünde olan Hazar'da Astara-Hasan Kuli hattı Sovyet askerleri tarafından SSCB'nin sınırları olarak korunmuştur.

Şüphesiz ki, bu karar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı bir kararıydı ve İran'a danışılmadan alınmıştı. İran ise ne Stalin döneminde ne de daha sonra, SSCB karşısında hiçbir zaman bu sınırlara itiraz etme cesaretini kendinde bulamamıştır. Ancak SSCB'nin dağılması ile kuzeyde ortaya çıkan yeni ve nispeten zayıf bağımsız devletler karşısında İran, Hazar'daki sınır sorununu yeniden gündeme getirmiştir.

Sovyetler Birliği, Hazar'da çizdiği bu sınırın ardından, 1949 yılından itibaren 10 millik sınırının ötesindeki kendi ulusal sektörü içerisinde İran'a danışma ihtiyacı bile hissetmeden petrol arama faaliyetlerine başlamıştır. Bu çalışmalar 1949'da neticesini vermiş ve SSCB, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe "Neft taşları" olarak bilinen büyük petrol yataklarını işletime açmıştır. İran ise buna cevap olarak 1950'de kendi sahillerinde (Enzeli) petrol arama faaliyetlerine başlamıştır. Ancak İran hiçbir zaman Hazar'ın kendisine ayrılan sektöründe, ekonomik anlamda önemli bir çalışmada bulunmamıştır.

1970 yılına gelindiğinde SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz SSCB) Hazar'da giderek arttırdığı petrol arama ve işletme faaliyetlerini teknik olarak bir düzene sokmak ve işleri sistemin mantığına uygun olarak daha planlı yapabilmek için Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) arasında bölgesel sektörlere bölmüştür.

Ancak zaman içerisinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya dahil dört yeni kıyıdaş cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak görmüşlerdir. 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almata Deklarasyonu'nu imzalamışlar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul etmişlerdir. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'te yapılan iç bölümlemeyi yavaş yavaş kendi "ulusal sektörleri" olarak tanımaya başlamaları idi.

Aslında Gorbaçov'un 1985'de iktidara gelmesi ve dışa açılma politikaları uygulamasıyla Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynakları daha Sovyetler Birliği dağılmadan Batılı sermayenin ilgisini çekmeye başlamıştır. İlk olarak 1989'da Kazakistan SSCB Devlet Başkanının, SSCB Neftgazprom'un başkanı Viktor Çernomirdin'i ikna etmesi neticesinde "Chevron" şirketiyle "Tengiz" yataklarının kullanımı konusunda görüşmeler başlatılmıştır. Bu görüşmeler o tarihe kadar bir Sovyet-İran denizi sayılan Hazar'a ilk yabancı sermaye çekme girişimleriydi. Diğer yandan 18 Ocak 1991 tarihinde Azerbaycan Bakanlar Kurulu (Başbakanlık) ve SSCB Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ortak bir karar alarak Azerbaycan'ı kendi sektöründe çıkarılan petrolün sahibi olarak tanımıştır. Günümüzde "Çernomirdin hattı" olarak bilinen bu anlaşmayla Azerbaycan aynı zamanda Türkmenistan ile sınırlarını belirlemiştir.

Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ve yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler, hem kazandıkları bu bağımsızlıklarını korumak, hem de gerekli reformları yapabilmek için ellerindeki önemli araçlardan birisi olan petrol ve doğal gaz yataklarını Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara girişmişlerdir.

Bu ülkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994'de kayıtlara "asrın anlaşması" olarak geçen "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırag ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı " imzalayarak Batılı şirketlerin

bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağlamıştır. Bu girişim Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir çağı başlatırken, Hazar'da aslında 1992'den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden alevlendirmiştir. Kıyıdaş ülkelerin her biri bu konuda kendi tezlerini ortaya koyarken aynı zamanda bu tezlerine paralel olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşım kavgasını da vermeye başlamışlardır.

İlk başlarda statü sorunu ile ilgili tartışmalarının, bölgeye yapılan yatırımları olumsuz etkileyeceği düşünülmüştü. Fakat tahminlerin aksine bu tartışma ve anlaşmazlıklar bölgeye yönelik yatırımları yavaşlatmamıştır. Şirketler, imzalanan anlaşmaları kendileri için bir tür güvence olarak görmüşlerdir. Bugün yaklaşık 4 trilyon dolar olarak hesaplanan Hazar havzası petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilgili olarak dünyanın pek çok ülkesinin bölgede önemli miktarlarda yatırımları mevcuttur ve yeni keşfedilen yataklarla bu yatırım miktarı gün geçtikçe daha da artmaktadır (http://www.turksam.org).

3.2. Hazar Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerde Etkili Olan Bazı Sorunlar ve Hazar'daki Anlaşmazlıkların Nedenleri

3.2.1. Etnik Çatışmalar

Sovyet Rusya'nın çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin sınırları ve etnik yapıları, Komünist dönemin politikalarının bir ürünüdür. Başta Kafkasya'dakiler olmak üzere, eski Sovyet topraklarında kurulan birçok devlet bünyesinde çeşitli grupları barındırmaktadır. 20. yüzyılın sonunda bağımsızlıklarını elde eden devletlerin içinde bulunduğu bu karmaşık yapı, bölge istikrarını tehdit eden önemli bir unsurdur. Hazar çevresindeki devletlerin bu etnik yapısı bölgede etkili olmak isteyen devletler tarafından kullanılmaya müsaittir. Sovyetlerin çöküşünün üzerinden 20 yıl geçmesine rağmen bu coğrafyada hâlâ çatışmaların yaşanmasında gruplar arasındaki anlaşmazlıklar kadar Hazar enerji kaynakları için yaşanan rekabet de etkili olmaktadır. Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynaklarının dünyaya çıkış kapısı olması nedeniyle Kafkasya, çatışmaların en fazla yaşandığı alandır. Her ne kadar bölgedeki karışık etnik yapıya sahip devletler Komünist Rus yönetiminin politikalarının sonucu olsa da bugün Rusya Federasyonu da etnik sorunlarla uğraşmaktadır. Rusya'nın güneyinde yer alan Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler Moskova'nın otoritesi için önemli bir tehdittir. Çeçenistan

örneğinde görüldüğü gibi Rusya Federasyonu'na bağlı olan bir bölge yıllardır çatışmalara sahne olmaktadır. Çeçenistan sahasının Hazar Denizi'nden çıkarılan petrollerin aktarıldığı boru hatlarının güzergâhında ve önemli zenginliklere sahip olması nedeniyle bölgedeki çatışmalar ayrı bir önem arz etmektedir. Çeçenistan'ın bağımsızlığını kazanması Rusya'nın bu enerji kaynaklarından yaralanamaması ve Kafkasya'nın kontrolünü kaybetmesi demektir. Ayrıca burada yaşanacak bir bağımsızlık hareketinin Kafkasya'daki ve hatta Sibirya'daki diğer özerk cumhuriyetlere sıçraması ihtimali de Rusya için önemli bir güvenlik sorunudur. Bu kritik durum Hazar çevresinde yaşanan rekabette Rusya için bir dezavantajdır. Kafkaslardaki çatışmaların rakip güçler tarafından desteklenmesi Rusya'nın bölgede istikrarı korumasına engel olacaktır. Aynı şekilde Gürcistan'ın kuzeyinde Abhazya sorununun yaşanması, yine bu alanın boru hatları güzergâhında bulunması, Kafkasya'da yaşanan çatışmaların dış güçler tarafından desteklendiği görüşüne kanıt olarak sunulabilir ki, Gürcüler, ülkede yaşanan çatışmaların kaynağı olarak Rusya'yı göstermektedirler. Rusya ile Gürcistan arasındaki bu çekişme Güney ve Kuzey Osetya'da yaşanan sorunlarda da kendini göstermektedir. Kafkasya'da iç sorunlarla uğraşan bir diğer devlet ise Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin işgal altında olması ve Yukarı Karabağ sorunu Azerbaycan'da istikrarın sağlanması açısından olumsuz bir faktördür. Azerbaycan'ın tek etnik sorunu Yukarı Karabağ'daki Ermeniler değildir. Dolayısıyla Rusya gibi dış güçlerin Azerbaycan'da istikrarın sağlanmasını önleme politikalarının tek aracı da Ermeniler değildir. Lezgilerin yaşadıkları toprakların Azerbaycan'dan koparılıp Rusya'ya katılmasını isteyen Lezgi örgütü Sadval, ülkede çeşitli eylemler yapmıştır. Sadval bağımsız bir Lezgi Devleti kurmak amacıyla; 1990 yılında Rusya Federasyonu'nun desteğiyle Dağıstan'da kurulan bir örgüttür. Sadval, bugüne kadar Azerbaycan'da, Ermeniler dışında terör saldırısı düzenleyen tek örgüt olma özelliğini taşımaktadır. Örgütün militanları, Ermenistan ve Dağıstan'daki eğitim kamplarında, Rus ve Ermeni askerler tarafından eğitilmektedir.

Örgütün özellikle Azerbaycan'da Batı yanlısı ve Rusya'nın yörüngesine girmeyi reddeden Elçibey yönetimi zamanında faaliyete geçmesi, bu örgütün Rusya ve Ermenistan tarafından desteklendiğinin bir göstergesidir. Azerbaycan'da 3 Ekim 1993'de cumhurbaşkanlığına Haydar Aliyev'in seçilmesiyle Elçibey iktidardan uzaklaşmış ve bundan sonra Aliyev, BDT'ye katılmayı kabul ederek Rusya yanlısı adımlar atmıştır. Bunun üzerine

Sadval'ın Moskova bürosu hemen kapatılmıştır. Hazar'ın doğusunda ise Kazakistan'ın nüfus yapısı bu ülke için bir tehdit oluşturabilecek niteliktedir. Ülkenin kuzeyindeki nüfusun önemli bir bölümünü Ruslar oluşturmaktadır. Şuan için Kazakistan'da ülke bütünlüğünü tehdit edecek bir iç çatışma yaşanmamış olsa da, özellikle milliyetçi Rus politikacıların bölgenin nüfus yapısını söylemlerinde dile getirmeleri, bu nüfusun Rusya tarafından Kazakistan'a baskı aracı olarak kullanılabileceğinin göstergesidir. Bu durumu gören Kazakistan başkanı Nazarbayev de çoğu konuda Rusya ile ortak hareket etmektedir. Hazar çevresinde yer alan ya da burada etkin olmak isteyen bölge devletlerinin neredeyse tamamının benzer sorunu etnik meselelerdir. Güneyde yer alan İran'ın nüfusunun beşte birinin Azerbaycan Türklerinden oluşması, ülke için önemli bir sorundur. ABD gibi uluslararası güçlerin bu durumu kullanma girişimleri, İran'ın ülke bütünlüğü açısından ciddi bir tehdittir. Ayrıca şu anki Azerbaycan yöneticilerinin böyle bir politikası olmasa da Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi yönünde uygulanacak bir politika, İran'ı zor duruma düşürecektir.

3.2.2. Terörizm ve Kaçakçılık

Terörizm, 20. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın en önemli sorunları arasında yerini almıştır. Günümüzde devletler arasında yaşanan savaşlardan çok, terörizm hareketleri ülkeleri tehdit etmektedir. Uluslararası rekabetin yaşandığı birçok coğrafyada olduğu gibi Hazar çevresinde terör faaliyetleri bölge güvenliğini tehdit eden bir unsurdur. Özellikle Afganistan ve Pakistan'da yaşanan olaylar kuzeydeki Türk cumhuriyetlerini tehdit etmektedir. Hazar çevresinde Özbekistan ve Kırgızistan'dan Kafkasya'daki Çeçenistan ve Dağıstan'a kadar geniş bir sahada radikal İslam hareketleri faaliyet göstermektedir. İslami kökenli örgütler bu coğrafyadaki etnik çatışmalarda etkili olmaktadır. Kafkasya'daki olaylarda Vahabi veya El Kaide bağlantılı grupların yer alması bu duruma bir örnektir. Hazar çevresindeki ülkelerde terörizmle birlikte uyuşturucu ve silah gibi çeşitli kaçakçılık faaliyetleri yoğun olarak yaşanmaktadır.

3.2.3. Siyasi İstikrarsızlık

Hazar çevresindeki Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını Sovyet döneminde iktidara gelen liderlerinin öncülüğünde kazanmışlardır.

Kazakistan başkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkmenistan başkanı Saparmurat Niyazov, komünist sistem içinde ülkelerinde lider olmuş kişilerken bağımsızlıktan sonra demokratikleşme hareketlerini yöneten kişiler konumuna gelmişlerdir. Ancak her iki ülkede de siyasal alanda meydana gelen gelişmeler liderlerin karakterleri ile şekillenmiştir. Bu liderler ülkelerini demokratikleştirmekten çok öncelikle kendi iktidarlarını güçlendirmek ve korumak için düzenlemeler yapmışlardır. Nazarbayev bu yöndeki çalışmaları ülkenin özel koşullarına bağlamakta, henüz tam anlamıyla demokratik bir sisteme geçmek için gerekli alt yapının olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle otoriter bir yönetim anlayışının uygulanmasından yanadır. Niyazov ise ölümüne kadar devlet başkanlığı görevini sürdürürken, aldığı sert tedbirlerle iktidarını korumaya çalışmıştır. Ülkede gerçek anlamda bir muhalefet olmamasına rağmen 2002 yılında kendisine karşı gerçekleştirilen suikast girişiminden muhalifleri sorumlu tutmuştur.

Liderlerin kişiliği çerçevesinde şekillenen yönetimlerde; Niyazov örneğinde olduğu gibi liderin ölümüyle belirsizlikler yaşanmaktadır. Niyazov'un Aralık 2006'da ölümü hem ülkede hem de uluslararası camiada endişeli bir bekleyişe neden olmuştur. Niyazov'un ölümünden sonra başkanlığa vekâlet etmesi gereken Meclis Başkanı Ovezgeldi Atayev hakkında cezai soruşturma açılması, Gurbanguli Berdimuhammedov'a seçimlere kadar devlet başkanlığına vekâletin verilmesi bu endişelerde etkili olmuştur. Ülkede meydana gelen bu gelişmeler Berdimuhammedov'u iktidara hazırlamıştır. Hazar çevresinde yaşanan küresel rekabetin cumhuriyetlerin siyasi yapılarını etkilemesinin en belirgin örneği Azerbaycan'dır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan farklı olarak bağımsızlık sürecine mücadelelerle girmiştir. Ülke bağımsızlığını kazandığı sırada devlet başkanı Ayaz Muttalibov'du. 1992 yılında iktidara Ebulfez Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi gelmiştir. Böylece Hazar'a kıyısı olan Türk cumhuriyetlerinden Sovyet döneminde iktidarda olmayıp sonradan yönetime gelen tek lider de Elçibey olmuştur. Elçibey'in Batı ve Türkiye yanlısı politikaları Rusya'yı rahatsız etmiştir. Hazar enerji kaynaklarını Rusya'nın tekelinden kurtarma yolundaki en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi Elçibey döneminde şekillenmeye başlamıştır. Bu yönde Batılı devletlerle anlaşmalar yapan Elçibey iktidarı bir darbe girişimi ile son bulmuştur. Elçibey'e karşı gerçekleştirilen hareketin Batılı devletlerle görüşmelerden kısa bir süre sonra olması, bu olayda Rusya'nın parmağının

olduğunun göstergesi olmuştur. Bu tezi destekleyen bir diğer gelişme ise Elçibey'in aksine Rusya ile dengeleri korumaya dikkat eden Haydar Aliyev'in de benzer bir girişimle karşı karşıya kalmasıdır. 1994 yılına kadar Rusya yanlısı politikalar izleyen Haydar Aliyev, özellikle Yukarı Karabağ sorununun çözümünde Moskova'dan beklediği desteği bulamayınca Batı'ya yönelmiştir. 1994 yılında imzalanan ve Asrın Anlaşması olarak adlandırılan anlaşma ile Hazar petrollerinin uluslararası pazara ulaştırılması konusunda önemli bir adım atan Aliyev, darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Hazar'a kıyısı olan cumhuriyetlerin yanı sıra enerji nakil hatlarının güzergâhında bulunan Türkistan'daki Özbekistan ve Kırgızistan ile Kafkasya'daki Gürcistan ve hatta Karadeniz kıyısındaki Ukrayna'da siyasi istikrarsızlıklar görülebilmektedir. Özellikle Ukrayna ve Gürcistan'da yaşanan devrimlerde Batı yanlısı liderler ile Rus yanlısı kişiler arasında çekişmeler olmuştur. Yaşanan iç çatışma ve darbeler bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimini etkilemektedir. Bu durum sahip olunan önemli kaynaklara rağmen refah düzeyinin arttırılamamasında etkili bir faktördür (http://www.sosyalarastirmalar.com).

3.2.4. Ekonomik Nedenler

2015 yılı itibariyle dünya petrol tüketiminin 4 milyar ton olacağı tahmin edilmektedir. 2015 yılı itibariyle Hazar Bölgesi'nden dünya piyasalarına her gün ortalama 4.12 milyon varil petrol arz edilebileceği ve günlük üretim hacminin ise 4,7 milyon varil olabileceği öngörülmektedir. Batılı uzmanların görüşlerine göre 2015 yılında Hazar Denizi'nden üretilecek petrol miktarı, 1990'ların sonunda Kuzey Denizi'nden üretilen petrol miktarına ulaşacaktır. Dolayısıyla Hazar, gelecekte büyük petrol üretim merkezlerinden birisi olacaktır (Kaliaskarova, 2007).

Doğal gaz üretimi açısından bakıldığında, kıyıdaş Türk cumhuriyetleri'nin 2010 yılı üretimlerinin (iyimser senaryo) 201 milyar m^3, ihraç potansiyellerinin ise 84 milyar m^3 olduğu tahmin edilmektedir. Kötümser senaryoda 2010 yılı ihraç değeri 71,6 milyar m^3'tür. 2020 yılı için iyimser senaryoda 120 milyar m^3, kötümser senaryoda ise 115,9 milyar m^3 ihraç potansiyeli öngörülmektedir (Yüce, 2006).

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın en önemli doğal kaynakları petrol ve doğal gazdır ve ihraç kalemleri arasında büyük bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler ekonomik olarak karşılaştıkları sorunları çözmek ve ekonomilerini dünya ile bütünleştirebilmek için mevcut rezervlerden petrolü çıkarıp dünya pazarlarına ihraç etmek zorundadırlar. Üç ülkenin de yeterli sermayeleri bulunmamasından dolayı, rezervleri işletmek için doğrudan dış yatırıma ihtiyaçları bulunmaktadır. Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliği hem bu ülkelere yapılacak dış yatırım miktarını etkilemekte hem de ekonomik gelişmeyi tehdit etmektedir. Rezervlerin ekonomik değerlerinin yanında, petrolün çıkarılıp işlenmesi ve ihraç edilmesi aşamalarında gerekli olacak alt yapının oluşturulması da bölgede ekonomik canlanma yaratacak ve yeni iş imkânları sağlayacağından bu tezi/varsayımı kuvvetlendirmektedir.

Rusya Federasyonu ve İran'ın durumları ise farklıdır. Rusya Federasyonu'nun Hazar'da, Azerbaycan ve Kazakistan'ın sahip olduğu miktarda petrol rezervi yoktur. Bunun yanı sıra, sahip olduğu boru hatları vasıtasıyla, Hazar'daki petrol ve gaz ulaşımını kendi elinde tutmak ve bundan çıkar sağlamak maksadıyla, diğer ülkeler ile uzun dönemli anlaşmalar yapmış ve enerji ulaştırmasında tekel olmayı başarmıştır. Bu nedenle RF, Hazar Bölgesinde çıkarılacak petrol ve gazın ulaşımı maksadıyla geliştirilen Hazar geçişli boru hattı projelerini engellemeye devam etmektedir.

İran ise sadece Hazar Denizi rezervlerine bağlı bir ekonomiye sahip değildir. İran'ın Hazar'daki petrol ocağı Anzali petrol sahasıyla sınırlıdır. İran'ın petrol üretimi bakımından Basra, Hazar'dan daha önemlidir. ABD, İran'ın Hazar'daki petrol antlaşmalarının dışında tutulması için baskı yapmakta ve İran üzerinden geçecek bütün boru hattı senaryolarına karşı çıkmaktadır. İran ise, bölge dışı ülkelerin müdahalesine olumsuz bakmaktadır. Bu noktada RF ile İran birbirine yakınlaşmaktadır (http://www.belgeler.com).

3.2.5. Jeopolitik Nedenler

Jeopolitik nedenlerin ilki; petrol gibi stratejik öneme sahip bir enerji kaynağına sahip olma isteği, ikincisi ise bu kaynakların dünya pazarlarına dağıtımını sağlayacak petrol ve doğal gaz boru hatları güzergâhlarını belirleyerek, öncelikle petrolü ve dolayısıyla petrole sahip olan ülkeleri kontrol etme isteğidir.

Petrol boru hatları konusu, Hazar bölgesinde hâkimiyet ve nüfuz kurma mücadelesinin temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın açık denize kıyılarının bulunmaması bu devletleri komşu ülkeler üzerinden geçecek petrol boru hatlarına bağımlı hale getirmektedir. Günümüzde Hazar bölgesinde, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı hariç, petrol ve doğal gaz boru hatlarının neredeyse tamamı RF toprakları üzerinden geçmekte ve RF' ye bu konuda tekel olma şansı sağlamaktadır. Bunun dışında, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra karşılaştıkları ekonomik güçlükleri yenmek için acil para kaynaklarına ihtiyacı vardır. Bu para kaynağını temin etmenin başlıca yolu, ürettikleri petrol ve doğal gazı uygun koşullarda dünya piyasalarına satabilmeleridir. Bunun gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel ise Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki belirsizliğin sürmesi ve uygun bir anlaşmaya varılamamış olmasıdır.

3.2.6. Hazar'da Zengin Kaynakların İsim Sorunu

Hazar'da bir taraftan statü ile ilgili görüşmeler ve paylaşım kavgası devam ederken, diğer taraftan kıyıdaş ülkeler kendi ulusal sektörü içinde düşündüğü kaynağa kendi milli ismini vermektedir. Örnek verecek olursak; Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın ise Serdar olarak adlandırdığı petrol yatakları. Özellikle Kepez/Serdar yatağı üzerinde yoğunlaşan tartışmalarda her iki taraf da kendilerine uygun haritalar kullanarak bu bölgenin kendi ulusal sektörleri içerisinde olduğunu ileri sürmektedirler.

Diğer tartışmalı yataklar ise Azeri ve Çırag yataklarıdır. Türkmenistan, Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'de dünyanın birçok büyük petrol şirketleri ve ülkelerin katılımı ile gerçekleştirdiği Asrın Anlaşması olarak adlandırılan, petrol ve doğal gaz anlaşması içerisinde bulunan Azeri yatağına Hazar ve Çırag yatağına ise Osman gibi Türkmence isimler vermiştir. Ayrıca İran ve Azerbaycan arasında da gerginliğe sebep olan Şerg-Alov-Araz yataklarına Türkmenistan Altın Asır, İran ise Elbruz ismini vermiştir (http://www.turksam.org).

3.2.7. Güç ve Çıkar Mücadeleleri

ABD'nin petrole olan bağımlılığı, dış politikalarına yön veren önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle ABD, petrol bölgelerinde kontrolü sağlamaya çalışmaktadır. ABD'nin

Hazar Bölgesi'ne yönelik politikası, enerji güvenliğinin sağlanması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Amerikan şirketleri için ticari fırsatları korumak temelinde gelişmektedir. ABD bölgede kendinden başka bir gücün ortaya çıkmasını istememektedir. Bu amaçla, RF'nin nüfuzunun azaltılmasına ve bölgede İran'ın etkisinin engellenmesine yönelik politikalar geliştirmektedir. ABD, bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler vasıtasıyla nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. ABD, Hazar petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında İran'ı dışlayan "Çoklu boru hatları" politikası uygulamakta, RF üzerinden geçen boru hatlarını dışlamamakla beraber, Hazar geçişli boru hatlarını da kapsayan "doğu-batı hatlarını" desteklemektedir.

ABD bölgedeki çıkarlarını devam ettirebilmek maksadıyla, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile yaptığı askeri anlaşmalar kapsamında kendisine üsler açmakta ve bu ülkelere gemi ve silah yardımı yapmaktadır.

AB ülkeleri için stratejik bir madde olan petrolün kesintisiz ve güvenli ikmali de yaşamsal bir nitelik kazanmaktadır. Bölgede yatırımlar yapan Batılı büyük petrol şirketleri kendi lehlerine diplomatik müdahalelerde bulunmakta hatta zaman zaman ortaya atılan petrol boru hattı projelerini daha karmaşık hale sokmaktadırlar. Avrupa genelinde Azeri ve Kazak petrolünün piyasa bulabileceği toplam 322 milyon tonluk bir pazar söz konusudur.

IV. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜNÜN TARTIŞILMASI

4.1. Genel Bakış

Hazar, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan tarafından çevrili, herhangi bir açık denize çıkışı olmayan, dünyanın en büyük gölüdür. Büyüklüğünden dolayı da deniz olarak anılmaktadır.

Hazar Denizi son yıllarda bölgesel güçlerin, uluslararası aktörlerin politikalarının buluştuğu bir yer haline gelmiştir.

1991'e kadar iki devletin kıyısının bulunduğu denizde Sovyetler Birliği etkin bir role sahipti. Hazar petrolü İran için Basra Körfezi rezervleri ile karşılaştırıldığında ve coğrafi koşullar ve bölgesel güç dağılımı nedeni ile çok önemli olmadığından, Sovyet donanması ve petrol tesisleriyle Hazar Denizi Sovyet kontrolü altındaydı.

SSCB'nin dağılmasına kadar iki (SSCB-İran) devletle, dağılmasından sonra, yeni bağımsızlığını kazanan üç (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) devletle birlikte beş devlete kıyısı bulunan Hazar denizinin bu devletler tarafından (deniz, göl veya kendine özgü su kütlesi olarak tanımlanmasına göre) nasıl bölüşüleceği konusunda anlaşamamaları Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorun ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda, burada bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının arama ve işletme sorunları başta olmak üzere bu denizdeki seyrüsefer imkânlarının kullanılması, denizde bulunan canlı varlıklardan verimli bir şekilde yararlanma, çevre kirlenmesinin önlenmesi, Hava Sahasının kullanılması ve Hazar'ın güvenliği konularını da kapsamaktadır.

Şekil 4. Göl yaklaşımı

Şekil 5. Deniz yaklaşımı

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü hakkında üç görüş ortaya çıkmıştır:

***Hazar bir göldür*:** Bu itibarla göl yatağı ve su alanları sahildar devletler arasında eşit olarak bölünmeli ve her sektör ait olduğu devletin mutlak hükümranlığı altında olmalıdır (şekil 4).

***Hazar bir denizdir*:** Bu görüşe göre Hazar bir deniz olarak kabul edilmeli ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Anlaşmasına uygun olarak değerlendirilmeli, sahildar devletlerden her birinin kara suları, kıta sahanlıkları, balıkçılık bölgeleri tespit edilmeli, geri kalan sular açık deniz olarak kabul edilmeli ve bunların tarifleri yapılmalıdır (şekil 5).

***Hazar Denizi kendine özgü jeolojik şartlarda meydana gelmiş geniş bir su havzası özelliğindedir*:** Özelliklerinin farklılığı sebebiyle mevcut uluslararası hukuk normlarına ve pratiklerine göre bir düzenlemeye tabi tutulamaması nedeniyle Hazar Denizi, ne "göl" ne de "deniz" olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple kıyısı olan devletler arasında uygun ve yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir ifade ile kıyıdaş devletlerin kendi

sektörlerinde kalan bölgeler dâhil, bütün balıkçılık alanları, deniz yatakları ve deniz taşımacılığı şartları üzerinde ortak kullanma esası kabul edilmelidir.

Hazar Denizi'ni çevreleyen ülkeler Hazar'ın hukuki statüsünü, dünya pazarlarına gaz ve petrol satışı için, azami üretim, bunu sağlayacak ulaşım ve altyapı imkânlarının geliştirilmesi amaçlarına yönelik olarak şekillendirmek istemektedirler. Rusya Federasyonu için ilave hedefler ise, bölgedeki enerji kaynaklarının azami kontrolü, ülkeler üzerinde nüfuz oluşturulmasıdır. Ortaya konulan görüşlerden, üçüncü görüş daha ziyade Rusya ve İran için uygundur. Bu iki devletin kendi sektörlerindeki doğal kaynakların diğer kıyıdaş ülkelerinkilere oranla daha az olması sebebiyle diğer devletlere ait sektörlerdeki enerji kaynaklarından yararlanmaları bakımından böyle bir düzen onların lehinedir.

Hazar'ın statüsünü belirleme çabaları yüzyıllar öncesine gider. 19.ncu yüzyıl başında iki Rus-İran savaşının ardından bu ülkeler arasında iki barış antlaşması imzalanmıştır (1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları). Türkmençay Antlaşması'na göre, Rusya ve İran arasındaki kara sınırı Hazar Denizi'nde sona erer ve böylece Hazar o zaman sınır tespitine maruz kalmıştır. Yenen ve yenilen arasında yapılan bu antlaşmalar diğer önemli maddelerin yanında İran'ın Hazar'da donanma bulundurma hakkını kaldırmıştır.

1921 yılında Bolşevikler resmen bu antlaşmaları iptal etmiştir. SSCB ve İran arasında yapılan ve SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'a sahildar diğer ülkeleri de bağlaması gereken 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk Anlaşması ve 1940 Anlaşması, ticaret, seyir, balıkçılık gibi o dönemin sorunlarını çözmeye çalışmasına rağmen, deniz yatağının ve kaynaklarının kullanımı, ekolojik rejim, hava sahasının kullanımı, ülkeler arasında sınırların tespiti ve egemenlik gibi konularda hukuki statüyü belirlememiştir. Aslında, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunundan genellikle kastedilen bu deniz üzerindeki egemenlik konusu ve onun paylaşılmasıdır (İşcan, 2010).

1926 tarihinde sınır nehirlerinin ve denizlerinin karşılıklı kullanılmasına yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. 27 Ağustos 1935'te yapılan Anlaşma da Hazar üzerinde seyrüsefer özgürlüğünü tekrarlamıştır ve 10 millik balıkçılık bölgesi kurmuştur. Ancak resmi bir sınır çizimi olmamıştır.

25 Mart 1940 tarihli Anlaşma seyrüsefer özgürlüğünü ve 1935 Anlaşmasının balıkçılık haklarını tekrarlamıştır. 1921 ve 1940 Anlaşmaları, Hazar'ın "bir Sovyet ve İran denizi olduğunu belirten belgeleri içermektedir (şekil 6).

Ayrıca, İran-SSCB ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılan 1921 anlaşması Hazar üzerinde bölgesel veya ülkesel bir egemenlik öngörmemiş İran'a bazı hakların verilmesini düzenlemiştir. 1940 anlaşması ise, Hazar'da bir dizi kabotaj ve seyir serbestîsi niteliğinde aktivitelerin yapılabilmesi imkânı sağlamıştır. Taraflara kıyıdan itibaren 10 millik balıkçılık alanı verilmesine rağmen bu bir egemenlik olarak kabul edilmemiş ve ülkelerin egemenlik haklarına değinilmemiştir. Ayrıca, 1921 ve 1940 anlaşmaları ile Hazar denizi, sahildar olmayan ülkelerin gemilerine yasaklanmıştır.

Şekil 6. 1921 ve 1940 anlaşmalarına göre SSCB ve İran sınırları

1935 ve 1949 yılarında SSCB ve İran'ın resmi kurumlarının kıyı bölgelerindeki deniz yatağı kaynaklarının kendilerine ait olduğuna ilişkin beyanları olmuştur.

1950'lerin başında Sovyet yetkilileri göl statüsünde bulunan Hazar Denizi'ni sektörlere ayırmışlardır. Hazar Denizi'nin Sovyetler Birliğine ait kısmı Astara-Hasan Kuli bölgelerini birleştiren hattın kuzeyinde kalan alandır. Bu hattın güneyinde kalan saha ise İran'ın siyasi etkisi altındadır.

Bahse konu sözleşmelerin bir bütün olarak incelenmesi neticesinde elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

a. Hazar Denizi Sovyet ve İran denizidir.

b. Sadece Sovyet ve İran ticaret gemileri Hazar Denizi'nde seyir yapabilirler ve gemilerin mürettebatları bu devletlerin vatandaşlarından oluşulacaktır.

c. Mevcut Sovyet ve İran antlaşmaları gereğince Hazar Denizi'nde balıkçılığı Sovyet ve İran vatandaşları yapabilir. Sahilden itibaren 10 millik bölgede sadece sahildar devlet balıkçılık yapabilir.

d. Balıkçılık dışındaki diğer endüstrilerde Sovyet ve İran vatandaşları faaliyetlerini kendi sularında yapabilirler.

e. Söz konusu Sovyet ve İran sözleşmelerinde savaş gemilerinin seyri, uçakların uçuşu hakkında yönergelerde söz edilmediği için İran savaş gemileri denizin Sovyet tarafında seyretme hakkına sahiptirler, uçakların uçuşu ise Sovyet yasama organlarının izni ile yapılacaktır. Aynı kurallar Sovyet savaş gemileri ve uçakları için de denizin İran bölümünde geçerlidir.

f. Karasuları tüzüğü Hazar Denizini ve sınır göllerini kapsamaz.

Tarafların 15 Eylül 1962 tarihli nota teatisi gereğince, İran topraklarında ve Hazar Denizi'nde yabancı devletlerin füze atış üssü ve deniz üssünün kurulmasına izin verilmeyeceği belirtilmiştir.

1970 yılında Hazar'ın Sovyetler Birliğine ait kısmı Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında bölüşülmüştür. Bu bölüşüm, uluslararası pratikte geçerli esaslar göz

önünde tutularak, denizin ortasından çekilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarının birleştiği noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanların, denize kıyısı olan devletlerin kullanımına bırakılması şeklindedir (şekil 7).

Şekil 7. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Denizine kıyısı olan devletler

Böyle bir bölüşümde belirleyici faktör, Moskova'nın telkin ve tercihleri olmuştur. Cumhuriyetlere verilen sektörlerdeki petrol geliştirme çalışmaları bu "devlet birimlerinin arazisinde bulunan ve onlarla tanımlanan" kurumlar tarafından yürütülmekteydi. Bu durum, açıkça "iç idari sınırların" tanınması anlamına gelmekteydi.

Deniz üzerindeki paylaşımın yapılabilmesi için, bu su kütlesinin uluslararası normlara göre tanımlanması ve rejiminin belirlenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilk

olarak, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin önem arz eden üç uluslararası belge bulunmaktadır. Bu anlaşmalarda sınırlar tespit edilmediği gibi, deniz yatağındaki enerji kaynakları, hava sahası ve ortak kullanıma yönelik hükümler de yer almamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Hazar Denizi'nde bulunan deniz unsurları 1992 yılında yeni ülkeler arasında paylaşılmıştır. Rusya tarafından fazla önemsenmeyen bu paylaşım esnasında önemli cephane depoları ile Bakü deniz üssü Azerbaycan'da, Shevchenko deniz üssü Kazakistan'da ve Krasnovodsk deniz üssü ise Türkmenistan'da kalmış ve 18 adet muharip gemi ile 62 adet yardımcı gemi ise bu yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelere verilmiştir.

1992–1993 arasında kalan dönemde, kıyı devletlerinin temsilcileri Astrahan ve Tahran'da bir araya gelerek Hazar Denizi'nde sınırların çizilmesi, bölgesel kalkınma, balıkçılık hakları ve çevre sorunları gibi konularda görüş teatisinde bulunmuşlardır. Bu toplantıda Kazakistan'ın 1970 yılında Sovyetler Birliği tarafından tespit edilerek uygulamaya konulmuş sınırları esas alan bölüşümün kabulüne dair önerisi Rusya hariç diğer devletler tarafından benimsenmiştir.

Rusya, 5 Ekim 1994 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine bir mektup göndererek Hazar Denizi'nin hukuki rejimine ilişkin görüşlerini belirtmiştir.

Hazar Denizi'nin hukuki rejimine ilişkin Rusya Federasyonu pozisyonunu açıkladığı mektupta;

a. Hazar Denizi'nin okyanuslarla ve denizlerle doğal bir bağlantısı olmadığını, bu nedenle "land locked" (denize kıyısı olmayan) su sayılacağını dolayısıyla Hazar Denizi'ne Uluslararası Deniz Hukuku ve özellikle karasuları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığına ilişkin kuralların uygulanamayacağını,

b. Hazar Denizi'nin statüsünün halen 1921 ve 1940 tarihli Sovyet-İran Antlaşmalarında öngörülen rejimi koruduğunu, bu rejimin de denize kıyısı olan devletlerin bayrağını taşıyan gemilerin serbest ulaşımdan yararlanmasını öngördüğünü,

c. Ayrıca denizin eko-sisteminin korunmasına büyük önem verdiklerini bu nedenle, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin anlaşmaların değişen koşullar da göz önünde bulundurularak güncelleştirilmesi gerektiğini, bunun da ancak tüm Hazar Denizi devletleri arasında yeni anlaşmalar yapılması ile mümkün olabileceğini,

d. Hazar Denizi'nde yer alan yaşayan kaynakların korunması ve bunlardan yararlanma konusunda bir sözleşme taslağı hazırladıklarını ve tüm Hazar Denizi devletlerinin değerlendirmesine sunduklarını mektupta bildiren Rusya Federasyonu, söz konusu anlaşmanın henüz Hazar Denizi devletlerince imzalanmadığını,

e. Hazar Denizi'ne ilişkin tamamlanmasını istedikleri anlaşmalara ilgisiz kalınmasının, bu konuda yeni bir rejim düzenlenmesinin engellenmesi olarak yorumlanacağını ve aynı zamanda bazı Hazar Denizi devletlerinin uluslararası hukukun kural ve ilkelerini göz önüne almadan bir takım tek taraflı işlemlere girişerek tek taraflı avantajlar elde etmeye çalışmasının diğer Hazar Denizi devletlerinin zararına olduğunu,

f. Hazar Denizi'nde yapılan tek taraflı işlemlerin yasal olmayıp, Rusya Federasyonu tarafından da tanınmayacağını,

g. Hukuki düzeni korumak ve tek taraflı işlemlerin sonuçlarının üstesinden gelmek amacıyla Rusya Federasyonu'nun uygun bulduğu zamanda gerekli gördüğü önlemleri alma hakkını saklı tuttuğunu bildirmektedir.

Rusya Federasyonunun söz konusu mektubunda özetle; Hazar Denizi'nin okyanuslarla, denizlerle doğal bir bağlantısı olmadığını, denize kapalı su olduğunu, uluslararası Deniz Hukukunun ve özellikle kara suları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığına ilişkin kuralların uygulanamayacağını, tek taraflı işlemlerin yasal olmadığını, kendilerince tanınmayacağını ve hukuki düzeni korumak için uygun bulduğu zamanda gerekli gördüğü önlemleri alabileceğini ifade etmiştir. Birçok devletin bu konudaki hassasiyetini de bilerek Hazar Denizi'nin kaynaklarının korunması ve bölgesel çevre sorununa da yer verilmiş olması ilgi çekicidir.

Kasım 1994'de kıyı devletlerin, mevcut itirazlarını göz önünde tutarak Hazar Denizi'nde sınırların çizilmesi, balıkçılık hakları, deniz taşımacılığı ve diğer konuları incelemek üzere bir Hazar İşbirliği Komitesi teşkil edilmiştir (Şimşek, 2008).

Daha sonra 1995'te dönemin Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çernışev Hazar Denizi'ndeki kıta sahanlığının 20 deniz mili olmasını önermiş ve son olarak da Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov bunun 45 deniz miline çıkartılmasını teklif etmiştir. Bu tekliflerin hiç biri Azerbaycan ve Kazakistan tarafından kabul görmemiştir. Azerbaycan'ın Rusya'ya bu konuda gösterdiği aktif direniş, Karadağ savaşının her aşamasında Rus'ların Ermenilere sağladıkları destekte kuvvetle yansımaktadır.

Farklı rakamlara rastlanmakla beraber Hazar petrolünün % 80'i Hazar Denizi'nin Azerbaycan ve Kazakistan'a ait olan sektörlerinde bulunmaktadır. Eski Sovyet teknolojisinin 120 metre derinlikten daha derindeki petrolü çıkarmaya imkân vermemesi nedeniyle daha derindeki rezervler olduğu gibi kalmıştır. Nitekim Azerbaycan'da imzalanan petrol şirketlerinin ilgilendiği yataklar Hazar Denizi'nin 150–350 metre derinliğinde bulunmaktadır.

Şubat 1995'te Azerbaycan hariç diğer komşu devletler kara sularını 20 deniz mili olarak kabul etmişlerdir.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyecek nitelikte ilk ciddi çalışma 1995 yılında İran'da yapılan ve Hazar'ın petrol rezervlerini ele alan konferans olmuştur (Dabiri, 1995).

Bu konferans, bir mutabakata ulaşamamakla birlikte ülkelerin görüşlerinin ortaya çıkması bakımından önemlidir. İran, Hazar'daki petrol ve gaz rezervlerinin çıkarılması ve taşınması için görüşmeye hazır olduğunu ilan etmiş, Hazar'ın politik ve ekonomik problemlerinin çözümü için sahildar ülkeler tarafından bir organizasyon oluşturulmasını önermiştir.

1995 yılının sonlarında Azerbaycan Hazarın çözümü için "Sınır Gölü" önerisini ortaya koymuştur.

Bir yıl sonra, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda bir mutabakata varmak amacıyla, Hazar Denizi'nde kıyısı olan 5 ülkeden 4'ü arasında 12 Kasım 1996 tarihinde bir anlaşma

imzalanmıştır. Azerbaycan dışında diğer 4 devletin imzaladığı anlaşma, her devlete 45 millik bir ekonomik bölge vermektedir. Anlaşmaya imza atan taraflar, 45 milden sonraki bölgede yer alan kaynakları "Ortak Mülkiyet" konusu olarak kabul etmektedir.

1996 yılında; İran, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan tarafından imzalanan deklarasyonla, Hazar'ın tüm sahildar ülkelere ait olduğu, enerji kaynaklarının tüm ülkelerin rızası ile eşit ve adil olarak kullanılması gerektiği ilan edilmiştir Bu, İran'ın da diğer ülkeler kadar petrolün kullanımında hakkı ve veto yetkisi olduğu anlamına gelmektedir.

1998 yılında, önce Rusya ve Azerbaycan, daha sonra Rusya ve Kazakistan kıyılarının milli sektörlere bölünmesi konusunda mutabakat sağladıklarını açıklamışlar, İran ve Türkmenistan ise, buna tepki göstermişlerdir. Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan, Hazar'da bölgesel sınırlar uygulanmasını kabul eden bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın imzalanmasından bir kaç gün sonra, Türkmenistan ve İran ortak bir bildiri yayınlayarak anlaşmayı reddedip, beş kıyı ülkenin, oy birliği ile karar verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin bugünkü sorunla ilgili uluslararası antlaşmaların analizine göre her iki tarafın, hem Rusya'nın hem Azerbaycan'ın, kendi tezi için meşru temele sahip olduğu açıktır. Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliği sadece yapılacak yatırım harcamalarının Hazar Havzası zenginliklerinin başarı ile üretimi ve dünya pazarlarına ulaştırmasına değip değmeyeceği ile ilgili olmayıp, aynı zamanda bölgedeki istikrarın korunması ile ilgili birçok soruyu da içermektedir.

15 Mayıs 2003 tarihinde Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Kazakistan kendi bölgelerindeki deniz dibinin paylaşılması konusunda yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Buna göre % 17'lik pay Azerbaycan'a, % 19'luk pay Rusya Federasyonu'na ve % 27'lik pay da Kazakistan'a ait olacaktır.

Hazar Denizi'nin statüsünün basit ve açık bir tanım ve tarifle ortaya konulmasının bölgedeki tüm devletler tarafından memnuniyetle kabul edilmeyebileceğini görmek zor değildir.

Hazar Denizi'nin statüsü hakkındaki problemler karar alma süreçlerinde nihai tartışmalı konular halinde netleştirilmiştir. Bunlardan;

Genel olanlar:

a. Hazar Denizi ortak bir mülkiyet ve böylece bölgede payı bulunan tüm ülkelerin müşterek malı mıdır, yoksa kesin bir şekilde paylaşım yapılmaya uygun mudur; bir göl müdür veya bir deniz olarak açıklanabilir mi?

b. Şayet Hazar bölünebilirse, uygulanacak sınır tanımlaması prensipleri nelerdir?

c. Hangi esas hatların uygulanması ile sınır belirlemeleri başarılabilir?

Özel olanlar:

Bakü'nün konumu ve oluşturduğu referans, aidiyetin ve Batı Hazar'daki Azerbaycan payını içeren yataklardaki toplam kontrol hakkı yasal mıdır?

Hazar'dan çıkarılacak her petrol ürününde bölgede denize kıyısı bulunan devletlerin hepsinin payı olduğuna dair Rusya tarafından ortaya konan ve İran tarafından da desteklenen görüş ne kadar geçerlidir? İlaveten, diğer ilgili odaklarca ortaya konulduğu şekilde, tüm ilgili ülkelerin ilgi göstermesini gerektiren ekolojik ve çevresel faktörler ne kadar geçerlidir?

Hazar Denizi'ndeki petrolün burada kıyısı olan devletlerce paylaşılması durumunda, üretilecek Petrolün % 20'sinin konsorsiyumlarda yer almayan İran'a verilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır.

Doğrudan ilgili olmasa da üretilen petrol ve doğalgazın açık denizlere kıyısı bulunmayan (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) ülkeler tarafından, açık denizlere nasıl nakledileceği konusu da bu sorunun bir parçasıdır.

Halil şimşek (http://www.hsimsek.com) ve diğer bazı analistlere göre sorunun politik karakteri açıktır, asıl amaç batılı petrol şirketlerini Hazar petrollerinden mümkün olduğunca uzak tutmaktır. Diğer bir ifadeyle amaç, batının bu yeni devletlere olan etkisini azaltmaktır. Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalar Azerbaycan'da yatırım yapan batılı petrol şirketlerini rahatsız etmektedir. Hazar Denizi'nin eski statüsünde (Sektörlere Bölünmüş Göl) olmasının

konsorsiyumları meydana getiren şirketler için daha avantajlı olduğu değerlendirilmektedir. (http://www.hsimsek.com)

4.2. Hazar'ın Hukuki Statüsüne Dair İleri Sürülen Tezler

Taraf ülkelerin görüşleri doğrultusunda Hazar'ın, deniz, göl veya kendine özgü jeolojik yapısı olduğuna göre kabul görmesi durumunda hukuki açıdan önemli farklılıklar meydana gelmektedir.

Hazar'ın deniz veya göl olarak tanımlanması, bu su havzasının tamamen ulusal sektörlere bölüneceği veya tamamen ortak kullanılacağı anlamına gelmemektedir. İlk önce, Hazar herhangi bir coğrafi tanıma kolay kolay uymayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir, ikinci olarak da, coğrafyanın yanında dikkate alınması gereken başka faktörler göz ardı edilemez.

Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgili 122. maddesinin farklı şekillerde yorumlanması Hazar'la ilgili farklı sonuçlar doğurur. Aynı özellikler Hazar'ın göl olup olmaması konusunda da belirsizlikler yaratır. Sonuç olarak, göl ya da deniz olsun Hazar kendine özgü bir olgudur. Bu durum bir çıkmaz anlamına gelmemektedir. Zira uluslararası hukuk kurallarına sadık kalarak Hazar'a birkaç "ad" bulmak mümkündür. Aslında, Hazar'ın adı onun özelliklerini ortaya çıkarmamakta, tam tersine, Hazar'ın özellikleri bu su havzasının hukuki adını oluşturmaktadır.

Bugün, Hazar'ın ne olduğu konusunda kesin bir görüş bulunmamakla birlikte yaygın olarak üç önemli görüş bulunmaktadır. Bunlara göre Hazar,

a. *Deniz olarak kabul edilirse;* sahildar devletler; Karasularını, 200 mile varan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlıklarını ilan edebilecekler ve petrol ve/veya doğal gaz hattı kıta sahanlığı kullanılan devletten izin almak şartı ile çekilebilecektir.

b. *Göl olarak kabul edilirse*; eşit kullanım söz konusudur. Hazar'a kıyısı olan devletler göl yatağı ve su alanlarını eşit olarak paylaşarak sahip oldukları alanlarda her türlü hükümranlık hakkına sahip olacaklardır.

c. *Kendine özgü jeolojik tabanı ve jeomorfolojik yapısı olduğu kabul edilirse*; bu durumda Hazar'ın kendine özgün jeolojik yapısının olması ve özelliklerinin farklılığı nedeniyle mevcut uluslararası hukuk normlarından ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu görüşü savunanlar Hazar'a kıyısı olan devletlerin kendi aralarında ayrı bir düzenleme yapmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Rusya ve İran bu görüşü desteklemektedir. Çünkü kendi sektörlerinde petrol ve doğal gaz miktarı nispeten az olan bu iki ülke bu şekilde diğer devletlere ait enerji kaynaklarından istifade edebileceklerdir.

Uluslararası hukuka göre, uygulanacak rejim konusunda başvurulabilecek üç yöntem bulunmaktadır. Hazar'da kıyısı bulunan devletler, denizin paylaşılması, denizin ortak olarak kullanılması ya da bu ikisinin karışımı olan paylaşım ile birlikte bazı alanlarda ortak kullanım seçeneklerinden birine karar verebilirler. Paylaşım ve ortak kullanım; deniz tabanı ve deniz tabanındaki hidrokarbon ve mineral kaynakları paylaşılırken, seyrüsefer, balıkçılık ve çevre gibi konularda ortak kullanımı kapsamaktadır. Bu durum, halen Azerbaycan, RF ve Kazakistan tarafından geçici olarak uygulanan yöntemi tanımlamaktadır.

Hazar; deniz, göl veya sınır gölü ya da kendine has özel bir yapısı olan su kütlesi olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Tarafların Hazar'ın paylaşımında kendi tezlerini destekleyecek tarzda kabul ettikleri tanımlar şu şekildedir:

4.2.1. Hazar Denizdir

Hazar'ı deniz olarak tanımlayanların dayandıkları noktalar; Hazar'ın tarih boyunca deniz olarak nitelendirilmesi, göl olarak nitelendirilemeyecek büyüklükte bir su kütlesi olması, tuzluluk oranının denizlere yakın olması (‰ 1.2) , 1991 öncesi dönemde SSCB ve İran tarafından deniz/kapalı deniz olarak görülmesi gibi unsurlardır.

Ancak hukuki anlamda, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre, Hazar deniz tanımlaması içine girmemektedir. Bununla beraber, Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122 nci maddesinde yer alan kriterlere göre kapalı veya yarı kapalı deniz tanımlaması içine girebilir. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'ne göre; Kapalı ve yarı kapalı denizler, "İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bölümü ile iki

veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz" olarak tanımlanmaktadır.

Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi durumunda, denizin bölüşülmesi gerekmektedir. Kapalı denizlerin bölüşülmesinde genel prensip, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasıdır. Yani, Hazar kıyıdaş devletler arasında, sözleşmenin öngördüğü kurallar çerçevesinde paylaşılabilir. İlgili maddeler gereğince, bu alanların sınırlarının çiziminin söz konusu olduğu durumlarda, taraflar arasında anlaşmanın olması prensibi getirilmektedir. Bu nedenle, Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak tanımlanması durumunda, kıyıdaş devletler paylaşma konusu üzerinde işbirliği yapmak ve mutabık kalmak zorundadırlar.

Deniz ya da kapalı deniz olarak kabul edildiğinde, kıyıdaş devletler 12 deniz mili uzunluğunda karasuları, 200 ile 350 deniz mili arası kıta sahanlığı ve 200 deniz mili uzunluğunda münhasır ekonomik bölge ilan etme hakkına sahip olmaktadırlar.

Hazar'ın, deniz ya da kapalı deniz olarak kabul edilip, yukarıda arz edilen usullerle bölüşülmesi durumunda, eğer bir devlet başka bir devletin karasuları içinde boru hattı döşemek isterse, ilgili devletten izin almak zorundadır. Ancak uluslar arası deniz hukukuna göre kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge içinde boru hattı döşemek için izin almaya gerek yoktur.

4.2.2. Hazar Göldür

Herhangi bir deniz ya da okyanusa doğal bir suyolu ya da kanal ile bağlı olmamasından dolayı, Hazar bir göl olarak kabul edilebilir. Uluslararası hukukta, göllerin paylaşılmasına dair yazılı herhangi bir kural yoktur. Teamül hukukuna göre; kıyıdaş devletler, kıyısında bulundukları gölü, paylaşmaya, ortak kullanmaya ya da bazı bölümlerini paylaşarak bazı bölümlerini ortak kullanmaya anlaşma ile karar verebilirler.

Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan görüşler arasında da soruna iki farklı yönden yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşıma göre; gölleri ve iç denizleri kapsamadığı için, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Hazar'a uygulanamaz, bu

nedenle Hazar paylaşılmamalıdır. Hazar Gölü kıyı devletleri tarafından ortak olarak kullanılmalıdır. İkinci yaklaşıma göre ise; Hazar bir sınır gölüdür ve kıyıdaş devletler arasında paylaşılmalıdır.

4.2.3. Hazar'ın Kendine Has Özel Bir Yapısı Vardır

Genellikle Rusya Federasyonu ve İran tarafından dile getirilen görüşe göre; Hazar, deniz ya da göl olmayıp kendine özgü jeolojik şartlarda meydana gelmiş geniş bir su havzası niteliğindedir. Hazar'ın gerek coğrafi gerekse ekolojik açıdan kendine has özel bir yapısı vardır. Özelliklerinin farklılığından dolayı, uluslararası hukuk kuralları ve uygulamalarına göre Hazar'ın statüsü tanımlanamaz ve uluslararası hukuk kuralları uygulanamaz. Hazar'ın statüsü kıyıdaş devletler tarafından belirlenmeli ve ortak mülkiyet esasına göre ortak olarak yönetilmelidir. Diğer bir ifade ile kıyı devletlerin kendi sektörlerinde kalan bölgeler dâhil, bütün balıkçılık alanları, deniz yatakları ve deniz taşımacılığı üzerinde ortak kullanma esası kabul edilmelidir. Rusya Hazar Denizi'nde ortak egemenlik çözümü için kendi görüşünün meşru haklılığını öne sürmektedir. Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsü ile ilgili sorunları ortaya atarak konsorsiyumlarda pay sahibi olmaya çalışmaktadır (http://www.hsimsek.com).

4.3. Uluslararası Hukuka ve Antlaşmalara Göre Hazar Denizi'nin Statüsü

Günümüzde Hazar'ın hukuki statüsünün 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi uluslar arası sözleşmelerle çözülebileceği öne sürülmektedir. 1982 sözleşmesine göre Hazar bir göl, deniz, yarı kapalı veya kapalı deniz olarak tanımlanabilir. 1982 sözleşmesine göre yarı kapalı veya kapalı deniz '' iki veya daha çok devletle çevrilen ve bir okyanusa çıkışı olan veya esas olarak devletlerin kara sularından ibaret olan bir göl, körfezdir'' olarak ifade edilmektedir. Denizi, gölden açık denizlere çıkış, tuzluluk, hacim, yaş, kıta sahanlığı gibi çeşitli özellikler ayırır. Hazar göldür diyenler deniz olmanın temel özelliğinin açık denizlere çıkış olduğunu, oysa Hazar'ın bu tür bir çıkışa sahip olmadığını belirtmektedir. Diğerleri ise Hazar'ın geleneksel ismini, hacmini ve tuzluluğunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca Hazar'ın Volga – Baltık Deniz Kanal yolu ile Baltık Denizi'ne bağlandığını, 1982 Sözleşmesinin çıkış yolunun nehir veya kanal olacağı yönünde bir ifade içermediğini ifade etmektedirler. Karşı tez, nehirlerin ve yapay kanalların uluslararası hukuk konusu olmadığını ve kapalı su havzalarını denizlere dönüştürmediklerini belirtmektedir.

Şekil 8. Hazar Denizi'nin sektörel bölüşümü

Hazar bir deniz, yarı kapalı deniz veya kapalı bir deniz olarak tanımlanırsa 1982 Sözleşmesi uygulanabilir. Tanıma göre bir denizin "kapalı" veya "yarı-kapalı" olmasını belirleyen unsur "dar çıkış"tır. Böyle bir dar çıkışın bulunması durumunda "yarı-kapalı deniz", bulunmaması durumunda ise "kapalı deniz" söz konusu olacaktır. Tanımda geçen "dar çıkış", Hazar açısından düşünülürse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarıdır. Bununla birlikte kapalı ya da yarı-kapalı deniz olsa da hukuksal statüsünde bir farklılık olmayacaktır. Hazar, ister kapalı, ister yarı-kapalı deniz olarak kabul edilsin, BMDHS'ne göre (Sözleşmeye taraf olan ülkeler bakımından), her kıyıdaş devletin "karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesi" olacaktır. Karasularının dışında ise açık deniz statüsü uygulanabilecek ve her bir kıyı devletinin kendi bölgesindeki doğal kaynaklarını işletme hakkıyla beraber bölünebilecektir. Bu durumda Hazar Denizi'nin bütünü beş ulusal sektöre bölünebilir(şekil 8) (http://www.usak.org.tr).

Hazar'ın hukuki statüsü; ilgili ülkelerin uzun ve kısa dönemdeki ekonomik, politik, sosyal ve askeri amaç ve hedeflerini etkileyebileceğinden çok bilinmeyenli bir denklem haline gelmiştir.

Bir göl veya deniz olarak tanımlanma her şeyden önce Hazar'ın zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin sahiplerini ve suların sınırını belirleyeceğinden önem kazanmaktadır.

Bugüne kadar sahildar ülkeler tarafından benimsenen veya ortaya atılan alternatifler bazı farklılıklar göstermekle birlikte şu başlıklar altında toplanabilir:

a. Hazar sınır oluşturan bir göldür. Hazar'ın tamamına sahildar ülkeler sahip olmalı, enerji kaynakları ortak olarak kullanılmalı veya eşit bölünmeli.
b. Hazar bir sahildar göldür. Sahildar ülkeler arasında bölüşmeli ve sektörlere ayrılmalı, her ülkenin kendi sektörü üzerinde mutlak egemenliği olmalı.
c. Hazar bir denizdir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuki Sözleşmesi ile belirlenen esaslara göre her ülkenin karasuları, münhasır ekonomik bölgesi (MEB) ve kıta sahanlığı olmalıdır.

Genel olarak açıklanan ülke görüşleri incelendiğinde Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Kazakistan'ın görüşü; deniz tabanının bölüşülmesi, su ve yüzeylerin ortak kullanımı, İran'ın görüşü karasuları ihdası, diğer alanların ve enerji kaynaklarının ortak kullanımı, Türkmenistan'ın görüşü ise 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine göre bölünmesi şeklindedir. Özet olarak belirtmek gerekirse her ülke kendisine daha fazla hak tanıyacak çözümün gerçekleşmesini istemektedir.

4.3.1. Kıta Sahanlığı

Kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısına verilen addır. 1958 Kıta Sahanlığı Konvansiyonunun 1. maddesinde Kıta sahanlığı şöyle tanımlanır: Kıyıya bitişik, fakat karasuları bölgesi dışındaki, 200 metre derinliğe kadar veya bu sınırın ötesinde bulunup da üzerindeki suların derinliğinin oradaki doğal kaynakların işletilmesine olanak verdiği noktaya kadar uzanan, sualtı alanlarının deniz yatağını ve toprak altını; adaların kıyılarına bitişik aynı sualtı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını ifade etmek üzere

kullanılmıştır". Görüldüğü gibi burada iki kıstas önemlidir, birincisi 200 metre derinlik, ikincisi ise doğal kaynakların işletilebilmesidir.

1958 Kıta Sahanlığı Konvansiyonunun 2. maddesi ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin 77. maddesi kıta sahanlığı üzerinde kıyı devletinin egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir. Kıyı devletinin kıta sahanlığı üzerindeki bu hakları yalnızca doğal kaynaklardan yararlanılması amacına yöneliktir. Doğal kaynaklar niteliklere göre ikiye ayrılır. Madenler ve öteki cansız kaynaklar ve deniz yatağı ve toprak altı ile sürekli fiziksel dokunma durumunda bulunan canlılar. Kıta Sahanlığının kullanılması hava sahası ve su alanını etkilemez sadece doğal kaynakların kullanılması içindir.

Eğer kıta sahanlığı karşı karşıya veya yan yana bulunuyorsa hakça ilkelere göre sınırlar belirlenecektir. Hakça ilkelerin öğeleri ise: yerbilimsel öğeler, coğrafi öğeler, saptanmış başka sınırların varlığı, devletlerin yaşamsal çıkarları, bölgede ortak petrol yatağı varlığı; tarihsel hakların varlığıdır (Kakabayev, 2004).

4.3.1.1. Kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması (delimitation) sorunu ve 1958 Cenevre kıta sahanlığı konvansiyonu'nda öngörülen düzenleme

Ülkeleri aynı kıta sahanlığına bitişik olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılmasında uygulanacak ilkeler sorunu, sualtı alanlarının araştırılması ve işletilmesi teknolojisinin gelişmesi ve bununla orantılı olarak kıyı devletlerinin daha geniş bir deniz kesiminde kıta sahanlığı hakları ileri sürmeleri olanağı kazanıldıktan sonra, özellikle dar denizlere kıyıdaş olan devletler arasında önem kazanan, tartışmalı bir konudur. 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahanlığı Konvansiyonu'nun 6. maddesinde, kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılmasında uygulanacak bazı ilkeler öngörülmüştür. Bu düzenlemenin kıta sahanlığı konvonsiyonu'na taraf olan devletler için bağlayıcı olduğu açıktır. Ancak, bu antlaşmaya taraf olmayan devletler de vardır. Bu antlaşmaya taraf olmayan devletler veya taraf olanlarla olmayanlar arasında kıta sahanlığının sınırlandırılmasında uygulanması gereken ilkeler konusunda ise, Adalet Divanı'nın Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nın vermiş olduğu 20 şubat 1969 tarihli yargısı, büyük bir önem

taşımaktadır. Bu yargı, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansında konuyla ilgili tartışmalara yön vermiş ve Birleşmiş Milletler Konvansiyonu'nda sınırlandırma konusunda 1958 tarihli antlaşmada öngörülenden farklı bir düzenlemenin biçimlendirilmesinde etkin olmuştur.

1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Konvansiyonu'nun 6. maddesi: iki veya daha çok devletlerin ülkeleri aynı Kıta Sahanlığına bitişik ise, bunların ülkeleri ister karşı karşıya ister yan yana olsun, her iki durumda da Kıta Sahanlığının sınırı, kural olarak, tarafların anlaşmasıyla saptanacaktır. Bu konuda bir anlaşma yoksa ve özel durumlar farklı bir sınırın saptanmasını haklı kılmıyorsa, ülkeleri karşı karşıya olan devletlerarasında, kıta sahanlığının sınırı, her noktası, her devletin karasularının ölçülmeğe başladığı esas hattın en yakın noktalarına, "eşit uzaklıkta bulunan orta hat" ülkeleri yan yana olan iki devlet arasında ise, her noktası, her devletin karasularının ölçülmeğe başlandığı esas hattın en yakın noktasına "eşit uzaklıkta bulunan hattır" (Toluner, 1989).

Bu eşit uzaklık ilkesi karasularında da uygulanan bir düzenlemedir. İlgili tarafların anlaşarak kıta sahanlığını istedikleri biçimde sınırlandırma hakkına haiz oldukları konusunda bir kuşku yoktur; taraflar kendilerine ait olan hakları istedikleri gibi tavsiye edebilirler. "Eşit uzaklık" ilkesinin uygulanabilmesi için "özel durumlar nedeniyle bir başka sınırın saptanmasının haklı" görülmediği durumlar gerekir. Özel durumlar bir başka sınırın saptanmasını haklı kılıyorsa, 6. madde uyarınca, sınırlandırma eşit uzaklık ilkesinin uygulanması suretiyle gerçekleştirilmez. Maddede yer alan "eşit uzaklık" ilkesi, özel durumlar istisnasıyla birlikte bir sınırlandırma kuralıdır; tek başına kullanılamaz.

Kıta Sahanlığı Konvansiyon'una, İran 1958, SSCB ise 1960'da katılmışlardır. Fakat iki ülkede bunun Hazar'a uygulanıp uygulanmayacağını belirtmemişlerdir. Taraflar arasında 1954, 1957 ve 1962 yıllarında Hazar'da sınır belirlenmesi için "Sınır Anlaşmaları" yapıldığından dolayı 1958 Deniz Hukuku Konvansiyonunun Hazar için geçerli olmadığı söylenebilir. İkili anlaşma ile sınır belirlendikten sonra Uluslar arası Hukukun uygulanmasına gerek kalmamaktadır. Zaten Uluslararası hukuk da en iyi çözümün taraflar arasında anlaşma olarak görmektedir. Karşılıklı rıza alındıktan sonra Uluslararası hukukun uygulanmasına gerek kalmamaktadır (Kakabayev, 2004).

4.3.1.2. Kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması (delimitation) sorununa 1982 Birleşmiş Milletler deniz hukuku konferansı'nda öngörülen düzenleme

1982 Deniz Hukukuna Dair Birleşmiş Milletler Konvansiyonunun 83. maddesi kıyıları yan yana veya karşı karşıya olan sınırlarda sınırlandırmanın ″uygun olduğunda orta hattı veya eşit uzaklıkta olan hattı kullanarak ve ilgili bütün hal ve durumları göz önünde bulundurarak" "Hakça ilkeler uyarınca anlaşmayla″ gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı 1958'in 6. maddesinin yerine 83. maddeyi getirerek eşit uzaklık ilkesinin örf ve adet kuralı olmadığını da göstermiştir. 1982 BMDHK'ının 1958 Cenevre Sözleşmesine üstünlük sağladığını da belirtmiştir.

1982 BMDHK kazai içtihatlara göre oluşturulmuştur. 83.madde bu uygulamalar ışığında yorumlanmalıdır.(İngiltere-Fransa ve Tunus-Libya davaları). Bu kazai uygulamada doğal uzantı ilkesi ile Hakça ilkeler esaslarına ağırlık tanınmış olduğunu, orta hat veya eşit uzaklık ilkesinin ise Hakça ilkelere uygun bir sonuca götürdüğü takdirde uygulanabilen bir ilke olarak değerlendirilmiştir.

Sorunlu olan alanlarda makul sürede anlaşmaya varılamadığı zaman aksi kararlaştırılmış olmadıkça kıyı devletleri "karşılıklı rızalarıyla" bir yargı yoluna başvurma yükümü altındadırlar. Yargı yoluna gidilmesi tarafların rızalarına bırakılmıştır.

Böylece Kıta Sahanlığı yan yana olan veya karşı karşıya olan devletlerarasında Kıta Sahanlığının sınırlandırılmasında hakkaniyet ve nısfet ilkelerinin daha çok belirleyicilik kazanması sağlanmaya çalışılmıştır (Kakabayev, 2004).

4.3.1.3. Adalet divanı'nın Kuzey Denizi kıta sahanlığı davaları'ndaki 20 Şubat 1969 tarihli yargısı ve ertesindeki uygulama

20 Şubat 1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası Federal Almanya'nın Hollanda ve Danimarka ile olan yan sınırının saptanması sorununa ilişkindir. Kuzey Denizi doğuda

sırasıyla Norveç, Danimarka, Federal Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa'nın, batıda ise İngiltere'nin sahildar olduğu kapalı denizi andıran coğrafi bir konumdadır. Derinliği (Norveç'in, güney ve güney-batısında 200-650 mt. derinlikte ve 80-100 km genişliğindeki bölge dışında) hiçbir yerde 200 metreyi aşmaz; bu nedenle, birinci kriter uyarınca, su altı alanının tümü Kıta sahanlığıdır. Kuzey Denizi Kıta Sahanlığının büyük bir kesimi, iki taraflı antlaşmalarla İngiltere ile Norveç, Danimarka ve Hollanda arasında, orta hat esas alınmak suretiyle sınırlandırılmıştır.

Kıyıları karşı karşıya olan Norveç ve Danimarka arasında da böyle bir anlaşma vardır. Federal Almanya bu anlaşmalara taraf değildir. Almanya diğer devletlerarasında orta hat esası uygulanmak suretiyle saptanacak sınır, diğer devletlerarasında saptanmış olan sınırda bazı değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Fakat olayda tartışma konusu olan bu sınır değildir; yan sınırdır. Almanya ile Hollanda ve Danimarka arasında kıta sahanlığının yan sınırı, belirli bir noktaya kadar 1 Aralık 1964 ve 9 Haziran 1965 tarihli anlaşmalarla eşit uzaklık ilkesi uygulanmak suretiyle saptanmıştır. Hollanda ve Danimarka 31 Aralık 1966 tarihli bir anlaşma ile eşit uzaklık ilkesini uygulayarak, kendileri ile Federal Almanya arasındaki sınırı saptamışlardır. Federal Almanya bu anlaşmalara taraf değildir ve bu anlaşma ile kendisine bırakılan Kıta sahanlığı kesiminden daha geniş bir bölge talep etmektedir (Toluner, 1989).

Almanya 1958'e taraf olmadığını ve olsaydı dahi "özel durumlar bulunmasından dolayı kendisine daha geniş alanın bırakılması gerektiğini ifade etmektedir. Divan, Danimarka ve Hollanda'nın eşit uzaklık ilkesinin örf ve adet kuralı olduğundan dolayı bütün devletleri bağladığı iddiasını ise reddetmiştir. Divan eşit uzaklık ilkesinin örf ve adet haline gelmediğini belirtmiştir. Bunun nedenini ise 6. maddeye çekince ileri sürülebilir olduğuna dayandırmıştır. Kaldı ki 6.madde sadece taraf olan devletler arasında uygulanması zorunludur, taraf olmayan devletler arasında hukuken bağlayıcı değildir. Federal Almanya da 1958'e taraf değildir.

Divan kıta sahanlığının kara ülkesinin bir devamı olup olmadığı saptanırken, yakınlık derecesine değil coğrafi ve jeolojik verilere bakılması gerektiğine karar vermiştir. Kıta Sahanlığının sınırlarının, her devlete, diğer bir devletin aynı nitelikteki haklarına tecavüz

etmeden, olanaklar ölçüsünde, kara ülkesinin deniz altında doğal bir uzantısını teşkil eden bütün kesimlerin verilmesini sağlayacak biçimde nısfet ilkeleri (hakça ilkeler) (equitable principles) uyarınca ve bütün ilgili koşullar göz önünde tutulmak suretiyle, anlaşma yoluyla saptanılması gerektiğini belirtmiştir. Divan'a göre, eşit uzaklık ilkesi, özellikle hakça ilkelere aykırı sonuçlara yol açtığında, uygulanması zorunlu olan bir ilke değildir. Önemli olan metot değil, hakça ilkelere uygun ilkelerin uygulanması suretiyle makul olan bir sonuca varılmasıdır.

Taraflar anlaşmaya varmak amacıyla görüşmeler yapmak, bir başka deyişle, kendi tutumlarında ısrar etmeksizin bu görüşmelerin anlamlı olmasına çalışmak yükümlülüğü altındadırlar. Eşitlik sağlayan bir çözümün kabulü hakça ilkelere uygun bir çözüm demek değildir. Burada söz konusu olan, "aynı koşullar altında eşit olan durumların sağlanmasıdır" ki, bu yalnız bir unsura dayanmak suretiyle değil, ilgili bütün hakça ilkeler göz önünde bulundurulmak ve bunlar denkleştirilmek (tartılmak) suretiyle gerçekleştirilebilir. Bunların tartılmasında göz önünde bulundurulması gereken faktörler ise, söz konusu olan kıyının coğrafi nitelikleri, Kıta Sahanlığı ve Buradaki kaynakların fiziksel ve jeolojik yapısı, kıyı devletinin kıyılarının uzunluğu ile o devlete ait olan Kıta sahanlığı kesimi arasında makul bir oranın sağlanmasıdır. Sınırlandırılacak alanlarda bulunan maden yataklarının ekonomik olarak işletilmesini sağlamak amacıyla taraflar bu gibi durumlarda anlaşmayla bir ortak işletme rejimi kararlaştırabilmektedirler.

4.3.2. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine Türkiye'nin Yaklaşımı ve Sözleşmeye Göre Hazar'ın Statüsü

1973 yılında başlamış olan III. Deniz Hukuku Konferansı aralıklı sürelerle 11 dönem devam eden toplantıları sonucunda "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)" metnini hazırlamıştır. 30 Nisan 1982 tarihînde Konferansa katılanların onayına sunulan bu metin hakkında 130 kabul, 17 çekimser ve 4 ret oyu kullanılmıştır. Takiben 6–10 Aralık 1982 tarihlerinde Jamaika'da, Montego Bay'da düzenlenen bir törenle Sözleşme 119 devlet tarafından imzalanmıştır. Sözleşme resmi olarak 16 Kasım 1994 tarihînde yürürlüğe girmiştir.

1982 yılında sonuçlanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı'na aktif olarak katılan Türkiye, denizlerde, bütün ülkelerin çıkarlarını gözeten, kabul edilebilir, kalıcı ve hakça bir rejimin oluşturulması için yoğun çaba göstermiştir. Ancak, Konferans sonunda ortaya çıkan sözleşme metni bu beklentilerimizi karşılamamıştır. Çekince konulması mümkün olmadığından, Türkiye Sözleşme'ye karşı çıkmıştır.

Türkiye, 1982'den itibaren katıldığı bütün uluslararası toplantılarda Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine (BMDHS) kendisi bakımından hukuki statü kazandıracak beyanlardan kaçınmaktadır. Bu çerçevede, taraf olunan belgelerin veya uluslararası kuruluşlar/toplantılar tarafından alınan kararlara katılımın Türkiye'nin BMDHS' ne yönelik tutumunu değiştirmediği, bu yönde yorumlanamayacağı ve Türkiye açısından yükümlülük yaratmayacağı kayda geçirilmektedir.

Türkiye'nin Sözleşme'nin kabulünde ret oyu kullanmasına rağmen, üç tarafımızın denizlerle çevrili olması nedeniyle, özellikle deniz komşularımızla ilişkilerimizde, deniz alaka ve menfaatlerimizin korunmasında 1982 tarihli Uluslararası Deniz Hukuku'nun getirdiği yeni düzenlemelerin ve ilkelerin önemi yadsınamaz. Bu nedenle, 1982 tarihli sözleşmenin denizciler tarafından bilinmesi ve tespit edilecek hareket tarzları ve alınacak tedbirlerde bu ilkelerin göz önünde tutulması gerekmektedir.

1982 BM Deniz Hukuki Sözleşmesi (BMDHS)'ne göre; kapalı ve yarı kapalı denizler, ''İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan ve yahut da bütünüyle veya büyük bölümü ile iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz '' olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre Hazar bir deniz olmalı, sahildar ülkelerin sözleşmede belirtilen kriterlere göre karasuları, münhasır ekonomik bölgeleri ve kıta sahanlıkları bulunmalı, denize sahildar olmayan ülkelerinde bazı hakları olmalıdır.

4.3.2.1. 1982 Birleşmiş Milletler deniz hukuku sözleşmesine göre kıt'a sahanlığı

Madde 76 kıt'a sahanlığının tanımı

1. Sahildar bir devletin kıta sahanlığı, karasularının ötesinde kıt'a kenarının dış eşiğine kadar veya bu eşik daha az bir mesafede ise, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan İtibaren 200 deniz mili mesafeye kadar olan kısımda, bu devletin kara ülkesinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altlarını içerir.

2. Kıt'a sahanlığı 4. ila 6. paragraflarda öngörülen sınırların ötesine uzanmayacaktır.

3. Kıt'a kenarı sahildar devletin toprak kütlesinin su altındaki uzantısıdır; kıt'a kenarı, kıt'a sahanlığının, yamacının ve yüksekliğinin deniz yatağı ve toprak altından oluşur. Kıt'a kenarı, ne sıradağları ile birlikte derin okyanus tabanlarını ve ne de bunların toprak altlarını içerir.

4. a. İşbu Sözleşmenin amaçları uyarınca sahildar devlet, kıt'a kenarının dış eşiğini, eğer bu eşik, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinin Ötesine uzanıyorsa aşağıdaki esaslardan birine göre tespit edecektir;

i) Sedimanter kayaların yüksekliğinin, kıt'a yamacı ayağı ile sabit uç noktalar arasındaki mesafenin en az yüzde birine eşit olduğu yerdeki sabit uç noktalar esas alınarak 7. paragrafa göre çizilen bir çizgi ile veya

ii) Kıt'a yamacı ayağından en çok 60 deniz mili uzaklıktaki sabit noktalar esas alınarak, 7. paragrafa göre çizilen bir çizgi ile

b. Aksi ispatlanmadıkça, kıt'a yamacı ayağı, yamacın eğiliminin dipte en belirgin kırılmaya uğradığı yer olacaktır.

5. Deniz yatağında kıt'a dış sınırını belirleyen ve 4. paragrafın a), i), ii) fıkralarına göre çizilen çizgiyi oluşturan sabit noktalar, ya karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 350 deniz milini veya 2500 metre su derinliği noktalarını birleştiren 2500 metre eşderinlik çizgisinden itibaren 100 deniz milini aşmayacaktır.

6. Beşinci paragraf hükmüne rağmen, her denizaltı sıra dağı üzerinde, kıt'a sahanlığının dış sınırı, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 350 deniz milini aşmayacaktır. İşbu paragraf, kıta kenarının doğal unsurlarını oluşturan, yaylalar, eşikler, tepeler, taş katmanları veya çıkıntılar gibi, kıt'a kenarının içerdiği denizaltı yüksekliklerine uygulanmaz.

7. Kıt'a sahanlığı, karasularının genişliğinin Ölçülmeye başlandığı esas hatlardan "itibaren 200 deniz milinin ötesine uzandığı durumlarda, sahildar devlet kıta sahanlığının dış sınırını, enlem ve boylam koordinatları ile tespit edilmiş sabit noktaları, uzunluğu 60 deniz milini aşmayan düz çizgilerle birleştirerek belirleyecektir.

8. Kıt'a sahanlığı, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinin ötesine uzandığı durumlarda, sahildar devlet kıta sahanlığının sınırları hakkındaki bilgileri 11. Ek'e göre hakkaniyete uygun bir coğrafi temsil esasına göre kurulmuş bulunan Kıt'a Sahanlığı Sınırları Komisyonuna bildirecektir. Komisyon sahildar devletlere kıt'a sahanlıklarının dış sınırlarının tespitine ilişkin konularda tavsiyelerde bulunacaktır. Sahildar bir devlet tarafından bu tavsiyeler esas alınarak tespit edilen sınırlar kesin ve bağlayıcı olacaktır.

9. Sahildar devlet, kıt'a sahanlığının dış sınırını kalıcı bir şekilde belirten haritaları ve jeodezik veriler de dâhil olmak üzere, İlgili bilgileri, Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Sekreterine tevdi edecektir. Genel Sekreter bu belgeleri gereken şekilde ilan edecektir.

10. İşbu madde, sahilleri bitişik veya karşı karşıya olan devletler arasında kıt'a sahanlığının sınırlandırılması sorununa halel getirmez.

Madde 77 kıta sahanlığı üzerinde sahildar devletin hakkı

1. Sahildar devlet, kıta sahanlığı üzerinde araştırmada bulunmak ve buranın doğal kaynaklarını işletmek amacı ile egemen haklar kullanır,

2. Birinci paragrafta öngörülen haklar şu anlamda münhasırdır ki. Sahildar devlet kıt'a sahanlığında araştırmada bulunmadığı veya buranın doğal kaynaklarını işletmediği takdirde hiç kimse, sahildar devletin açık rızası olmadan bu çeşit faaliyetlere girişemez.

3. Sahildar devletin kıta sahanlığı üzerindeki hakları fiili veya nazari işgalden bağımsız olarak mevcut olduğu kadar her türlü açık beyandan da bağımsız olarak mevcuttur.

4. İşbu kısımda öngörülen doğal kaynaklar, deniz yatağı ve toprak altının madensel kaynaklarını ve diğer cansız kaynakların ve keza sedanter türden canlı organizmaları; yani. Hasada elverişli duruma geldikleri zaman, deniz yatağında veya bu yatağın altında ya hareketsiz bulunan veyahut da hareketleri deniz yatağı veya toprak altı ile sürekli temasa bağlı olan organizmaları içerir.

Madde 78 suların ve suların üzerindeki hava sahasının hukuki rejimi ve diğer devletlerin hakları ve serbestlikleri

1. Sahildar devletin kıt'a sahanlığı üzerindeki hakları bu alanın üstündeki suların veya bu sular üzerindeki hava sahasının hukuki rejimine halel getirmez.
2. Sahildar devletin kıt'a sahanlığı üzerindeki haklarını kullanması seyrüsefere veya işbu sözleşme ile diğer devletlere tanınmış olan diğer haklara ve serbestîlere zarar vermemeli ve de bunların kullanılmasını haksız şekilde engellememelidir.

Madde 79 kıta sahanlığı üzerinde denizaltı kabloları ve petrol boruları

1. Bütün devletlerin kıt'a sahanlığı üzerinde işbu maddeye uygun olarak denizaltı kabloları ve petrol boruları döşemeye hakkı vardır.
2. Kıt'a sahanlığı üzerinde araştırmalar yapmak, bu alandaki doğal kaynakları işletmek, petrol buruları ile kirlenmeyi önlemek, azaltmak ve kontrol etmek, amacıyla makul tedbirler alma hakkı saklı kalmak üzere sahildar devlet, bu kabloların ve petrol borularının döşenmesini veya bakımını engelleyemez.
3. Kıt'a sahanlığına döşenen petrol borularının takip edeceği hat sahildar devlet tarafından kabul edilmelidir.
4. İşbu Kısmın hiç bir hükmü, sahildar devletin, ülkesine veya karasularına giren kablolara veya petrol borularına uygulanacak şartları tespit etme hakkına ve kendi kıt'a sahanlığının araştırılmasına veya kaynaklarının işletilmesine veyahut da kendi yetkisi altındaki suni adaların, tesis veya yapıların işletilmesine ilişkin olarak yerleştirilmiş bulunan veya bu amaçlarla kullanılan kablo ve petrol boruları üzerindeki yetkisine halel getirmez.
5. Denizaltı kabloları veya petrol boruları döşerken, devletler, daha önceden mevcut olan kabloları ve petrol borularını gerektiği şekilde göz önünde bulunduracaklardır. Devletler özellikle, bunların tamir imkânını tehlikeye düşürmemeye dikkat edeceklerdir.

Madde 81 kıta sahanlığı üzerinde sondaj faaliyetleri

Sahildar devletin, hangi amaçla olursa olsun, kıt'a sahanlığı üzerindeki delme faaliyetlerine izin verme ve bu konuda düzenlemelerde bulunma konusunda münhasır hakkı olacaktır.

Madde 82 200 deniz milinin ötesinde kıta sahanlığının işletilmesine ilişkin nakdi ve ayni katkılar

1. Karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinin ötesinde kıt'a sahanlığının cansız kaynaklarının işletilmesine ilişkin olarak, sahildar devlet nakdi veya aynî katkıda bulunacaktır.
2. Nakdi ve ayni katkılar, belirli bir işletme sahasının ilk beş yıllık üretimini takiben, bu sahadaki bütün üretimler için yıllık olarak yapılacaktır. Altıncı yıl için, nakdi veya ayni katkı miktarı İşletme sahasının üretiminin değerinin veya hacminin % 1'i oranında olacaktır. Bu oran onikinci yıla kadar, her yıl için % 1 oranında artacak ve onikinci yıldan sonra % 7 olarak kalacaktır. Üretim, işletme çerçevesinde kullanılan kaynakları içermez.
3. Kendi kıt'a sahanlığından çıkartılan bir madeni kesin olarak ithal etme durumunda bulunan kalkınma yolundaki her devlet, bu madene ilişkin olarak, bu nakdi veya ayni katkıda bulunmaktan muaftır.
4. Nakdî veya ayni katkılar; otorite aracılığı ile yapılacak; Otorite, bunları, özellikle en az gelişmiş veya sahili bulunmayan kalkınmakta olan devletlerin başta olmak üzere kalkınmakta olan devletlerin çıkarlarını ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak, hakkaniyete uygun dağıtım kriterlerine göre, işbu sözleşmeye taraf devletler arasında bölüştürecektir.

Madde 83 sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması

1. Sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıt'a sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38.maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır.

2. Uygun bir süre içerisinde bir anlaşmaya varamadıkları takdirde, ilgili devletler uyuşmazlıkların çözümünde öngörülen usullere başvuracaklardır.
3. Birinci paragrafta öngörülen anlaşma akdedilinceye kadar, ilgili devletler, anlayış ve işbirliği ruhu içerisinde, pratik çözüm getiren geçici düzenlemelere girişmek ve bu geçiş süresi içerisinde nihai anlaşmanın akdini tehlikeye düşürmemek veya engellememek için ellerinden gelen gayreti göstereceklerdir. Geçici düzenlemeler nihai sınırlandırmaya halel getirmeyecektir.
4. İlgili devletler arasında yürürlükte olan bir anlaşma varsa, kıt'a sahanlığının sınırlandırılmasına İlişkin sorunlar bu anlaşmaya uygun olarak çözümlenecektir.

Madde 84 deniz haritaları ve coğrafi koordinatlara ilişkin listeler

1. İşbu Kısım hükümleri saklı kalmak üzere kıt'a sahanlığının dış sınır çizgileri ve 83. maddeye göre çizilen sınırlandırma çizgileri, yerlerinin tespiti amacıyla uygun ölçekli deniz haritalarında gösterilecektir. Gerektiği takdirde bu dış sınırların çizgileri veya sınırlandırma çizgileri yerine, kullanılan jeodezik sistemi belirten noktaların coğrafi koordinatlarına ilişkin bir liste ikame edilebilir.
2. Sahildar devlet bu haritaları veya coğrafi koordinatlara İlişkin listeleri gereken şekilde yayınlayacak ve bunların bir nüshasını Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Sekreteri nezdine ve kıt'a sahanlığının dış sınır çizgilerini belirtenler söz konusu olduğunda Otorite'nin Genel Sekreteri nezdine tevdi edecektir (Dz. k.k.lığı hidrografi yayını, 2000).

4.3.2.2. 1982'den sonraki kıta sahanlığı sorunlarında öngörülen düzenleme

Adalet Divanında Kıta Sahanlığının sınırlandırılması konusunda iki dava örneği söz konusudur. Bunlardan biri, 12 Ekim 1984 tarihli Kanada ve ABD arasındaki Maine Körfezi Bölgesinde Deniz Sınırının Saptanması Davası, diğeri ise 30 Haziran 1985 tarihli Libya ve Malta arasındaki Kıta Sahanlığı Davasıdır. İki davada da hakça ilkelerin uygulanması gereği vurgulanarak üzerinde durulan noktadır. Her iki sınırlandırmada da kıyı ile bitişik kıta sahanlığı arasındaki coğrafi ilişkiye büyük önem verilmiştir. Hukuki anlamda kıta sahanlığına en uygun olan hareket noktasının tarafların kıyıları olduğu sonucuna varmıştır. Burada genel

coğrafi çerçeve içinde kıyıların gerçek coğrafi ilişkisi faktörüne ağırlık tanındığı da görülmektedir.

İlk davada iki ülkede 1958'deki 6. maddeye yani eşit uzaklık ve özel durumlar istisnası kuralına taraftırlar. Divan Kanada'nın eşit uzaklık ilkesi uygulanması isteğini reddetmiştir. Bu davada Divan ülkelerin kıyı uzunluğunu da dikkate almıştır. ABD'nin kıyıları çok olmasına rağmen Kanada'nın adaları olması dolayısıyla eşit uzaklık uygulandığı zaman ABD'ye daha az alan kalmaktadır. Divan nısfete uygunluk kriterlerinin uygulanması yanında yardımcı kriterlerin de bulunduğunu belirtmiş ve bunları kıyı uzunluğundaki farkın (ABD 284, Kanada 206 deniz mili) ağırlık kazanmasını, kıyının denize olan uzantısının kesilmesini sonucunu önlemek ve adalara tam etki tanınmaması veya sınırlı da olsa bir etkinin tanınması olarak açıklamıştır. Divan ABD'nin kıyı uzunluklarının fazla olmasından dolayı 1.38'e l olarak oran saptamıştır ve Kanada'nın adalarından dolayı bunu 1.32'ye l olarak gerçekleştirmiştir.

Divan Libya-Malta davasında kıyıdan uzaklık unsurunun daha büyük bir önem kazandığını belirtmiştir. Kıta uzantısının kıyıdan itibaren 200 mile ulaşmadığı durumlarda fiziksel menşeine rağmen tarihi gelişimi içinde gitgide daha karmaşık ve hukuki bir kavram niteliğini kazanmış olan doğal uzantı, deniz yatağı ve toprak altının fiziksel niteliği ne olursa olsun, kıyıya olan mesafe ile tanımlanır açıklamasını yapmıştır. Libya iddialarında, kıta sahanlığının Malta yakınlarında derinliği 1000 metreye ulaşan sıra çukurlardan oluştuğunu ve Libya tarafında ise daha az derinlikte çukurlardan oluştuğunu dile getirmiştir. Divan bu görüşü açıkça reddetmiştir. Yani Divan bu iddiayı iki devlet arasındaki mesafenin 400 milden az olduğundan dolayı coğrafi özelliklerin burada etkili olmayacağını belirtmiştir.

Malta'nın eşit uzaklık ilkesinin uygulanması isteğinin reddini ise eşit uzaklık ilkesinin Kıta Sahanlığının sınırlandırılmasında tek metot olmadığını ve ilgili koşullar altında hakça ilkelere uygun ilkelerin uygulanması, yani bir başka metot veya metotlar birleşiminin kabulünün gerekli olduğuna dayandırmıştır. Malta ada devletidir ve kıyılarının uzunluğu Libya'nın kıyı uzunluğu yanında çok az kalmaktadır. (Libya 192 mil, Malta 24 mil) Divan karşılıklı kıyılardan saptanacak eşit uzaklıktaki orta hat esası uyarınca Malta'ya ait olacak alanın ancak dörtte birinin, bu hatta yaptığı düzeltme sonucunda bu devletin Kıta Sahanlığı alanı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme burada oranlılığa önem vermiştir. Divan tarafların

kıyı uzunlukları arasındaki büyük farkın, orta hattı Libya'ya daha geniş bir alanın verilmesini sağlayacak biçimde düzeltilmesini haklı kıldığı sonucuna varmıştır (Kakabayev, 2004).

Yukarıda bahsedilen kıta sahanlığına ilişkin problemler, her ne kadar Hazar Denizi kıta sahanlığı problemi ile benzeşmese de, kıyıdaş ülkeler arasında birbirleriyle yapılacak görüşmeler ve anlaşmalarla sınırların belirlenmesi şeklinde görüş bildirilebileceği değerlendirilmektedir.

4.3.3. UNCLOS Deniz ve Uluslararası Göl Statüsüne Göre Hazar Paylaşımları

1980'lerin başlarından beri 135 üye ülke Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonunu (**UNCLOS** United Nations' Convention on the Law of the Sea) imzalamış durumdadır. Konvansiyona göre, deniz ve okyanuslara kıyısı olan ülkeler, 12 millik bir kıta sahanlığına ve onun ötesinde de 200 millik Özel bir Ekonomik Bölge'ye sahip olurlarken, bunların dışındaki tüm sular dünya halklarının ortak malı olarak kabul edilmektedir.

Hazar ise bu konvansiyonun çizdiği sınırların dışında kalmaktadır. UNCLOS "iç deniz" terimini tanımlarken, uluslararası hukukta da "uluslararası göl" kavramı bulunmaktadır. Ama her ikisi de Hazar'ın özel durumuna %100 uymamaktadır.

Hazar UNCLOS'a göre bir "iç deniz" değildir, çünkü yüzyıllardır, çevresindeki ülkeler denizin kullanımı üzerinde özel kontrol sağlamışlardır. Açık denizlere bağlanan devamlı bir uluslararası su bağlantısı yoktur. En önemli çıkışı olan Volga nehri de Rusya hâkimiyetinde olduğundan uluslararası bir kimliğe sahip değildir.

Öte yandan, Hazar bir "uluslararası göl" olarak da tanımlanamamaktadır. Çünkü bir denizde olması gereken oşinografik özelliklere (tuzluluk, yoğunluk vs.) sahiptir. Bunun yanı sıra çevre ülkelerin karmaşık ilişkileri Hazar'ı ABD ile Kanada arasında yer alan "uluslararası göl"lerden epey farklı bir konuma oturtmaktadır.

Hazar'ın bir göl olarak kabul edilmesi durumunda ise statüyü düzenleyen uluslararası bir hukuk kuralı bulunmamakla birlikte, dünyadaki örnekler ve teamüller, sahildar ülkeler arasında sektörlere ayırma ve sektörlerde ülkelerin mutlak egemenliği olması yönündedir.

Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile UNCLOS çözümüne yakın olan "orta çizgi metodu" üzerinde karşılıklı anlaşmalar yapmıştır. Azerbaycan ve Kazakistan arasında da benzer bir yakınlaşma vardır. Ancak İran, sorunun beş ülkenin de bir araya geleceği ortak bir anlaşma ile çözülmesinde ısrar etmektedir.

Her ne olursa olsun, Hazar'daki çözümsüzlüğün uzamasından da en az etkilenen ve gelecekte de en çok yarar sağlayacak ülke İran'dır. Çünkü İran sadece Hazar Denizi rezervlerine bağlı bir ekonomiye sahip değildir. Çözümsüzlüğün uzaması da uzun vadede ABD yaptırımları kalktığı takdirde, boru hatları konusunda İran'ı avantajlı bir duruma getirebilecektir.

Diğer taraftan; Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanması halinde sadece sahildar ülkeler için değil, gelecekte Hazar petrol ve doğal gazının işletilmesi amacıyla yapılacak altyapı çalışmaları, enerji nakil hatlarının inşası ve enerji ulaşımı konularında, sahildar ülkelerin dışında kalan ülkeler için de düzenlemelerin getirilmesi mümkün olacaktır.

Sınır gölleri bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilir. Sonra da devletlerin sınırları göl üzerindeki sınır çizgisi boyunca devletlerin topraklarına ilgili bölümlerin eklenmesiyle geçer. Devletlerin bu bölümleri üzerindeki doğal kaynakları çıkarma hakkı sınır çizgilerine kadar olan göl sularını kapsar.

Sınır göllerinin bu tür bölünmesi ABD ve Kanada arasındaki Büyük Göllerin, Fransa ve İsviçre arasındaki Geneva Gölünün paylaşımında görülmektedir.

Sınır göllerinin hudutlarının belirlenmesiyle ilgili nadir kullanılan bir diğer yöntem de her bir kıyı devletinin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının ortak kullanıma açık olmasıdır. Buna tek örnek Bolivya ve Peru arasında Titticaca Gölünün paylaşımıdır (İşcan, 2010).

1991 yılından beri Hazar'da bağımsız devletlerin (Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan) petrolle ilgili faaliyetlerinin tek taraflı olarak artması ve karasuları sınırının 12 mile çıkarılması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu ülkeler Rusya'nın Hazar Denizi'nin yeni

hukuki rejimini belirlemeye yönelik tek taraflı girişimlere karşı uyarı dozunun artmasına neden olmuştur.

Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili sorun, denizin derin kaynaklarının hemen her açıdan kullanımını zora sokmuştur. Örneğin pek çok petrol kuyusunun (Kepez, Çırag, Güneşli) geleceği doğrudan denizin kazanacağı statüye bağlıdır.

Rusya'nın artan endişesi, 5 Ekim 1994'te Birleşmiş Milletleri'ne başvurarak BM Genel Kurulunun kış oturumunda Hazar'ın hukuki rejimi sorununun gündeme alınmasını istemesine sebep olmuştur. Rusya memorandumda denizin ortak kullanımını savunmuş; ''Hazar Denizi ile ilgili tek taraflı bir eylem hukuk dışıdır ve yasal düzeni yeniden kurmak ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli ve uygun önlemleri alma hakkını saklı tutan Rusya Federasyonu'nca tanınmayacaktır. Önemli maddi zarar dâhil bu olayların bütün sorumluluğu tek taraflı eyleme kalkışanların olacaktır ve bu ülkeler Hazar Denizi'nin hukuki durumunu ve uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini göz ardı etmiş olacaklardır'' şeklinde ifadelerde bulunarak kıyı devletlerinin tek taraflı eğilimini kınamıştır.

4.4. Hazar Denizi'ne Kıyısı Olan Ülkelerin Görüşleri

Hazar'a kıyısı olan devletlerin Hazar'ın statüsü ile ilgili görüşleri özet olarak şu şekildedir.

4.4.1. Azerbaycan'ın, Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri

Hazar'daki en aktif kıyıdaş ülkelerden biri olan Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Denizi bölgesinde yeni yeni belirmekte olan siyasi ve ekonomik konjonktürün merkezinde yer almıştır. Azerbaycan'ın en iyi yaptığı şeylerden biri özellikle Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına çekmek olmuştur. Azerbaycan bu özellikleri ile statü tartışmalarında Rusya Federasyonu ile beraber ağırlıklı konumda olmuştur.

Azerbaycan'a göre ilk zamanlar Hazar "göl" olarak kabul edilmekteydi. Hazar sorununun gündeme geldiği ilk günlerden itibaren Azerbaycan basınınca ve resmi kanallarca Hazar'ın "göl" olduğu görüşü savunulmaktaydı. Zaten Azerbaycan'ın Hazar'ın uluslararası

bir göl olduğunu savunması ve bu yüzden de onun tamamının kıyı devletleri arasında bölüştürülmesi gerektiğini iddia etmesi görüşü daha doğru bir değerlendirmedir. Eğer Bakü'nün amacı Hazar'ın tamamının ulusal sektörlere bölünmesini sağlamaksa, o zaman "Hazar Gölü" bu ülkenin amaçlarına ulaşması açısından daha elverişli bir ortam yaratacaktı.

İlk zamanlar Azerbaycan'ın bu yöndeki görüşlerine karşılık, Rusya ve İran'ın Hazar'daki kaynakların "ortak kullanımı" konusundaki ısrarları, Azerbaycan'ın politika değişikliği yapmasına neden olmuştur. Zira başlangıçta Rusya ve İran'ın Hazar'ı göl olarak görmek istemesindeki temel amaç, bu su havzasını Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin etki alanının dışına çıkarmak ve daha sonra da sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 anlaşmalarının tek başvuru kaynağı olmasını sağlamaktı. . Hâlbuki Azerbaycan, Hazar'ın deniz olduğunu ve 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesinin (122. madde-kapalı deniz) uygulanmasını istemekteydi. İşte bu politika düşüncesi karşısında Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğu ve deniz hukuku çerçevesinde her bir devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni politikalar oluşturmuştur.

Azerbaycan'a ait Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği tezinin dayanak noktası 1970 yılında Hazar'ın Sovyet kesiminin dörde bölünmesi ile oluşan, hava sahasının da bölünmesini kapsayan "sektörel bölümlenmedir" ki, Azerbaycan bu durumun olduğu gibi kabulünü istemektedir. Ancak İran, 1970'de SSCB'nin kendi içerisinde yapmış olduğu bu bölümlemeyi "hukuki dayanağı olmadığı" gerekçesiyle kabul etmemektedir.

İlk başlarda Rusya ve İran kendi kıyılarında nispeten daha az önemli rezervler olduğundan dolayı Hazar'ın "ortak kullanımını" istemekteydiler. Türkmenistan'da bu iki ülkenin anında yer almaktaydı. Ancak zamanla Rusya'nın kendi ulusal sektörü içerisinde zengin petrol kaynaklarını keşfetmesiyle birlikte, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi tezine yaklaşması, Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendirmek adına etkili olmuştur.

Rusya'nın zaman içerisinde hedeflerine ulaşmak amacıyla çeşitli tavizler vererek Kazakistan ve Azerbaycan'ın savunduğu fikirlere yakınlaşması bu ülkeleri de Rusya karşısında taviz vermeye yönlendirmiştir. Bu yönde Rusya'nın 6 Temmuz 1998'de Kazakistan'la yaptığı anlaşmanın bir benzeri Putin'in 9–11 Ocak 2001'de Azerbaycan'ı

ziyareti sırasında bu ülke ile de imzalanmıştır. Rusya Federasyonu ile yapılan bu anlaşmada denizin dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında kalmıştır. Bu anlaşmayla Hazar'daki beş kıyıdaş devletten üçü (Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan) aynı cephede yer almışlardır.

Azerbaycan bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelere göre önemli sayılacak bir artısı da kendi ulusal sektörü saydığı alanlarını anayasası içerisinde göstererek kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır. 12 Kasım 1995'de kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11. maddesinde; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Hazar'ın Azerbaycan'a ait ulusal sektörü anayasal teminat altına alınmış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde gösterilmiştir.

Azerbaycan'ın Hazar'la ilgili nihai amacını ise ülke potansiyelini uluslararası piyasalara çıkararak önemli bir gelir kapısı kazanmak; elde edeceği bu gelirle de hem ülkenin sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek ve hem de kurulacak güçlü bir ordu ile Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri almak ve Azerbaycan'daki 1 milyondan fazla olan göçmen nüfusa yardım etmek olarak özetlemek mümkündür. (http://www.turksam.org).

4.4.1.1. Azerbaycan-Türkmenistan sınır sorunları

Azerbaycan'ın yukarıda bahsedilen nihai amaçlara ulaşması hiç de kolay değildir. Azerbaycan'ın isteklerini gerçekleştirebilmesi için acilen çözüm bulması gereken bazı sınır sorunları vardır. Bu sorunlardan Türkmenistan'la ilgili olanlara değinecek olursak; Türkmenistan'ın Azerbaycan'ın petrol çıkarmakta olduğu bazı petrol sahalarının kendi ulusal sektörü içerisinde kaldığını iddia etmesi üzerine Azerbaycan ve Türkmenistan arasında deniz sınırları hakkında anlaşmazlık doğmuştur. Azerbaycan ile Türkmenistan'ın anlaşamadığı nokta, sınırlar belirlenirken çizilecek olan "orta hattın" hangi yöntemle belirleneceğidir. Ulusal sektörler konusunda ise her iki ülke de aynı pozisyondan hareket etmektedirler. Azerbaycan ile Türkmenistan arasında devam eden anlaşmazlık, Hazar'ın hukuki statü sorunun çözümünü geciktiren bir faktördür. Azerbaycan ile Rusya Federasyonu ve

Kazakistan, Türkmenistan ile Kazakistan ve Rusya Federasyonu arasında deniz tabanında sınırların belirlenmesine dair anlaşmalar imzalanmıştır. Türkmenistan ile Azerbaycan arasında denizin doğal kaynaklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlık ise henüz çözülememiştir.

Azerbaycan'ın sınır sorunları yaşadığı tek ülke Türkmenistan değildir, İran'la da bazı sınır sorunları yaşamaktadır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki sorunların halledilip, sınırlar konusunda bir anlaşmaya varılması halinde, İran herhangi bir çözüme yanaşmayan taraf olarak yalnız kalacak ve çözüme yönelik olarak üzerindeki baskı artacaktır.

4.4.1.2. Azerbaycan-İran sınır sorunları

İran; Hazar'ın hukuki statüsünün henüz belli olmadığını ileri sürerek, Azerbaycan'ın kendi sektörü olarak kabul ettiği bölgelerde petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetlerinden rahatsızlık duymakta, bu girişimleri sürekli sorgulamakta ve Azerbaycan tarafından işletilen bazı sahalar üzerinde hak iddia etmektedir.

23 Temmuz 2001'de Hazar'ın güneyinde Azerbaycan'ın kendisine ait olduğunu iddia ettiği Araz-Alev-Şark yataklarının bulunduğu bölgede, BP şirketi adına petrol arama çalışmaları yapmakta olan "Jeofizik–3" ve "Elif Hacıyev" gemileri İran savaş uçaklarının tehdidine maruz kalmıştır. İran savaş uçaklarının tacizinin ardından İran gemileri de bölgeye gelerek, petrol yataklarında araştırma yapmakta olan gemi personeli üzerinde baskı kurmuş ve araştırmalarına son vererek bölgeden çekilmelerini istemiştir. Aynı gün akşam saatlerinde bölgede araştırma yapmaya devem eden "Jeofizik–3" gemisi, bu defa bir İran devriye gemisinin tehdidine maruz kalmıştır, İran gemisi, çatışma konumuna geçerek, toplarının namlusunu "Jeofizik–3" gemisine yöneltmiş ve derhal bölgeyi terk ederek 5 mil kuzeye çekilmesini, aksi takdirde doğabilecek olayların sorumluluğunun kendilerinde olmayacağını ifade etmiştir. Azerbaycan gemisindeki BP görevlileri ve Azerbaycan yetkilileri kendi makamlarıyla görüştükten sonra, "Jeofizik–3" gemisi olay bölgesinden ayrılarak Bakü'ye dönmüştür. Bu olay, iki ülke arasında yaşanan gerginliklerin çatışmaya dönüşme olasılığını gündeme getirmiştir.

Türkiye yaşanan bu gelişmelere seyirci kalmamış, Türk Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 8 Ağustos'ta resmi açıklama yaparak, İran ve Azerbaycan arasındaki tansiyonun düşürülmesi

çağrısında bulunmuş ve meselenin diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Tüm bunlara ek olarak, İran'ın Ankara Büyükelçisi Bakanlığa çağrılarak kendisine Türkiye'nin rahatsızlığı iletilmiştir. Daha sonra, Genelkurmay Başkanının ziyareti sırasında Türk Hava Kuvvetleri Akrobasi Filosu, Bakü'de bir gösterisi yapmıştır. Gösteri amaçlı da olsa Türk uçaklarının Azerbaycan'a gitmelerinin, Türkiye'nin bölge ile ilgili gelişmelere kayıtsız kalamayacağının bir göstergesi olarak, bölge ülkelerine açık ve anlaşılır bir mesaj verdiği değerlendirilmektedir.

4.4.2. Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri

SSCB'nin dağılması sonrasında başlayan Hazar'ın statüsü tartışmalarında en önemli ülkelerden birisi olan Rusya konuyu (1992 Tahran Konferansı dışında) ilk kez Ekim 1993'de gündeme getirmiştir. Rusya'nın bu dönemdeki yaklaşımı Hazar'ın bir iç deniz olduğu ve sınır devletleri tarafından bölünemeyeceği yönündeydi. Rusya, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku'nun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını savunmakta ve Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran ile yapılmış olan 1921 ve 1940 antlaşmalarının yürürlükte olduğunu vurgulamaktaydı.

Rusya'nın üzerinde durduğu noktalar genel olarak şunlardı: "Hazar'ın kaynaklarının paylaşılması ile ilgili olarak tek taraflı tasarruflar uluslararası hukuka aykırıdır ve bu su havzasının eko-sistemine zarar vermesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Hazar Denizi ve onun kaynakları bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olmalıdır".

Hazar Denizi'ni kıyıdaş devletlerle ortak olarak (median line) kullanmak isteyen Rusya'nın ilk başlardaki yaklaşımında politik kaygılar ön plana çıkmaktaydı. Hala bölgeyi kendi arka bahçesi olarak görmek isteyen Rusya'nın bir diğer kaygısı zengin petrol yataklarına sahip Azerbaycan'ın Batı ile giderek artan yakınlaşmasıydı. Bu sebeple Rusya Federasyonu statü tartışmalarında önceliği daha çok Azerbaycan'a vermekteydi.

Azerbaycan ise 1991'den beri devam eden petrol anlaşması görüşmelerini 20 Eylül 1994 tarihindeki anlaşma ile neticelendirmişti. Yapılan bu anlaşmanın sonrasında Batılı büyük petrol şirketleri yatırımlarını Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektörüne yönlendirmişlerdi. Başlangıçta Rusya hükümeti ve onun "Lukoil" petrol şirketi Azerbaycan'ın Batı'lı şirketlerle

yürüttüğü petrol görüşmelerinden dışlanmıştı. Ancak bu dışlanmışlık Azerbaycan'da Elçi Bey hükümetinin bir darbeyle uzaklaştırılmasıyla son bulmuştur. Ülke yönetimini eline geçirdikten sonra mevcut durumu iyi kavrayan Aliyev aynı akıbetin kendi başına gelmesinden çekindiği için "Asrın Anlaşması"nda kendi ulusal petrol şirketi (Azerbaycan Respublikası Dövlet Neft Şirketi-ARDNŞ) payından Rus Lukoil şirketine yüzde 10'luk bir pay vererek bir şekilde Rusya'yı da bu büyük oyuna dâhil etmiştir.

Ancak Rusya bu paydan memnun değildi. Bu anlaşma ile oluşturulan uluslararası konsorsiyuma ilk tepki de zaten Rusya'dan gelmişti. Rusya Federasyonu 5 Ekim 1994'te BM'e müracaat ederek sorunun genel kurulun kış oturumunda ele alınmasını istedi. Rusya Dışişleri Bakanlığı ise 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Rusya-İran ve Sovyet-İran anlaşmalarını hatırlatarak bakanlığın petrol anlaşmasını tanımadığını ve tek taraflı tasarrufların, özellikle Hazar Denizi kaynakları konusunda yapılan uygulamaların uluslararası hukuka uygun olmadığı ve denizin ekolojik sistemini tehlikeye soktuğunu" bildirdi. Açıklamada ayrıca herhangi bir Hazar devletinin tek taraflı eyleminin (Azerbaycan kastedilerek) kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Bu arada Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin Moskova Büyükelçiliği'ne verilen nota ile "İngiliz hükümetine Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada anlaşmalar imzalamamasını tavsiye etmiştir".

Rus Dışişleri Bakanlığı'nın bu tutumu Enerji Bakanlığı ile çelişmekteydi. Zira dönemin Rusya Federasyonu Enerji Bakanı, Rusya hükümetinin Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarının kullanımında Azerbaycan'ın bütün haklarını tanıdığını bildiriyordu. Rusya'nın dışişleri kanalıyla tanımadığı "Mega Proje"ye yüzde 10 hisse alarak girmesinde Rus dış politikasında enerji lobisinin artan ağırlığı etkili olmuştur.

Rusya başlangıçta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında bölüştürülmesine şiddetle karşı çıkmaktaydı. İlk zamanlar Rusya'nın Hazar konusundaki tutumu oldukça sertti. Ancak zaman içerisindeki gelişmeler Rusya tarafında yeni fikirler ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Zira Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi sektörlerini belirleyerek uluslararası büyük petrol şirketlerini buralara yatırıma çektiğini ve Batı'nın desteğini sağladıklarını gören Rusya yeni bir strateji belirleyerek bu "de facto" oluşumun dışında kalmamak için girişimlerde

bulunmuştur. Su yüzeyinin ortak kullanımı konusunda taviz alarak Temmuz 1998'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortay hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır. Benzer içerikli anlaşma Azerbaycan ile 9 Ocak 2001'de yapılmıştır.

Rusya Federasyonu ilk başlarda Hazar'ın ortak kullanım prensibi ile 12–24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılması ve kalan alanın ortak olarak kullanılması gerektiğini savunmaktaydı. Rusya Federasyonu'nun kendi savunduğu fikirlerinden taviz vererek Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesine destek vermesinde kendi ulusal sektöründe zengin petrol yataklarının bulunması da etkili olmuştur.

İlk anlarda Rusya'nın bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalıştığı ve buna yönelik bir çıkar dengesi oluşturduğu değerlendirmeleri yapılsa da aslında Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşmalarla, sorunun bir an önce çözülmesinden yana bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir.

Hazar'ın statüsünün belirlenmesi ile ilgili olarak önemli bir role sahip olan Rusya için Hazar bölgesi oldukça büyük bir öneme sahiptir. Başlangıçta Hazar konusunda Azerbaycan'a etkisiz kılmak suretiyle önemli kazanımlar elde edebileceğini düşünen Rusya Federasyonu'nun Hazar politikası Putin'in iktidara gelmesi ile beraber değişikliğe uğramıştır. Rusya'nın dış politikasında özellikle de eski SSCB bölgesindeki enerjinin temel unsur haline geldiği, Putin'in 21 Nisan 2000'deki Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının ardından yaptığı açıklama ile açıkça ortaya çıkmıştır. Putin, yaptığı açıklamada diğer kıyıdaş devletlerin Hazar havzasında çok etkin olduklarını ve kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini" ifade etmiştir.

Bu açıklamanın ardından 1999 yılından itibaren Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı görevini yürüten Victor Kalyujnı 31 Mayıs 2000'den itibaren Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Devlet Başkanı'nın Hazar Özel Temsilcisi olarak atanmıştır. Bu atamayla Kalyujnı'yi Hazar'dan sorumlu özel temsilci yapması, Putin'in Hazar bölgesine verdiği önemi göstermesi açısından kayda değerdir. Hazar özel temsilcisi, göreve gelmesinin ardından düzenli aralıklarla diğer kıyıdaş devletleri ziyaret ederek Hazar sorununu Rusya'nın istediği bir

biçimde çözmeye çalışmaktadır. Hazar özel temsilcisi bu göreve atanmasından sonra özellikle Hazar'da statü sorununun bir an önce çözülmesi ve bu konuda geç kalınmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Rusya, ayrıca çeşitli enstitüler ve araştırma merkezleri açarak birincil derecede önem verdiği Hazar bölgesini derinlemesine bir incelemeye almıştır. (http://www.turksam.org).

4.4.3. İran'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran'ın, Hazar konusunda tutarlı görüşleri bulunduğunu söyleyebilmek zordur. İran Hazar'ı yüzde 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi veya zaman zaman da ortak kullanmayı (kondominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran'ın, ön plana çıkarmaya çalıştığı husus Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğu tezidir. İran, statü sorunu çözülünceye kadar 1921'de Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığını beyan etmektedir. İran diğer yandan Hazar'ın statüsü konusunun 1940 anlaşmasına dayanarak ancak İran ve Rusya arasında çözülebileceğini diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uyması gerektiğini belirtmektedir. Hâlbuki 21 Aralık 1991'de "Almata Deklarasyonu'nu imzalayan eski SSCB cumhuriyetleri SSCB'nin ortak mirasçıları olduklarını beyan etmişlerdir.

İran'ın Hazar'da statü tartışmalarını yürüttüğü ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Aslında İran Hazar sorununa ekonomik olarak değil daha çok siyasi açıdan bakmaktadır. Çünkü Hazar'daki kaynaklar İran için bu ülkenin Basra körfezindeki zengin petrol yatakları ile karşılaştırıldığında ekonomik değer bakımından hayati ölçüde bir anlam taşımamaktadır. İran için Güney Azerbaycan sorunu sebebiyle Azerbaycan, bölgesel tehdit sıralamasında birinci dereceli tehdit olarak gözükmektedir. Bu sebeple de Azerbaycan'ın kalkınmasına ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelmesine önemli katkılar sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemek adına Hazar'da uzlaşmaz tutumunu devam ettirmektedir. Tahran uzun süredir Bakü'nün izlediği dış politikadan memnun değildir ve bu rahatsızlığını her vesileyle diplomatik kanallardan Bakü'ye iletmektedir. Hazar'a dış güçlerin etkin olmasını istemeyen İran'ın en büyük endişesi Hazar'da giderek güçlenen ABD ve Batı nüfuzudur. Zira İran, Hazar'da etkinleşen Batı nüfuzuyla beraber kuşatıldığını düşünmektedir.

Bölgede bir yandan Batı sermayesi varlığını arttırırken diğer yandan ABD ambargosu sebebiyle İran, Hazar kaynaklarından gerekli payı alamadığını düşünmektedir. Her ne kadar 1994'deki "Asrın Anlaşması"ndan İran'a yüzde 5'lik bir pay verilse de ABD'nin baskısı sebebiyle Azerbaycan bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bundan dolayıdır ki İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek Nisan 1995'de bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. İran Azerbaycan'ın oluşturduğu "uluslararası konsorsiyumun" hukuka uygun olmadığını iddia etmiş ve bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişmiştir.

Azerbaycan hükümeti ise 14 Kasım 1994'de imzalanmış İran-Azerbaycan protokolünü hatırlatarak başka petrol yataklarının kullanımı için İran'la işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucunda İran "Şahdeniz" doğal gaz yatağı ve "Lenkaran- Talış-Deniz" petrol yatağında sırasıyla yüzde 10'luk bir paya sahip olmuştur. İran bu anlaşmaları imzalamakla aslında Azerbaycan'ın petrol politikasını ve Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını de facto tanımıştır. İlginç olan İran'ın Azerbaycan'a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu Lenkaran" (Talış-Deniz) yatağı İran'ın şimdi hak iddia ettiği "Alov" yatağından çok daha güneyde ve İran deniz sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ancak İran, daha yakın olan ve kendi iştirakinin bulunduğu Lenkaran yatağına itiraz etmezken daha uzak bir mesafede ve pay alamadığı "Alov" yatağına itiraz etmektedir.

İran, ayrıca 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey bölgesi deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı" ve 2001'de Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmanın da kendileri için geçersiz olduğunu bildirmiştir. İran, Hazar Denizi'nin bugünkü statüsüne karşı olan herhangi iki taraflı anlaşmanın hükmü olmadığını, daha sonra beş kıyıdaş devletin kendi arasında anlaşarak her devletin adaletli pay alması gerektiğini kaydetmektedir.

Aslında 1992'de İran ve Azerbaycan ortak bir bildiri kabul ederek 1921 ve 1940 anlaşmalarını ve Hazar'ın "Orta hat" prensibine göre bölünmesine her iki ülkenin olumlu yaklaşımını bildirmişlerdi. Bu ortak bildiriye rağmen aradan geçen süre içerisinde İran tavrını değiştirmiştir. Bu değişikliği sadece bölgedeki petrol kaynaklarından daha fazla pay alma düşüncesi ile açıklamak ise mümkün değildir.

İran'ın Hazar bölgesindeki tutum ve davranışlarının sebebini sadece Azerbaycan değildir. Zira Hazar'ın güneyinde ehemmiyetsiz bir bölüme sahip olan İran kendi payına düşen kısımdan memnun değildir ve kendi sınırlarını Hazar'ın ortalarına doğru genişleterek Hazar'ın içlerine doğru "stratejik derinlik" elde etmek istemektedir.

2001 yılının baharında İran Cumhurbaşkanı'nın, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile yaptıkları görüşmede "Rusya ve İran'ın "Hazar Denizi'nin statüsü kesin olarak belirlenmeden Hazar'da diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş hiçbir sınırın kabul edilmeyeceği", statü sorunu çözülünceye kadar 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmalara ancak beş kıyıdaş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği yönünde ortak bir açıklama yapılmıştır. Bahse konu görüşmede, bugüne kadar yapılmış tüm "off-shore" sözleşmelerin de geçersiz olduğu ifade edilmiştir. Rusya'nın, bu açıklamanın ve İran'ın görüşlerinin aksine bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Zira İran Cumhurbaşkanı'nın bu ziyareti sırasında önemli silah anlaşmaları yapılmıştı ve Rusya'nın bu anlaşmaların zarar görmemesi adına böyle bir açıklamaya gittiği değerlendirmeleri yapılmıştır.

Hazar sorununda Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin konuyu siyasallaştırdığını ileri süren İran, ısrarla Hazar'ı uluslararası aktörlerin etki alanının dışında tutmaya gayret etmektedir. Diğer bir açıdan bakacak olursak İran, bir yandan bölgede Batı'lı ülkelerle mücadele ederken diğer yandan da Rusya ile de nüfuz mücadelesi vermektedir.

İran'ın kendi tezleri doğrultusunda ısrar etmesi ve Hazar'da silahlanmaya başlaması neticesinde bölgede önemli bir müttefik durumunda bulunan İran ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Hazar'ın statüsü belirlenirken su yüzeyinin ortak kullanımı prensibinin kabul edilmesi durumunda Rusya deniz gücünün rahatlıkla İran kıyılarına kadar gelerek bu ülke içi tehdit konumuna gelmesinden Tahranın rahatsızlık duyduğu bilinmektedir (http://www.belgeler.com).

4.4.4. Kazakistan'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri

Hazar'da en çok sahil şeridine sahip olan Kazakistan, 1994 yılının temmuz ayında Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi pozisyonunu ortaya koymuştur. Buna göre Kazakistan; Hazar'da 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesinin uygulanmasını, denizin

ulusal sektörlere bölünerek, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir bildirge yayınlayarak kendi görüşlerini açıklamıştır.

23 Ocak 1998'de Rusya Federasyonu tarafından bir açıklama yapılarak Hazar'ın "ortak su yüzeyi" ve "ulusal sektörler" prensibine göre bölünmesi konusunda ortak fikre gelindiği açıklanmış ve Kazakistan ile bu konuda ortak bir anlaşmanın yapılacağı bildirilmiştir. Kazakistan 10 Mart 1998'de tek taraflı olarak yayınladığı bir "bildiri" ile Hazar'ın kendi ulusal "münhasır ekonomik bölge"sini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. Rusya ile Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey kısmı dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli Anlaşma ise 6 Temmuz 1998'de imzalanmıştır.

Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir bildirge imzalanmıştır. Bu bildirgeye göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "ortay hat" prensibini kabul etmekte, denizin dibini ulusal sektörlere bölerken su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke yarı yarıya görüşünü benimsemektedirler. Kazakistan ayrıca Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzey kesiminde Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlanmıştır.

Hazar'ın statüsü ve paylaşımı ile ilgili olarak yürütülen tartışmalarının olabildiğince dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit (yüzde 20) paylaşım şartının kabul görmesi durumunda bundan en fazla zarar gören ülke olacaktır. Çünkü diğer bütün kıyıdaş ülkelerin payları yüzde 20'nin altındadır. Bu sebeple Kazakistan bu tartışmalara direkt katılmayıp bu konuda İran'a en büyük direnci gösteren Azerbaycan'ı arka planda aktif olarak desteklemektedir. Kazakistan, içindeki önemli miktardaki Rus asıllı nüfus sebebiyle Rusya'yı direkt karşısına alamamaktadır. Bu sebepten dolayı Kazakistan'ın durumu Türkmenistan ve Azerbaycan'ınkinden daha hassastır (http://www.turksam.org).

4.4.5. Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Tezleri

Dünya petrol ve doğalgaz piyasasında diğer kıyıdaş devletlere oranla yeni bir ülke olmasına rağmen Türkmenistan elinde bulundurduğu kaynaklar ile güçlü bir konuma sahiptir. Ancak Türkmenistan Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunu tam olarak belirleyememiştir.

Hazar konusundaki görüşlerini tam olarak belirleyemeyen Türkmenistan ilk başlarda Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezine yakın durmuştur. Bu amaçla 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı olan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Aşkabat'taki görüşmesinde bu üç ülke memorandum imzalamıştır. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde öncekinden daha faklı bir tutum içine girerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın ortay hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıklamıştır. Genel anlamda Türkmenistan, Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün izlemiş olduğu politikalara daha yakın durmaya gayret etmiştir. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ortay hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.

Azerbaycan ile tartışmalı yataklar sebebiyle yaşadığı gerginlik, Türkmenistan'ı giderek İran'a yaklaştırmıştır. Putin'in daveti ile Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüş oluşturmak amacıyla yapılan toplantı için Türkmen başı İran'ın katılmadığı bir toplantıya katılmak istemediğini açıklayarak gitmemiştir. Türkmenistan bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. İran gibi Türkmenistan'da, Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmaktadır.

Türkmenistan'ın İran'ın olmadığı hiçbir toplantıya katılmak istememesi ve Niyazov'un Hazar özel temsilcisini görevden alarak yerine Türkmenistan'ın Meşed (İran) Başkonsolosu'nu tayin etmesi Hazar konusunda bu ülkenin, İran ile arasında giderek artan bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkmen başı Aşkabat'ın Hazar'ın statüsü konusundaki pozisyonunu açıklarken, "Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal

karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaştırılması gerektiğini" ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi, Hazar'daki Rus donanmasını Türkmenistan sahillerinden uzak tutsa da, İran'ın bu konudaki rahatsızlığına son vermemektedir.

2–3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinden bir netice alınamaması sonucu Türkmenistan, Azerbaycan'dan "Hazar Denizi'nin itilaflı bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarında tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dâhil, hidrokarbon kaynaklarının arama ve üretilmesi işlerini, statü sorunu çözülünceye kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara müracaat edeceğini bildirmiştir." Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yapan yabancı petrol şirketlerine giderek sorunun barışçı yollarla adil bir çözüme kavuşturuluncaya kadar çalışmalara ara verilmesini istemiştir. Türkmenistan, Azerbaycan'ı Hazar'da hukuku çiğnemekle suçlamakta ve uluslararası mahkemelere başvurmakla tehdit etmektedir. Ancak Bölgesel jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'ı uluslararası mahkemelere vermesi durumunda bile Azerbaycan'a büyük miktarlarda yatırımlar yapan yabancı petrol şirketlerinin uluslararası mahkemelere kendi çıkarları doğrultusunda etki edecekleri düşünülmektedir. Kaldı ki, Azerbaycan, daha önce Rusya'nın bu yöndeki baskılarına rağmen yapmadığı pozisyon değişikliğini Türkmenistan'ın baskılarıyla değiştirmeyeceğini her fırsatta dile getirmektedir.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında ortay hattın çekilmesi ile ilgili olarak ortaya çıkan yöntem arayışı sorunu, aslında temel olarak aynı fikri savunan (denizin hem dibinin ve hem de yüzeyinin bölünmesi tezi) bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Apşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın içlerine kadar sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını önermiştir. Bu durumda Türkmenistan, ortay hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel olarak ele almakta, ülkelerin kıyı şeritleri ve adalarının uç noktalarını dikkate almamaktadır. Türkmenistan'ın teklif ettiği tezin kabul edilmesi durumda sadece tartışmalı Kepez/Serdar yatağı değil aynı zamanda Azeri ve Çırag

yatakları da Türkmenistan sektöründe kalarak tartışmalı hale gelmektedirler. Azerbaycan ortay hat çizgisi belirlenirken karşılıklı iki sahil arasındaki en uç (yakın) noktaların belirlenerek bir ortalamanın alınmasını talep etmektedir. Azerbaycan Apşeron yarımadası vasıtasıyla coğrafi olarak denizin ortasına doğru sokulduğundan, deniz sınırları daha geniş bir alana yayılmakta ve tartışmalı yataklar Azerbaycan'ın ulusal sektörü içerisinde kalmaktadır. Yalnız bu durumda dahi Kepez/Serdar yatağı Azerbaycan ve Türkmenistan sınırları içerisinde orta noktada bulunmaktadır.

İki ülke arasındaki bu tartışmalar bir sonuç alınamadan uzayıp giderken, diğer yandan konu daha teknik düzeyde görüşülmeye başlamıştır. Bu amaçla Aliyev ve Türkmenbaşı'nın ortak kararıyla Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki deniz sınırlarının tespit edilmesi için 1998'de bir uzmanlar grubu oluşturulmuş ancak bu gurubun sürdürdüğü görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Rusya Devlet Başkanı'nın Hazar Özel Temsilcisi Türkmenistan'ın hak iddia ettiği "Mega Proje" içerisinde bulunan "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" yataklarının işletim hakkının tamamen Azerbaycan'da olduğunu ancak ortak sınırda bulunan Kepez/Serdar yatağının yarı yarıya prensibi ile bölünebileceğini belirtmiştir. Azeri, Çırag ve Güneşli yataklarının işletim projesinde yüzde 10'luk bir pay ile temsil edilen Rus "Lukoil" şirketinin ve dolayısıyla Rusya'nın bu tartışmalar içerisinde Türkmenistan'dan yana tavır alması zaten beklenmemektedir. Ayrıca bu tartışmalarda Rusya'nın Azerbaycan'dan yana ağırlığını koymasının altında yatan nedenler arasında, Rus enerji sektörünün önde gelen bürokratlarının Azerbaycan'ın petrol sektöründe hisselerinin olduğu şeklinde iddialar da bulunmaktadır.

Kendi ulusal sektörünü yabancı yatırıma açma konusunda geç kalan Türkmenistan'ın önümüzdeki dönemde bu açığını kapatarak, özellikle doğal gaz alanında bölgede önemli bir ihracatçı konumuna geçeceği değerlendirilmektedir (http://www.turksam.org).

4.4.6. Hazar Bölgesinde Silahlanma Yarışı ve Hazar'a Kıyıdaş Devletlerin Sahip Olduğu Kuvvetlerin Statü Sorununa Etkisi

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni devletlerle birlikte Avrasya'nın siyasi coğrafyası büyük ölçüde değişmiştir. 1991'e kadar Sovyetler Birliği ile İran arasında bir iç deniz olarak görülen Hazar Denizi de bu değişimden en fazla etkilenen bölgelerden biri

olmuştur. Bağımsızlığını kazanan Sovyet cumhuriyetlerinden dördünün (Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) Hazar'a sınırının bulunması nedeniyle Hazar'a kıyı ülkelerin sayısı beşe çıkmış ve bu beş ülke arasında, yukarıda geniş bir perspektifle ele alınmaya çalışılan Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ve doğal kaynaklarının paylaşımı konusunda tartışmalar başlamıştır. Tarafların statü konusunda anlaşamamaları ise, 90'lı yılların sonunda bölgede silahlanmanın artmasına neden olmuştur.

Rusya'nın Hazar'daki filosu, varlığını çok uzun süredir devam ettirmektedir. SSCB döneminde ise, bu filo etkili ve caydırıcı bir güce dönüşmüştür. İran'ın Hazar Denizi'ndeki donanması ciddi bir askeri varlık olmakla birlikte Sovyetlerinkiyle karşılaştırıldığında etkisiz kalmaktaydı. Sovyet deniz gücünün Hazar'da mutlak üstünlüğü söz konusuydu. Sovyetler Birliği dağıldığında Hazar filosunun paylaşımı da söz konusu olmuştur. Kazakistan ve Türkmenistan Hazar filosundan kendilerine düşen %25'lik payı istemeyerek, Rusya lehine feragat etmişler ve filo Azerbaycan ile Rusya arasında paylaşılmıştır. 1992'de Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan protokole göre Hazar filosunun %30'una Azerbaycan, %70'lik kısmına ise Rusya sahip olmuştur. Bu şekilde Rusya, Hazar Denizi'nde 100'ün üstünde gemi, uçak ve diğer savaş teknolojileri elinde bulunduran taraf olarak fiilen Hazar'ı tek başına kontrol etmeye başlamıştır. Rusya, Hazar'daki bu askeri varlığını Hazar kaynakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde ve statü sorunun şekillenmesinde önemli bir koz olarak kullanmıştır.

90'ların sonlarından itibaren Hazar bölgesinde askeri konular yoğun bir ilgi alanı oluşturmaya başlamıştır. ABD'nin ekonomik ve siyasi olarak bölgede daha etkin olmaya başlaması, NATO kanalıyla da askeri olarak Hazar Denizi Bölgesi'ne yerleşmesi üzerine bölgede eskiden beri var olan askeri kontrolünü kaybetme endişesine kapılan Rusya çeşitli adımlar atmaya başlamıştır. Aralık 1998'de Dağıstan'da Savunma Bakanlığı birlikleri için müşterek bir karargâh oluşturulmuştur. Bu müşterek kuvvetin amacı Astrahan'daki ana Rus deniz üssünü takviye etmektir. Rusya ayrıca Hazar bölgesi için Ermenistan'da da bir bölgesel hava savunma komutanlığı kurmuştur. Askeri gücünü bölgedeki hayati menfaatlerini korumada potansiyel bir koz olarak gören Rusya, ABD'nin bölgede yaptığı her girişim için aynı ölçüde karşılık vermeye çalışmıştır. NATO'nun ilgisini bölgeye olan ilgisinin artması üzerine Rusya, 1999'da revize ettiği Ulusal Güvenlik Doktrini içerisinde klasik tehditler

yanında ekonomik güvenlik konularına da ayrıca yer ayırmıştır. Hazar filosunu sürekli güçlendiren Rusya, Şubat 2002'de Hazar'da çok büyük çapta tatbikatlar düzenlemiştir. Bu tatbikatlar sırasında açıklama yapan Rusya, Hazar filosunu kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda eskiden olduğu gibi kullanmaya devam edeceğini açıklamıştır.

Rusya Hazar Bölgesi çevresinde askeri üstünlüğünü devam ettirmeye çalışırken bir yandan da ABD bölgedeki etkinliğini azaltmak bağlamında bölgesel örgütlenmelere de gitmiştir. 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Şangay Beşlisi olarak başlatılan işbirliği süreci 2002 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Ayrıca Rusya 2002 baharında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus Cumhuriyeti ile altı üyeli bir Kolektif Güvenlik Örgütü kurmuştur. Her ne kadar Rusya'nın Orta Asya'da ABD ile işbirliğinden söz edilse de, Rusya, ŞİÖ bünyesine Çin'i alarak ve Kolektif Güvenlik Örgütü adı altında NATO benzeri bir askeri yapılanma oluşturarak ABD'ye karşı koymaya çalışmıştır. Kolektif Güvenlik Örgütü Genel Sekreteri, yaptığı ilk basın toplantısında, Kolektif Güvenlik Örgütü'nün NATO'nun BDT coğrafyasındaki faaliyetlerine karşı koyacağını bildirmiştir.

2003 yılının ekim ayında duyurulan yeni Rus askeri doktrinin içinde güvenlik tehdidi karşısında önleyici saldırı kavramı de bulunmaktaydı. Rusya'nın attığı tüm bu adımlar ABD'nin Hazar Bölgesi çevresindeki askeri-siyasi hedeflerini kendi çıkarları doğrultusunda azaltmaya, başarabilirse engellemeye yöneliktir. Kırgızistan'ın Kant şehri bu konuya bir örnek niteliği taşımaktadır. Kant hava alanına önce Pentagon ilgi göstermiştir. ABD'nin Kant'a olan ilgisi Rusya'yı tedirgin etmiş ve biran önce önlem almaya itmiştir. Rusya, Kant hava alanı için Kırgız yönetimiyle anlaşma yapmış ve burada yeni bir Rus askeri üssü kurulacağını açıklamıştır. Başka bir örnek verecek olursak; 2003 yılı başında ABD, terörle mücadele koalisyonu himayesinde Tacikistan'da daimi askeri üs kurulması için bu ülkeye yaklaşınca, Rusya buradaki askeri üssünü genişleteceğini açıklamıştır.

Rusya'da Savunma Bakanlığına bağlı güçlerin %40'ı, içişlerine bağlı kuvvetlerin %50'si Kafkasya'da bulunmaktadır. Rusya, yeni stratejik silahlarla Ermenistan'daki üslerini güçlendirmektedir. Rusya NATO'nun genişlemesine karşı Gürcistan'daki askerlerini geri çekme sürecini ertelemektedir.

Yukarıda bahsedilen hususlardan da anlaşılacağı üzere, Rusya Federasyonu'nun, Hazar petrollerine paralel olarak bölgeye olan ilgisinin artması ve Rus tezlerine zıt görüşlerin ileri sürülmesi nedeniyle Hazar Filosu'nun güçlenmesine büyük önem verdiği ve Hazar Filosu'nu daha da etkin hale getirmeye çalışacağı görülmektedir. Bu kapsamda; Rusya'nın Hazar Filosu'nu, Hazar petrollerinin taşınmasında ve Hazar Denizi'ndeki ekonomik alanlarda kendi çıkarlarına yönelik bir anlaşma yapılması konusunda komşuları üzerinde koz olarak kullanmak istediği değerlendirilmektedir.

Rusya'nın tüm bu faaliyetleri Hazar'a kıyıdaş diğer ülkeleri tedirgin etmiştir. Bu ülkelerden Hazar Denizi'nde her hangi bir deniz gücü bulunmayan Kazakistan'ı, Kolektif Güvenlik Örgütü içerisinde askeri ve siyasi müttefiki olan Rusya'ya karşı silahlanmaya iten neden, Rusya'nın yukarıda bahsedilen tasarrufları olmuştur. Hazar'ın kuzey kısmında kime ait olduğu tartışmalı olan yerlerde yeni petrol yatakları ortaya çıkınca Rusya'ya ait savaş gemileri bu yeni yatakları abluka altına almışlardır. Bunun üzerine Kazakistan, bir yandan sınırların tespiti çağrısında bulunurken diğer yandan da Hazar'da askeri varlığını artırmaya başlamıştır. Kazakistan'ın güneyi ile birlikte Hazar kıyısı güvenlik açısından stratejik öncelikli bölge ilan edilmiştir. Ayrıca Kazakistan Mart 2002'de Türkiye ile deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliği yapması ve harp okulu öğrencilerinin Türkiye'de eğitim görmesi konusunda işbirliği anlaşması yapmışlardır. 17 Şubat 2003'te ise, Kazakistan'ın bölgedeki petrol sahalarının güvenliğini tek başına sağlayabilecek bir deniz filosu oluşturma niyetinde olduğu açıklanmıştır.

Türkmenistan'ı Hazar'da silahlanmaya iten en önemli neden, Azerbaycan'la yaşadığı sorunlarda elini güçlendirme isteği olmuştur. 2001 yılında Azerbaycan ABD'den savaş gemisi alma hamlesine karşılık, Türkmenistan Ukrayna'dan çeşitli savaş gemileri almıştır. Şubat 2004'de Türkmenistan ile Ukrayna arasında doğal gaz satışına ilişkin 25 yıllığına imzalanan anlaşma iki ülke arasındaki silah alış verişini destekleyici niteliktedir.

ABD'nin Afganistan operasyonundan sonra Rusya-Türkmenistan ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Türkmenbaşı'nın 10 Nisan 2003'de Moskova'yı ziyareti sırasında iki ülke ilişkilerine yeniden yön veren çok önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan biri ekonomik

içerikli Türkmenistan'ın Rusya'ya doğal gaz satışına ilişkindi. 25 yıllık olarak imzalanan bu anlaşma uyarınca, Rusya Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın yarısını kendi mallarını bu ülkeye satarak ödeyecekti. Rusya bu şekilde yılda toplam 70–80 milyar metre küp gaz satın alabilecekti. İkici anlaşma ise Güvenlik Anlaşması'dır. On yıllığına imzalanan bu anlaşma özellikle, daimi tarafsız olarak bilinen Türkmenistan'ın dış politikasında büyük değişimlerin işaretçisi olması açısından önemlidir.

12 Ocak 2004'de Türkmenistan, ordusunu yüksek eğitimli ve iyi teçhizatlı kılarak savunmasını güçlendireceğini açıklamıştır. Türkmenbaşı'nın bu ifadesi Türkmen ordusunun taktik etkinliğinin artırılması için 2003 yılında yapılan 200 milyon dolarlık yatırımı doğrular niteliktedir.

Hazar'daki gelişmelerin İran'ın aleyhine seyretmesi üzerine, İran da yeni açılımlar arayışına girmiştir. Ağustos 2003 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, İran tarafının cumhurbaşkanı düzeyinde Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaret olması açısından önem arz etmektedir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında ekonomik işbirliğine ilişkin önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Öte yandan iki ülkenin dünya görüşünün ve uluslararası sorunlara yaklaşımının taban tabana zıt olması nedeniyle Hatemi'nin ziyareti sırasında her hangi bir antlaşma imzalanmamıştır. Taraflar Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak da ortak bir noktada buluşamamışlardır (http://www.turksam.org).

Tüm bu olumsuz şartlara rağmen, İran, Hazar'da RF'e ait Hazar Filosundan sonra ikinci büyük gücü elinde bulundurmaktadır. En büyük üssü Bandar Anzali'dedir. Hazar'da İran' a ait en büyük limanın bulunduğu Bandar Anzali'de aynı zamanda eğitim merkezi de bulunmaktadır.

4.5. Hazar Denizi Havzasının Önemi, Bölgesel ve Küresel Güç Merkezlerinin Stratejileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkardığından, Hazar bölgesinin, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerin başında geldiğinden bahsedilmişti. Hazar'daki bu büyük paylaşım kavgası

içerisinde, Başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar (http://www.turksam.org).

4.5.1. Hazar Denizi Havzasının Önemi

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra, Hazar Denizi Havzası, dünyadaki enerji kaynaklarına alternatif olması açısından önem kazanmıştır. Hazar Havzası sahip olduğu enerji kaynaklarının yanında, stratejik ve jeopolitik önemi açısından bölgesel ve dünya çapında güç merkezlerinin çıkarlarının çatıştığı bir merkez olma özelliğini taşımaktadır.

SSCB zamanında modern petrol endüstrisi Hazar Denizi'nin Batı kıyılarında, Bakü şehrinde (Azerbaycan) doğmuş ve 1970 yıllarına kadar dünyanın önemli bir petrol üreticisi bölgesi olmuştur. Hazar Denizi'nin önemi 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve üç yeni devletin (Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan) bağımsızlıklarını kazanmasıyla büyük oranda artmıştır. Daha önceden bilinen büyük petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra yeni rezervlerin bulunması Hazar'ın 21'nci yüzyılda ikinci Basra Körfezi olabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir. Bazı görüşlere göre, gelecekte Hazar Havzası bölgesi, Asya ve Avrupa'nın en büyük petrol ve doğal gaz kaynağı olabilecek potansiyele sahiptir.

SSCB, Hazar'ın enerji kaynaklarını stratejik yedek stokları olarak düşünmekte iken, günümüzde bu kaynakların dünya pazarlarına açılması çalışmalarına devam edilmektedir ve birçok yabancı şirket bu işin içindedir. Belirtilmesi gereken bir husus da kendisini SSCB'nin varisi olarak gören Rusya Federasyonu petrolün ve doğal gazın pazarlanmasının kendi kontrolünde olmasını istemektedir.

Rusya bu bölgeyi jeopolitik öneme sahip bir bölge olarak görmüştür. Dış politikasının ana çizgisini Batı ile ilişkilerin oluşturduğu kısa bir dönemin ardından Rusya, 1992 sonunda eski Sovyetler Birliği devletlerinin kendi özel nüfuz alanı olduğu sonucuna varmıştır. Rusya'da "Yakın Çevre "doktrini olarak bilinen politika doğrultusunda Moskova kendisini eski Sovyet Cumhuriyetlerinde barış ve istikrarın tek garantörü olarak algılamıştır. Bu durum

en çok Rusya ile kendi arasına mesafe koymak isteyen yeni bağımsızlığını kazanmış devletleri rahatsız etmektedir.

Bugün Hazar üstündeki nüfuz mücadelesi Türkiye, İran ve Rusya arasında çıkmıştır. Yeni bölgesel ekonomik ve siyasi bağlantıları kendi rakiplerinin zararına şekillendirmeye niyetli olan her bir Hazar Bölgesi devleti kendi zengin enerji kaynaklarını geliştirmeye çalıştıkça bu çabanın bir parçası olmuştur. Hazar Denizi'nin statüsü sorunu bölgede jeopolitik nüfuz için devam eden rekabetin önemli bir nedenidir.

Orta Asya'nın Müslüman cumhuriyetleriyle dil bağlarını paylaşan Türkiye, kendisini Avrasya'nın merkezindeki yeni bir Türk bloğunun potansiyel bir lideri olarak görmüştür. Orta Asya'ya bir köprü olarak Transkafkasya ve özellikle Türkiye-Azerbaycan'ın jeopolitik hedefleri için önemlidir. Ancak Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlıkla aynı zamanda kendisinin dış politika hedeflerini gerçekleştirmesinin önündeki potansiyel engeller olarak Rusya ve İran'ın faaliyetleriyle uğraşması gerekmiş ve halen de gerekmektedir.

Bugün ülkeler Hazar petrolünü ve doğal gazını beş ayrı coğrafi bölgeye çekebilmek için birbirleri ile yarışmaktadırlar. Bu bölgeler; Basra Körfezi, Akdeniz, Karadeniz, Hint Okyanusu ve Çin Denizi'dir. Bu beş temel coğrafya içinde Karadeniz ve Akdeniz ön plandadır. Akdeniz'i Azeri petrolü ve Türkmen doğal gazı, Karadeniz'i ise Kazak petrolleri ön plana çıkartmaktadır. Ancak Karadeniz dünyaya açılan bir çıkış noktası değildir, bir ara bölge ve bir geçiş yoludur. Ulaşılması istenen asıl nokta, dünya petrollerinin 1/6'sını taşıyan Akdeniz'dir.

Orta Asya ve Transkafkasya, içerdikleri zengin petrol ve doğal gaz zenginlikleri açısından bir ikinci '' Basra Körfezi '' olabilecek konumdadır. Hazar Havzası yaklaşık 250 milyar varile varan potansiyeli ile dünya ham petrol rezervlerinin %12'sine denk düşmektedir. Bu rezervlerin ekonomik değeri günümüzdeki çok düşük ham petrol fiyatları ile dâhil 5 trilyon ADB dolarından fazla olarak hesaplanmaktadır (Özözer, 1999).

Fakat bu kaynakların yeryüzüne çıkarılıp, işlek ticaret yolları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. İşte bu noktada, petrol boru hatları açısından Türkiye'nin önemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Hazar havzası petrol ve doğal gaz rezervleri (Milyar Varil) (ABD Enerji Bakanlığı, 2005).

ÜLKE	PETROL			DOĞAL GAZ		
	İspatlanmış Rezerv	Muhtemel Rezerv	Toplam	İspatlanmış Rezerv	Muhtemel Rezerv	Toplam
Türkmenistan	1.7 – 1.8	35	38	98–155	160	257–315
Kazakistan	10 – 17.6	85	95–103	53–85	88	141–171
Azerbaycan	4 – 12.6	28	31–40	11	35	46
Rusya*	0.3	5	5	-	-	-
İran*	0.1	12	12	0	11	11
Toplam	17–32.5	165	179–195	162–251	294	454–643

*Yalnızca Hazar kenarındaki bölgeler dikkate alınmıştır.

Hazar Denizi'nin 371.000 km² olan alanı petrol ve doğal gaz açısından Güney ve Kuzey Hazar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Azeri Petrol Konsorsiyumu (AIOC) 'nun sıkı denetimi altındaki Güney Hazar bölgesinin muhtemel petrol rezervinin 5–12 milyar ton oluarak hesaplandığı ve 2005 – 2015 yıllarında yapılacak günlük üretimin 215.000 – 1.1450.000 ton arasında olacağı, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya Federasyonu'nu yakından ilgilendiren Kuzey Hazar bölgesinin petrol rezervlerinin ise, 3 – 5 milyar tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Tablo 1).

2000 yılı itibarıyla Hazar Bölgesinde ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerine bakıldığında petrol açısından Kazakistan'ın en zengin ülke olduğu görülmektedir. Doğal gaz rezervlerinde ise yaklaşık 3 trilyon m³ kapasite ile Türkmenistan'ın en zengin ülke olduğu değerlendirilmektedir.

1991 yılına kadar iki devletin kıyısının bulunduğu Hazar Deniz'inde güneyde İran küçük bir kıyıya, geri kalanına da SSBC sahipti, yani Hazar tam bir Sovyet deniziydi. SSCB'nin dağılmasıyla, kıyı devletlerinin çoğalması Hazar ile ilgili ulusal taleplerin artmasına neden olmuştur. Ayrıca uluslararası petrol ve doğal gaz şirketlerinin deniz

projelerine katılımının yollarını açmıştır. Özel sektörün çıkarları; petrol ve doğal gaz zengini, yeni bağımsız bu cumhuriyetler ABD, AB, İngiltere, Fransa, Çin ve diğer güçlerin ilgisini çekmiştir. Üstelik üç kıyıdaş devletin (Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan) birer kara devleti olması ve böylece komşu ülkelerin petrol ve doğal gaz taşıma hizmetlerine ihtiyaç duymaları Hazar Denizi sorununa bölgesel aktörlerin daha fazla yönelmesini sağlamıştır (Yardım, 2001).

Başta Hazar Bölgesinin gittikçe artan rezervleri olmak üzere Orta Asya rezervlerinin artması hesapları değiştirecektir. Dünya bir an önce yeni kaynaklar bulmak zorundayken aranılan kaynaklar böylece bulunmuş ve Orta Asya yeni umut olarak petrol ve doğal gaz haritasının ortasına yerleştirilmiştir. Türkmenistan doğalgaz, Kazakistan ve Azerbaycan petrol rezervleri ile hemen dikkat çekmiş ve dünya petrol devleri bu yeni ülkelere akın etmiştir. Günümüzde tartışma daha çok petrol üretiminin paylaşımı değil, üretilen petrolün hangi yol ya da yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağı konusundadır.

Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının ekonomik ve siyasi gücünün farkına varmışlardır, ancak, SSCB'nin dağılmasından bu yana önemli ekonomik zorluklarla da karşı karşıya kalmışlardır.

Tüm dünya için Orta Asya petrolü ve doğal gazı dünyada var olan diğer kaynaklara önemli bir alternatif sunmaktadır. Tüm dünyada enerji ihtiyaçları her geçen gün artmaktadır. Son yirmi sene içinde yeni petrol ve doğal gaz rezervleri keşfedilmiş olsa bile Hazar Denizi ve Orta Asya petrol ve doğal gazının önemi coğrafi konumu itibariyle tartışılmazdır. Çünkü Orta Asya ve Transkafkasya yeniden canlanan eski ticaret yollarının kavşak noktasıdır.

4.5.2. Bölgesel ve Küresel Güç Merkezlerinin Stratejileri

4.5.2.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasından sonra ABD, bölgede yeni kurulan Cumhuriyetler ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan ile yaptığı petrol antlaşmalarının yanında, diğer cumhuriyetlerle de sanayi ve

tekstil alanında birçok antlaşmalar imzalamıştır. ABD bölgeye ilişkin politikalarını, Hazar Havzası enerji kaynaklarının, Orta Doğu'ya alternatif konumda olduğu gerçeğini dikkate alarak belirlemektedir. ABD ayrıca bölgede, Rusya Federasyonu ile işbirliğine gidilmesi yönünde de çalışmalar yürütmektedir. ABD bu işbirliğini bölgedeki diğer devletlerin etkisini azaltmak maksadıyla gerçekleştirmiştir.

ABD, bölgeye yönelik olarak ve bugünkü pozisyonu itibari ile Trans Hazar Boru hatları ve "Çoklu Boru hatları" (Multiple Pipelines) stratejisi çerçevesinde hareket etmekte ve Bakü-Ceyhan'ın gerçekleşmesinden sonra, gerek bölge ülkeleri ve gerekse başta Mega-Proje'ye ortak olan dev şirketler nezdindeki girişimlerini sürdürmektedir.

ABD'de, uluslararası enerji politikaları ve yatırımları konusunda, nihai politikaları biçimlendiren, birden fazla güç merkezi ve bu merkezler içerisinde de farklı yaklaşımlar vardır. Uluslararası dev petrol şirketleri (Exxon-Mobil, BP-Amoco-ARCO, Chevron, Unokal, Conoco) nin yanı sıra; Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanları, Dışişleri Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, Kongre ve "Think-Tank"ler bu merkezlerin belli başlılarıdır.

1990'lı yılların başlarında, başını ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un çektiği "Russia First" olarak sembolleşen yaklaşım, ABD'nin Kafkaslar ve Hazar Bölgesinin petrol ve doğalgaz potansiyeline yönelik politikasında daha etkili olmuştur. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkeler için, bu yaklaşımın kolaylaştırıcı olmadığını belirtmek gerekmektedir. ABD'nin "Önce Rusya" tavrı, bölgede uzun yıllar içinde oluşan politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıdan, sanayi alt yapısına ve ulaşım yollarına kadar hemen her alanda Rusya Federasyonu'na bağlı ve bağımlı olan ve Rusya'nın hegemonik politikası altında ezilmiş bu ülkelerin, "zincirlerini kırabilmelerinde" gerçekten yardımcı değil engelleyici rol oynamıştır.

1995'den sonra ABD'nin stratejisinde "Multiple Pipelines" yaklaşımı ağırlık kazandıktan sonradır ki, Trans Hazar Projesi ve Doğu-Batı Koridoru söylemleri daha sık anılmaya başlamıştır. Bu politika, Kasım 1997'de, dönemin ABD Enerji Bakanı Federiko Pena'nın, AlOC'nin ilk üretiminin kutlaması amacıyla yapılan törendeki "Rusya ve İran

dışında yeni ve çoklu (Multiple) boru hatlarının gerekliliği" konuşmasıyla iyice netlik kazanmıştır. Türkiye'nin savunduğu Bakü-Ceyhan Ham petrol boru hattı ile Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Projesi de, bu strateji ile birebir örtüşünce, bu alandaki ABD-Türkiye yakınlaşması daha belirgin ve somut bir tabana oturmuştur.

4.5.2.2. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu, birçok uzmanın tanımladığı gibi, çok sayıda güç merkezinin, dönemsel olarak birbirine etkin olabildiği bir ülkedir. Bu tanım, hemen her ülke için geçerli olsa da Rusya, bu odakların gelecekteki etkinliklerinin en zor tahmin edilebildiği ve kökten değişikliklerin sürpriz sayılmayacağı bir ülkedir. Enerji bakanlığı ve ilgili kuruluşlar uluslar arası projelerde, işbirliğine çok daha yatkın ve yapıcı stratejiler izlemektedirler. Buna karşın; Federal Karşı istihbarat, Dış istihbarat Servisi, Askeri-Endüstriyel Kompleks, Dışişleri Bakanlığı ve Ordu gibi güç merkezlerinin, bu tür yatırımlara ve genel olarak da bölgedeki "yabancı yatırımlara" hiç de sıcak bakmadığının ve özellikle "Hazarın Statüsü" gibi konularda son derece radikal bir tutum içinde olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Rusya bölgede, politik alanda, özellikle askeri işbirliği ve silah satışları yoluyla, İran-Suriye ekseninde etkili olmaktadır. Daha geniş ölçekte ise, Çin ile de buna paralel işbirliği içinde olan Rusya Federasyonu, kendisi için yapılan "bölgesel güç" tanımından çok ötede hedeflere yönelmiş görünmektedir.

Rusya faktörünü incelerken, bölgede oluşan çeşitli etnik mücadelelere de değinmekte yarar vardır. Bunların "Rusya" başlığı altında incelenmesinin de daha gerçekçi olduğu kuşkusuzdur. Kafkasya; asırlardır Avrupa ile Asya, İslam ve Hıristiyanlık arasında sınır oluşturan, son derece hassas bir bölgedir. Bu nedenle de bölgenin, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu için, gerek gördüğünde "destabilizasyon" faktörünün kullanımı için çok elverişli bir alt yapı oluşturduğu yadsınamaz. 1992-1993'de 35.000 insanın hayatına mal olan Abhazyadaki savaş, Rusya'nın bir oldubitti ile bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Bu gelişme Rusya'nın Abhazya sınırları boyunca Karadeniz'de kontrol sağlarken, bir yandan Novorosiysk ve Tuapse gibi Rus limanlarını güvenceye alıp, diğer yandan da Poti, Supsa ve Batum gibi Gürcistan limanlarına yakın konum alabilmesine olanak vermiştir.

Rusya'nın bölgedeki en önemli çatışma alanlarından birisi de kuşkusuz, Çeçenistan'dır. Bu çatışmanın ve Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik saldırılarının temelinde yatan neden, Azerbaycan'dan Novorosiysk'e giden mevcut ve yıllık 17 milyon ton kapasiteli petrol boru hattının, Çeçenistan'ın başkenti Ceharkale'den (Grozny) geçmesidir. Bu hattın Çeçenlerin kontrolü altında olması, Rusya'yı Stratejik açıdan büyük sıkıntıya sokmakta ve Azeri petrolünün taşınmasına yönelik olarak Rusya'nın manevra alanını büyük oranda daraltmaktadır. Bu bölgeyi "bypass" eden ve örneğin Dağıstan'dan geçecek boru hatlarını devreye sokma girişimleri de, başta yüksek maliyet nedeniyle başarısız olmuş ve Azerbaycan milli petrol şirketi (ADPŞ=SOCAR) tarafından reddedilmiştir. 1999 yazında Dağıstan'da yaşanan sıcak çatışmalar ise, bu seçeneğin uzun süre devre dışı kalmasına neden olmuştur.

Rusya'nın bölgede destek verdiği en önemli ülke, Ermenistan'dır. Kafkasya'da zayıf ve birbiri ile çatışan etnik gruplar ve ülkelerin varlığını, bir diğer tanımla kaotik yapının devamını kendi çıkarına uygun gören Rusya, bu anlayışla Karabağ anlaşmazlığında da, Ermenistan'ı açıktan desteklemektedir. Bu "stratejik" ittifakta, tarihsel olarak Azerbaycan'dan ve kendi kuzey sınırları içindeki geniş Azeri nüfustan rahatsız olan İran da, Ermenistan'ı tam anlamı ile desteklemektedir.

4.5.2.3. Çin

1990'lı yıllara kendi iradesi dışında yaşadığı "Tiananmen Olayı" etkisinde başlayan Çin yönetimi, bu yıllara Sovyet-Amerika eksenli dönemi izlemekle ve dış politikada dengeli kalma gayretleriyle girmiştir. Çin'in tarihsel geçmişinde geniş ve önemli yer tutan Avrasya'nın, bugün için aktif ve agresif bir yer tutmadığı görülmektedir.

20'nci yüzyıla kadarki Çin ve Japon İmparatorluklarının emperyal etkileri, 1949 yılından bugüne Kızıl Çin'e kısmen uzak durmaktadır. Son yüzyılda Moskova'daki siyasal değişimlerden etkilenen Pekin yönetimi, 1980'lerdeki dönüşüm süreçlerinden özellikle iç politik hareketlerle etkilenmiş ancak köklü bir siyasal dönüşüm yaşamamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Avrasya'da ve Avrasyacılık yaklaşımında bugün Doğu Uygur ilk basamağı oluşturmaktadır. Yaklaşık dokuz milyon nüfuslu Doğu Uygur'da bulunan Sincan Uygur Özerk Yönetimi yoğun bir gözaltı ve baskı altındadır. Çin polis ve askerleri sık

sık çatışmaya girmektedirler. Sincan Uygur Özerk Bölgesinde tamamen bağımsızlık ile siyasal ve ekonomik bağımsızlığa kavuşmak adına şiddetli çarpışmalar yaşanmakta ve karşılarındaki güçlü ve disiplinli orduya karşı ağır kayıplar verilmektedir. Kırgızistan ve Kazakistan ile sınırdaş olan Doğu Uygur Yönetimi, bu ülkelerden istediği destek ve yardımı alamamaktadır. Bunun bir nedeni Şangay İşbirliği Örgütü'dür. Bilindiği üzere, 1996 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan devlet başkanları ilk kez Şangay'da bölge güvenliği için bir araya gelmişlerdir.

Bugünkü küresel dünyada ekonomik etkinin neredeyse en çarpıcı konu olduğunu bilen ve bu durumdan faydalanmak isteyen Çin, dış siyasi hedeflerini en azından şimdilik gizli tutabilmekte veya dış dünyaya açıklamamaktadır. En azından sorunlu ve olağanüstü bölge olarak ilan ettiği Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde sıkıyönetim uygulamakta ve buna dış destek olarak Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan resmi destekleri engelleyebilmektedir.

Çin, Rusya gibi net ve geniş zamanlı bir perspektif olarak değerlendirmediği "Avrasyacılığı", ilk etapta ekonomik işbirliğini geliştirmek ve bölgedeki güçlerin birlikte hareketini sağlayacak bir anlayışa uygun hareket etmekte ve buna uygun siyasi tezlerini güçlendirmektedir. Bu bir anlamda ABD gibi Avrasya bölgesi üzerinde talepleri ve hedeflerini belirlemiş bir süper güce karşı bölgesel bir güç olarak karşı durmak şeklinde de düşünülebilir.

Stratejik güç ve ekonomik gücü birleştiren bir Avrasya Birliği, Çin'in önümüzdeki 10 yıllık hedefidir. Bu tanımı güçlendiren bir örnek, Rus-Çin ham petrol boru hattıdır. Pan-Asia (Birleşik-Asya), kıtalararası hidrokarbon köprüsü ile güçlenmektedir. Rusya ile Çin arasında yapılan 25 yıllık enerji anlaşmaları, Irkutsk ve Yakutsk gibi yeraltı işlenmemiş değerli taş havzalarının işletilmesi için yapılan anlaşmalar ve sınır ticaretinin özellikle Kuzey Doğu bölgelerinde gelişimine ilişkin kararlar, bu iki ülke arasında stratejik güç dengelerinin karşılıklı güvene dayandırılması ve ekonomik işbirliğinin öncelikli olarak geliştirilmeye çalışıldığına dair göstergelerdir.

4.5.2.4. İran

İran, bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü ile bölgede yadsınamaz bir güçtür. Ayrıca, gerek dinsel etkenler, gerekse ortak sular (Hazar) ve ortak sınırlar nedeniyle: Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler üzerinde de önemli ağırlığı vardır. Bölgedeki ve uluslararası alandaki etkinliği, son yıllarda ABD'nin bu ülkeyi terörist ülkeler arasında sayması nedeniyle koyduğu ambargo ile sınırlanmışsa da, özellikle dev petrol ve gaz rezervleri ile İran, her zaman batılı şirketlerin ilgi alanındadır.

İran, 1991'de SSCB'nin dağılması ile önünde büyük bir etkinlik alanı bulmuştur. Bu alanda en önemli ülke kuşkusuz Azerbaycan'dı. Her iki ülkenin de Müslüman olması, önemli bir çıkış noktasıydı. 700 kilometrelik ortak sınırın yanı sıra, İran'da Azerbaycan'ın kendi nüfusundan (5 milyon) daha fazla Azeri'yi barındırıyor olması (28–32 milyon) da, bu ilgiyi doğal kılan bir diğer etkendi. Rusya ile İran arasında 19.ncu yüzyılın ilk yarısındaki savaşlar, İran'ın yenilgisi ile bitince, 1828'de imzalanan anlaşma ile Aras nehri boyunca çizilen sınır, bölgede yaşayan Azeri nüfusunu dramatik biçimde bölmüştür.

Ekonomik göstergeleri hızla aşağıya düşen ve çoklu etnik yapılanması nedeniyle sürekli endişeler yaşayan İran doğal olarak, 1991 sonrasında kuzeyinde bağımsız ve hidrokarbon potansiyeli açısından zengin bir Azerbaycan'ın doğmasından tedirgin olmuştur. Azerbaycan'da batılı yatırımcıların milyarlarca dolarlık yatırımlarının doğal sonucu olarak bir cazibe merkezi oluşturabileceği ve bunun da gerek ekonomik gidişten ve gerekse rejimden memnun olmayan yığınlar için orta ve uzun erimde daha tercih edilebilir olacağı korkusu İran'ı, Azerbaycan'a karşı hasım yapan önemli bir etken haline gelmiştir. Bu kaygıların da etkisi ile İran yönetimi, Karabağ çatışmasında Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Savaş sırasında Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kırmada İran, köprü görevi üstlenmiştir. Tahran, Ermenistan'a yalnızca elektrik ve temel ihtiyaç mallarını sağlamakla yetinmeyip, silah naklini ve askeri eğitim desteğini de gerçekleştirmiştir. Ancak en az bunlar kadar etkili olan bir diğer husus ya da neden de, İran'ın, bölgede Türkiye'nin etkinliğini kırma yönündeki çabaları olmuştur. Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin hemen her alanda olumlu olması, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak Türkiye'yi görmesi, bölgeden uluslar arası pazara uzanacak olan boru hattı alternatifleri arasında Bakü-Ceyhan'ın desteklenmesi

gibi çok önemli hususlar da, İran'ın Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı tavır almasında etkili olmuştur.

4.5.2.5. Avrupa Birliği devletleri

Yüksek rezervli doğal gaz ve petrol kaynakları bölgesel ve uluslar arası dikkatlerin bölgeye çevrilmesine yol açmıştır ki, bu da çok karmaşık bir jeopolitik durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki zengin hidrokarbon yataklarının kullanıma hazır hale getirilmesinde Hazar ülkeleriyle beraber birçok uluslararası aktörlerin etkin olduğu söylenebilir. Bölgenin petrol rezervleri tahminen Kuzey Denizi'ndeki petrol rezervleri kadar olup, küresel enerji güvenliği için stratejik öneme sahiptir. Bu da diğer büyük ülkeler gibi AB topluluğunun da dikkatini çekmektedir. Bölgede enerji güvenliği açısından, istikrar ve düzenin hâkim olması AB'nin çıkarları doğrultusundadır (Aras, 2005).

Enerji güvenliğinden başka bu ülkelerin tanınmasını gerektiren diğer bir neden de Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ortaya çıkan istikrarsızlık dalgasının önüne geçme girişimiydi. Böylece Hazar bölgesiyle komşu hale gelmesinin ardından AB, ajandasına bir takım yeni güvenlik konularını da eklemiştir. Hazar kaynaklarının paylaşılmasıyla ilgili resmi tartışmalar, kaynakların Avrupa'ya taşınması hususundaki uluslararası ve bölgesel rekabet, gevşek gümrük işlemleri, yasadışı uyuşturucu ve silah ticareti, çevresel sorunlar Avrupa'nın önünde duran yeni güvenlik konuları ve bunların yanı sıra Avrupa devletleriyle Hazar bölgesi arasında son derece önemli başka siyasi ve çıkar ilişkileri bulunmaktadır.

AB ülkelerinden İngiltere hariç diğer ülkeler petrol gereksinimlerini ithal etmek zorundadırlar. Bu bakımdan, AB için petrol stratejik bir ''hassas'' madde olduğu gibi, petrolün kesintisiz ve güvenli şekilde ulaşması önem kazanmaktadır. AB ülkeleri petrol ihtiyacının %40'nı Körfez'den ithal etmektedirler. Son derece istikrarsız olan bu bölgeye bu denli bağlı olmanın sağlıklı ve güvenli bir petrol ikmali politikasıyla bağdaşmadığı açıktır.

Orta Asya, Hazar ve Kafkaslardan yapılacak ihracatın hedef pazarı, petrole olan ihtiyacını daha çok Akdeniz üzerinden karşılayan Avrupa ülkeleridir. Avrupa genelinde Azeri ve Kazak petrolünün bulabileceği toplam 350 milyon ton kapasiteli bir pazar söz konusudur.

AB 1990 sonunda eski dünya düzeni son bulurken yeni bir Akdeniz politikası belirlemiştir. Bu politika, Akdeniz Havzası'nın gelişmesi, Avrupa'ya güneyden oluşabilecek kökten dinci başta olmak üzere birçok tehdidi kendisine sıçramadan ve bölgede istikrarı sağlayarak önlemeyi amaçlamaktadır. Bunun içinde daha fazla petrole ve bu yolun güvenliğine gereksinim duymaktadır.

Halen Avrupa'nın gaz gereksinimi, yerli üretimin dışında büyük oranda (toplam ithalatın % 30'u) Rusya'dan temin edilmektedir.

Ana hatları itibarı ile Avrupa'nın enerji politikası üç temel hususa dayandırılmaktadır. Bunlar; rekabetin arttırılması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve arz güvenliğidir. Doğal gaz, petrol ve kömüre göre, çevre etkisi açısından da avantaj oluşturmaktadır. 8 Haziran 2000'de Avrupa Birliği'nin, gaz pazarının % 20'sinin liberalleştirilmesi kararını alması ile rekabetin sağlanması ve bugün sınırlı sayıda kaynak ülkeye bağlı olmaktan kaynaklanan yüksek gaz fiyatlarının kırılması şansı doğmaktadır.

ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre, 1997'de 380 milyar metreküp olan Avrupa Birliği gaz ihtiyacı, 2020 yılında 730 milyar metreküp olacaktır. Bu büyük artışın karşılanabileceği en önemli kaynaklar arasında, Hazar Bölgesi kaynakları yer almaktadır. Söz konusu kaynakların Avrupa'ya uzaklığı, maliyet unsuru açısından tereddüt yaratsa da, önümüzdeki yıllarda Avrupa Birliği'ne gireceği varsayılan Türkiye, bu kaynaklara ulaşmada kilit noktadır. 1999 yılında yaklaşık 11 milyar m3 gaz tüketen Türkiye'nin, 2020 yılı gaz gereksiniminin ise 80 milyar m3'e çıkacağı, Enerji Bakanlığı'nca ifade edilmektedir. Her ne kadar yurtiçi ve dışından uzman kurul'ların, bu rakamların çok yüksek olduğuna ilişkin görüşleri varsa da, sonuçta Türkiye, 2000'li yıllarda büyük bir gaz tüketicisi olmaya adaydır ve gaz temin alternatifleri arasında Hazar kaynakları, belirleyici bir rol oynayacaktır. Bu nedenle, Avrupa ile Türkiye'nin bu kaynaklara yönelik ortak projeleri, maliyetleri düşürmek açısından olduğu kadar, kaynak çeşitliliği açısından da yaşamsal değerdedir. Bilindiği gibi, Avrupa'nın olduğu kadar Türkiye'nin de gaz pazarı büyük oranda Rus gazına bağlıdır ve bu da gerek fiyatlandırma açısından, gerekse stratejik açıdan önemli sorun teşkil etmektedir.

Avrupa Birliği'nin yukarıda değinilen genel enerji politikasına yönelik temel hedeflerinin ötesinde, görüldüğü kadarı ile Hazar Bölgesi kaynaklarına yönelik tek bir politikasından söz etmek zordur.

Doğrudan yapılan yatırımların yanı sıra, 1991'den bu yana diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Hazar çevresindeki ülkelere de, TACIS (BDT için Teknik Yardım) programı çerçevesinde yardım yapılmaktadır. TACIS'in genel hedefleri bu ülkelerde demokrasiyi güçlendirmek ve Pazar ekonomisine geçişte destek olmaktır. Programın öncelik verdiği alanlar arasında enerji, altyapı, ulaşım ve telekomünikasyon gibi alanlar yer almaktadır. İstatistiklerin toplanması da Avrupa Birliği'nin yardımlarında öncelik verdiği bir diğer önemli alandır. Bu konularda gerçekleştirilecek olumlu gelişmelerin, başta enerji alanı olmak üzere, yatırımların sağlıklı olarak yapılabilmesine uygun bir ortam sağlayacağı düşünülmektedir. TACIS çerçevesindeki yardımlar en yoğun olarak Rusya ve Ukrayna'ya, bunlardan sonra ise Kazakistan'a yönlenmektedir.

Türkmenistan'da gaz ihracatı, Türkmen devlet şirketi Türkmen Neft Gaz'ın sorumluluğundadır. Ancak bu şirketin % 44 hissesi Rus Gazprom'a aittir. Gaz ihraç olanağı Rusya ve sınırlı oranda da İran üzerindendir. İngiliz Monument şirketi, Türkmenistan'da Burun sahasından ürettiği petrolü, İran üzerinden takas (swap) yolu ile İran Körfezi'nden ihraç etmektedir. Monument'in Garaşsızlık ve Barsa Gelmez sahalarında da (petrol ve gaz) diğer batılı şirketlerle ortak lisansı mevcuttur. Türkmenistan'da etkin olan bir diğer Avrupa şirketi ise Shell'dir. Shell bir yandan gaz arama ve üretimine yönelik hakları elinde tutarken, son yıllarda üzerinde çok konuşulan, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Hattı'nın yapımında da, lider şirket konumundadır. Daha önce 2 ABD'li şirketin (Bechtel ve General Electric) liderliğindeki PSG, Türkmenistan'ın taleplerinin karşılanamaz olduğu gerekçesi ile çalışmalarını dondurmuş, daha sonra da konsorsiyumun liderliği, Shell'e devredilmiştir.

Bugün Avrupa'nın gaz tüketiminin beşte biri, petrol tüketiminin ise altıda biri Rusya'dan ithal yoluyla karşılanmaktadır. Ancak Rus gazına bağlılık, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde çok daha yüksek ve kimi zaman da % 100 oranındadır. Bu nedenle, her ne kadar AB'de, Rusya'ya bağımlılığın azaltılması yönünde güçlü söylemler varsa da, son dönemde AB ile Rusya arasında, Rus petrol ve gazı temininde artışa yönelik 20 yıllık yeni bir

anlaşma çabası gündemdedir. Öte yandan AB, Hazar Bölgesi'ni Avrupa ile birleştirmesi öngörülen projeleri yaşama geçirmeyi hedefleyen TRACECA ve INNOGATE projelerini de desteklemektedir. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından Türkiye'ye, oradan da Güney Avrupa'ya ulaşması ve Azeri gazını piyasalara taşıması hedeflenen bir boru hattı projesi üzerinde çalışılmaktadır.

Ancak, mevcut gelişmelere bakıldığında, kaynak çeşitlendirme isteklerine karşın, Rusya ile mevcut işbirliğinin geliştirilmesinin daha ağırlıklı olduğu ve Hazar kaynaklarına yönelimin orta ve hatta uzun döneme ertelenme eğiliminin ağır bastığı söylenebilir. Hazar kaynaklarının, AB tarafından daha çok Rusya'ya bir pazarlık unsuru olarak öne sürüldüğü ve Rus yetkililerin 1994'de imzaladıkları, ancak Duma'nın bugüne kadar onaylamadığı Enerji Şartı Anlaşması'nın (Energy Charter Treaty) onaylanması için bu ülkeye baskı yapılmakta olduğu görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Böylece, batılı yatırımcıların başta bankacılık ve muhasebe işlemleri olmak üzere, önemli sıkıntılarla karşılaştıkları Rus pazarının uluslararası standartlara uyum sağlaması ve politik istikrarın tesisi ile sağlıklı bir yatırım ortamının oluşması hedeflenmektedir. Ancak, Rusya Federasyonu'nun, bu tür etki ve baskılarla kısa sürede bu uyumu gösteremeyecek kadar büyük olduğunu ve batılı yatırımcıların, yâda AB'nin beklentilerinin, Azerbaycan yâda Kazakistan'daki kadar kolay gerçekleşemeyeceğini de kabul etmek gereklidir. Kaldı ki, gerek AB'nin ve gerekse ABD'nin Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve diğer bölge ülkelerinde, demokratikleşme ve insan hakları gibi konulardaki baskılarının ne oranda etkili olduğu da tartışmaya değer bir diğer husustur. Dolayısı ile AB'nin, kaynak çeşitliliğini gerçekten birincil bir sorun olarak görüp görmediğine göre bir politika belirlemesi, en azından orta ve uzun dönemli enerji politikaları açısından yararlı olacaktır. Bu husus, Türkiye'nin kaynak çeşitliliğine yönelik enerji güvenliği stratejileri açısından da önem arz etmektedir. Zira bugün büyük oranda Rus gazına bağlı olan ve Mavi Akım Projesi'nin gerçekleşmesi ile bu bağımlılığı artmış olan Türkiye'nin, Hazar ve Rusya dışı enerji kaynaklarına yönelmesi, Avrupa'nın da katılımı ile ekonomik anlamda değer kazanacaktır. Bu husus, Türkiye'nin AB'ye katılımı ve siyasal istikrar açısından da çok önemli bir husustur.

4.6. Türkiye ve Hazar Bölgesi

4.6.1. Türkiye'nin Bölge Ülkeleri ile ilişkileri

Türkiye 1990'lann başlarında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilgili politikalar belirleme konusunda hazırlıksız yakalanmıştır. Aslında bu cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği çatısı altında bulundukları esnada da Türkiye ile aralarında tarihi ve kültürel bağlar dolayısı ile sıcak ve canlı bir ilişki biçimi mevcuttu.

Kısa bir toparlanma döneminden sonra Türkiye 1991 yılı sonu itibariyle biri Kafkasya'da (Azerbaycan), ikisi de Orta Asya da bulunan (Kazakistan, Türkmenistan) yeni Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmuştur. 1992'nin başlarında ise karşılıklı konsolosluklar açılmıştır.

Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik dış politikasının ana hedefi; Türkiye ile aralarında tarihi, sosyal, kültürel, etnik ve dini bağlar bulunan bu Cumhuriyetlerin modern ve bağımsız birer devlet olarak uluslararası camiada yerlerini almalarına yardımcı olmaktır. Aslında Türkiye kamuoyu geleceğe yalnız bir ülke olarak bakarken Yeni Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığıyla geniş bir Türk Dünyasının uluslararası sahnede yerini almasıyla güven tazelemiştir. Başlangıçta Türk Dünyası'ndaki bu büyük değişiklik karşısında Batı basınının da etkisiyle Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye ilişkileri İran ve Türkiye'nin nüfuz mücadelesi gibi kısır bir şekilde algılanmıştır. Oysa daha sonraları kurulan ilişki biçiminden de anlaşılacağı gibi Türkiye ile Orta Asya'nın iletişimi beşeri, jeopolitik ve iktisadi açılardan çok önemli ve imtiyazlı bir ilişki biçimidir.

1992 ve 1993 yıllarında Rusya'nın dış politikası yeniden şekillenmiştir. Rusya, güneyinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Kafkas ülkelerine karşı uyguladığı (Near Abroad) 'yakın bölge' politikaları sayesinde yeniden canlanan Rus neo-emperyalizmi ile rekabetin Rusya ve Türkiye arasında, olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bağımsızlıklarından hemen sonra bölgedeki ülkelerle ilişkileri Rusya tarafından bir tehdit unsuru olarak görülen Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinin hızla gelişmesi hem kaçınılmazdır hem de tarihi görevi gereğidir. Bunun sebeplerinden birincisi; SSCB'nin

hegemonyasından kurtulan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız, güçlü bir pazar ekonomisine sahip ve aynı millete, kültüre mensup Türkiye'ye karşı büyük beklentilerinin olmasıdır. İkinci sebebi ise; her iki tarafın da örtüşen ekonomik, ticari çıkarlarda ve güvenlik konularında ortak paydaya sahip olunmasıdır.

Çünkü Türkiye, gelişmiş serbest piyasa ekonomisi ile teknoloji transfer ve üretim kabiliyeti, müteşebbis potansiyeli, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile Türk dünyasının ekonomik yapısını tamamlayan bir güçtür. Türkiye, sosyalist sistemden demokratik sisteme geçen ve pazar ekonomisi kurumlarını oluşturmaya çalışan bu ülkelere destek verirken tek başına hareket etmeyi ve kendisine nüfuz alanları oluşturmayı amaçlamamış, bölgeye yönelik politikasında da bu büyük coğrafyanın "hamisi" veya "ağabeyi" rollerinden de uzak durarak eşit haklara dayalı, egemen devletler arasında karşılıklı saygı esasına dayalı bir ilişki kurmaya çalışmıştır.

Bu çerçeveden hareketle Türkiye'nin bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde belirlediği ana hedefler şunlardır:

l. Modern, güçlü ve bağımsızlık için çaba gösteren bu ülkelerin dünya devletleri ile bütünleşmelerinde köprü görevi görmek. Nitekim daha bağımsızlıklarının ilk yıllarında BM 'e üye olmalarında Türkiye öncülük etmiş, AB ve AGİK gibi kuruluşlarla ilişkilerini de teşvik etmiştir.

2. Türkiye, bu cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirirken, geçmişte SSCB tarafından maksatlı olarak aralarında çıkarılan derin ayrılık, rekabet ve düşmanlıklara karşı barışçı, bütünleştirici bir tutum izlemiştir. Bütününe eşit mesafede durarak aralarındaki hassas konular içinde gelecekte güven, işbirliği ve barış tesis etmeyi amaçlamıştır.

3. Aynı bölge ile ilgilenmesi doğal olan Rusya ve İran gibi ülkelerle rekabete girmemeye özen göstermiş bunun aksine karşılıklı işbirliğini tercih etmiştir. Bu sayede Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerin kolaylaşacağı da düşünülmüştür.

4. İlişkilerini birçok batı ülkesi gibi sadece ekonomik çıkarlara dayalı bir ilişki biçimi yerine; kendi misyonu gereği siyasi, sosyal, kültürel, eğitim, ticari, sanayi, teknik, bilimsel, turizm, hizmet ve işgücü ve hatta askeri işbirliği gibi her sahaya yayarak geliştirmeyi hedeflemiştir.

5. Aynı şekilde Türkiye ekonomik bakımdan büyük sıkıntı içinde bulunan bu cumhuriyetlere olanakları ölçüsünde yardımlarda bulunmuştur. Eximbank'ın bugüne kadar dış kredi limitinin yarısından fazlasını Yeni Türk Cumhuriyetlerine tahsis etmesi dış yardımlar açısından önemlidir. Bugüne kadar kullandırılan 1.300 milyon $ kredinin 800 milyon doları yerini bulmuştur. Bu yardımlar Dışişleri Bakanlığı koordinatörlüğünde diğer ilgili kurum ve kuruluşlarla bağlantılı olarak sürdürülmektedir. Diğer yandan bu Cumhuriyetler ile Türkiye arasında, uydu-haberleşme sistemi kurulmuş, ulaşım imkânları geliştirilmiş ve hemen her türlü yatırımlar konusunda işbirliğine gidilmiştir.

Kısacası Orta Asya'nın kültürel idame sahamız olduğunun farkında olan Türk kamuoyu bu bölgelere iptidai bir tutum olan sadece işadamları ile ve ticari perspektifle açılma yolundan öte sosyal ve kültürel dokuyu zenginleştirecek bir tutumla yaklaşmıştır (Çaylı, 2002).

4.6.2. Türkiye'nin Hazar'a Bakışı

Hazar'ın paylaşımı Türkiye açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü Hazar'a komşu Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar üzerindeki haklarını elde etmeleri doğal olarak Türkiye'yi etkilemektedir. Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya etkisinden kurtularak doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilmeleri gelecekleri ve gelişmeleri açısından gereklidir.

Hazar Denizi bölgesinde petrol ve doğal gazın çıkartılması sürecinde Türkiye yatırımlarıyla rol almaktadır. Bu yönden bakıldığında, yatırımların azami seviyede olması ve süreklilik arz etmesi için Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz yataklarının azami miktarının Bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri tarafından işletilmesi Türkiye'nin menfaatleri açısından çok önemlidir.

Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu ise Hazar bölgesinde çıkartılacak petrol ve doğal gazın dünya piyasalarına nasıl ulaştırılacağıdır. Hazar bölgesi petrol ve doğal gazının Batı pazarlarına ulaştırılmasında en kısa ve ekonomik yol hiç şüphesiz Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıdır. Bu hattın alternatiflerinden biri olan Bakü-Karadeniz (Supsa veya Novorossisk) Türkiye'nin boğazlarındaki deniz trafiğini artıracağından hem ekonomik açıdan hem deniz trafiğinin emniyeti açısından büyük tehlikeler içermektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Türkiye vasıtası ile NATO'nun güvenlik şemsiyesi altındadır. Ortaya atılan diğer güzergâhlar ise aynı özelliğe sahip değildir. Türkiye'nin hâlihazırda Ortadoğu ülkelerine olan petrol ithal bağımlılığının Azerbaycan ve Kazakistan petrolleri ile yer değiştirmesiyle Ortadoğu ülkelerinden bağımsız strateji oluşturmasına olanak sağlayacaktır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile birlikte Doğu Akdeniz'in önemini artıran bir diğer hususta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Batı ile ithalat ve ihracatlarını Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye yönelik gelişmelerdir. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'a ait petrol ve doğal gazın boru hattı ile İskenderun'a ulaştırılması durumunda İskenderun Körfezi adeta Basra Körfezi haline gelecektir.

1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra, Hazar bölgesinde oluşan yeni siyasal gelişmeler, Türkiye'nin bu bölge ile eskisinden daha çok yoğun ve ciddi şekilde ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Bu ilgi zorunluluğu, sadece doğmuş görünen fırsat ve avantajlar açısından değil, gerek bölgesel, gerekse bölge dışı güçlerin ilgi ve çabalarını bu bölgede yoğunlaştırmış olmasından kaynaklanan ilave güvenlik sorun ve ihtiyaçlarından da doğmaktadır. Bu yeni ilgi alanı içindeki Kafkasya ve Hazar Bölgesi; Türkiye için, gerek yeni bir ''güvenlik bölgesi'' olarak ve gerekse yeni siyasi, ekonomik ve kültürel ufuklar açan Orta Asya'nın kapısı olarak, özel bir değer ve önem taşımaktadır.

Türkiye'nin önünde açılan bu nüfuz sahasında en önemli rakibi hiç şüphesiz bölgede eski gücüne kavuşmayı hedefleyen Rusya'dır. Ayrıca, bölgenin komşularından İran ile de yeni bir rekabet sahası doğmuş bulunmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin bölgede, menfaat paralelliğinde bulunduğu ülkeler de mevcut olup, bunlar belirli farklılıkla ABD, Avrupa Birliği ve yeni süper güç olmayı hedefleyen Çin'dir.

Hazar Denizi probleminin çözülememiş olmasından dolayı, Türkmenistan doğal gazı, Hazar Denizi'ne döşenecek bir boru hattı ile Azerbaycan-Gürcistan üzerinden nakledilememektedir. Bahse konu projeye, Rusya Federasyonu ekolojik nedenlerde dahil olmak üzere pek çok nedenle engel olmaktadır. İran hattın kendi üzerinden geçmesini sağlamak için Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirsizliğinden hareket etmektedir.

Azerbaycan ve Türkmenistan sınır problemleri nedeniyle söz konusu projeye yeteri kadar destek vermemektedirler.

4.6.3. Türkiye'nin Hazar Bölgesi ile İlgili Politikaları

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirmenin kendisine getireceği yararların farkında olmalıdır. Kurulan ikili iyi ilişkiler; Türkiye'nin ekonomisine büyük fayda sağlayarak, Türkiye'nin Doğu'ya olan köprü görevini ve gerekliliğini yeniden kanıtlayarak ve eğer başarabilirse bu oyundaki tarihi rakibi Rusya Federasyonu'nu devre dışı bırakarak, bölgesel liderliğini ilan etmesine yardım edecektir.

Rusya Federasyonu'nun etkisinin azalması, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirsizliği, Türkiye, Rusya ve İran arasında geleneksel güç mücadelesi, ABD destekli batı'nın bölgede etkinliğini artırması, mevcut enerji kaynakları, Rusya'nın İslam dünyası ile ilişkileri, bölgesel güçlerin ve bölgede etkinlik peşinde koşan ülkelerin yeni stratejiler uygulamasına neden olmaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında stratejik açıdan önemli, fakat farklı bir konuma sahip olan Türkiye; bölgede inisiyatifi dışında gelişen olayların içersine girme ve bazen de sürüklenme durumuyla karşılaşmıştır. Türkiye'nin bölge ile olan tarihi ve kültürel ilişkileri, Türk dış politikasını etkilemiş ve neticede bölgede çıkarları olan İran ve Rusya gibi ülkelerin, Türkiye'yi zaman zaman tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur.

Sonuç olarak; ciddi ekonomik, sosyal, etnik ve siyasal problemleri olan Hazar bölgesindeki her türlü gelişme Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Dolaysıyla bu coğrafyaya önem verilmesi ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Bölgede oluşturulacak barış, Hazar'a kıyısı olan ülkelerin, Türkiye'nin ve buradan enerji çıkaracak ve yararlanacak olan diğer ülkelerin de menfaatine olacaktır.

Türkiye'nin, Hazar'da kıyısı olmadığından hukuki statü sorununa doğrudan müdahale hakkı hukuken bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, TPAO aracılığı ile bölgede yapmış olduğu yatırımlar ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi nedeniyle Türkiye'nin Hazar'da önemli milli menfaatleri bulunmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Hazar'ın statüsü hakkında politikalar geliştirme zorunluluğu vardır. Türkiye; enerji güvenliğine yönelik olarak enerji

kaynaklarını çeşitlendirmeyi ve Hazar'da üretilen petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına ulaştırılmasında üzerinden geçecek boru hatları vasıtasıyla bir enerji koridoru oluşturmayı istemektedir.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda, Türkiye Azerbaycan'ın görüşlerine destek vermektedir. Türkiye ve Azerbaycan açısından en uygun çözüm, boru hatlarının döşenebilmesine imkân sağlayan ve üçüncü ülkelere de bazı hak ve yetkiler veren deniz statüsünün uygulanması olduğu kıymetlendirilmektedir. Bununla beraber, Hazar geçişli boru hatlarının döşenmesi konusundaki engelleri ortadan kaldıracak düzenlemelerin Türkiye için ulaşılabilecek en iyi çözüm yolu olabileceği değerlendirilmektedir.

RF ve İran tarafından dile getirilen çevre sorunlarının, Hazar'ın hukuki statüsünün ortak kullanım yönünde belirlenmesi, petrol ve doğalgaz boru hatlarının tesisinin engellenmesi amacıyla bu ülkeler tarafından özellikle ileri sürüldüğü değerlendirilmektedir.

4.6.4. Hazar'ın Kaynaklarının Paylaşılmasının Türk-Azeri İlişkileri Kapsamında Değerlendirmesi

4.6.4.1. Hazar'da Çıkabilecek Bir Soruna Türkiye'nin Yaklaşımı

Türkiye, devletimizin kurucusu Yüce Atatürk'ün 1930'larda dile getirdiği Sovyetlerin bir gün yıkılacağı ve bu duruma hazır olunması gerektiği yönündeki öngörüsüne rağmen, Sovyetlerin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülkeler arasında yer almıştır. Hatta o dönemde Sovyetlerin yıkılışının Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini kaybetmesine neden olacağı gibi birçok haber ve yazı çıkmıştır. Bu haberlere göre iki kutuplu dünya düzeni sona erdiği için NATO açısından Türkiye'nin de eski önemi kalmamıştı. Ancak bu fikri ileri sürenler 20. yüzyıldaki birçok savaşın nedeni olan enerji faktörünü göz ardı etmişlerdi. Daha doğrusu Hazar Denizi çevresindeki cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol ve enerji kaynaklarının öneminden habersizlerdi. 19. Yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında bölgede yaşanan, Büyük Oyun olarak adlandırılan rekabetin tekrar başlayacağını düşünememişlerdi. Türkiye, yeni bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmuştur. Bu dönemde devletin başında olan kişiler Türkiye'nin yeni dönemde elde ettiği fırsatları Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası deyimini kullanarak açıklıyorlardı.

Dönemin devlet yöneticilerinin yeni cumhuriyetler ile işbirliği yapmak için hevesli olmalarına rağmen bölge hakkındaki bilgi yetersizliklerini gösteren bir söylem de "70 yıllık ayrılıktan sonra" söylemidir. Bu söylem, sanki Türk cumhuriyetleri ile Türkiye 70 yıl önce birliktelermiş gibi bir hava yansımaktadır. Ancak Türkistan ve Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve Türk dünyası arasındaki ayrılıklar 70 yıldan çok öncesine dayanmaktadır. Ayrıca Türk dünyası arasında birlik sağlamak, söylendiği kadar kolay değildi. Öncelikle Türkiye'nin bölge hakkında bilgi sahibi olan yeterli elemanı yoktu. Türkiye'nin Türk dünyası politikasını oluşturacak yeterli uzmanları ya da kurumları mevcut değildi. Buna rağmen Sovyet Rusya'nın çöküşünün ardından Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında önemli adımlar atılmıştı. Türk Dünyası zirveleri, ortak alfabe çalışmaları, televizyon yayını, Kazakistan ve Kırgızistan'da açılan üniversiteler gibi olumlu gelişmeler sağlanmıştır.

Ayrıca Türk cumhuriyetlerindeki görevlilerin Türkiye'de eğitimi ve bu cumhuriyetlerden gelen öğrencilere üniversite eğitimi sağlanması gibi karşılıklı ilişkileri geliştirecek olumlu girişimlerde bulunulmuştur. Ancak sistemli bir politikanın sürdürülememesi ve alt yapı yetersizlikleri nedeniyle bu çalışmalar yeteri kadar sonuç getirememiştir. Türkiye'nin de ABD gibi Sovyet sonrası dönemde en önemli başarısı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi olmuştur. Elçibey'in fikir babalığını yaptığı proje, Haydar Aliyev döneminde 1994 yılında gerçekleştirilen Asrın Anlaşması'ndan itibaren uluslararası alanda çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Özellikle Rusya'nın bu hattın gerçekleşmemesi yönündeki çabalarına rağmen ABD başta olmak üzere Batı'nın desteği ile bu proje yürürlüğe konabilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı, Türkiye için stratejik açıdan önemli avantajlarının yanı sıra çeşitli sorunları da gündeme getirmiştir. Projenin gerçekleşmesini istemeyen Rusya, hattın geçeceği bölgenin güvenli olmadığını ileri sürmüştür. PKK'nın hattın güvenliği açısından tehdit olduğunu iddia eden Rusya, Moskova'da bu örgütün büro açmasına izin vererek örgütü desteklemeyi ihmal etmemiştir.

Rusya'nın bu hamlelerine karşı Türkiye; Azerbaycan ve Gürcistan ile enerji alanındaki işbirliğini güvenlik hususunda da geliştirme yönünde adımlar atmıştır. 2000 yılından itibaren Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında Kafkas Paktı oluşturulması gündeme gelmiştir. Vladimir Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte bölge üzerinde daha etkin politika uygulayan

Rusya'nın Çeçenistan'ı işgali üzerine; olayların Gürcistan'a da sıçramasını önlemek için Haydar Aliyev'in, Ankara ziyareti sırasında bir birlik oluşturulması fikri gündeme gelmiştir. Haydar Aliyev'in Ankara ziyaretinden kısa bir süre sonra Gürcistan'a gezi düzenleyen Demirel'in bu ziyareti sırasında AGİT bünyesinde bir Kafkas Paktı oluşturulması fikri bütün dünyaya ilan edilmiştir. 2002 yılında ise Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan kendi aralarında terörizm, örgütlü suçlar ve diğer önemli suçlarla mücadele konusunda Trabzon'da bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmanın üçüncü bölümü Doğu-Batı Transkafkasya enerji koridorunun güvenliği ile ilgilidir. Sovyet sonrası dönemde meydana gelen enerji rekabetinde konumu nedeniyle önemli bir avantaja sahip olan Türkiye, bu durumu yeteri kadar değerlendirememiştir.

Hazar enerji kaynaklarından Türkmenistan doğalgazının pazara ulaştırılması konusunda iki alternatif proje üretilmiştir. Bunlar Hazar Denizi'nin altından ya da İran üzerinden geçen ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olan hatlardır. AB'nin önemli alternatif olarak gördüğü Nabucco projesi de bu hatlara göre planlanmış bir projedir. Ancak sistemli bir enerji politikasına sahip olmayan Türkiye, Rusya ile yaptığı doğalgaz anlaşmaları ile bu projenin gerçekleşme ihtimalini de azaltmıştır. Mavi Akım'ın hayata geçmesiyle Türkiye doğalgazda yüzde 65 oranında Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte doğalgazda OPEC oluşturmayı hedefleyen Rusya, Putin dönemi ile birlikte önemli adımlar atmıştır. Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı anlaşmalar ile bu cumhuriyetlerin kaynaklarının Rusya üzerinden pazara ulaştırılması hususunda gelişmeler kaydetmiştir. Böylece Türkiye ve AB'nin alternatif hatlarını destekleyecek kaynakları da kontrolü altına almıştır. Yani şu an Nabucco gibi projeler faaliyete geçse bile Türkmenistan ve Kazakistan'ın hem Rusya üzerinden geçen hatları hem de alternatif hatları destekleyecek enerji üretimi bulunmamaktadır. Yani Nabucco gibi Türkiye için stratejik öneme sahip hatların içini dolduracak gaz bulunamamaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından bu yana geçen zamanda Türkiye, İran ve Rusya'nın korkularını haklı çıkaracak, sahip olduğu konum ve Hazar çevresindeki cumhuriyetler ile tarihsel bağları kullanarak bölgede atılımlar gerçekleştirme yolunda, bir başarı gösterememiştir. 1990'lı yıllarda bölgede önemli bir güç olma potansiyeli haline gelen Türkiye; dönemin yöneticilerinin "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" tarzı

söylemlerine rağmen bu söylemleri gerçekleştirme yolunda önemli gelişmeler elde edememiştir. Diğer taraftan bu tarz söylemler diğer ülkeler tarafından Turancı bir yaklaşım olarak algılanmıştır. Dolayısıyla Rusya ve İran gibi bölge devletlerinin hedefleri arasında bu birliğin gerçekleşmeme yolları yer almıştır. Elçibey'e karşı gerçekleştirilen darbe hareketinde de Türk Dünyası arasında bir birliğin oluşmasını engelleme düşüncesinin etkisi olmuştur. Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri üzerindeki etkinliği uzun sürmemiştir. Kısa bir sürede Türkiye'nin başlangıçta beklendiği gibi bölgenin lideri konuma gelemeyeceği anlaşılmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren kültürel bağlar yerine devletlerarası çıkarlar ikili ilişkilerde ön plana çıkmıştır. Ayrıca Süleyman Demirel ve Özal gibi devlet adamlarının başlangıçta büyük söylemleri ile başlayan Türkiye'nin bölge politikaları daha sonraki hükümetler ve yöneticiler tarafından devam ettirilmemiştir. Türkiye çoğu zaman dış politikada önceliği AB ve ABD'ye vermiştir. Türkiye'nin bu durumu Türk cumhuriyetlerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Kazakistan lideri Nazarbayev bazı söylemlerinde Özal ve Demirel'i aradığını belirterek Türkiye'nin bölgeye daha fazla ilgi göstermesi gerektiğini vurgulamıştır (http://www.sosyalarastirmalar.com).

Bu kapsamda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültür ve dil ortaklığı, iyi dostluk ilişkileri ve ekonomik ve stratejik çıkarlarının paralellik arz etmesi nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan ortak hareket etmektedirler. 10 Haziran 1996'da Ankara'da Azerbaycan ile "Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin yeniden yapılanması ve Türk Ordusuna benzer bir yapıya kısa sürede geçmesi için; 31 Mart 1997 tarihinden itibaren Türk subaylarınca teşkil edilen "Danışman Grubu" çalışmalarına halen devam etmektedir.

Benzer şekilde Türkiye'nin Kazakistan ve Türkmenistan ile dostluk ilişkileri devam etmektedir. RF ve İran tarafından bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetlere karşı girişilecek askeri bir harekâtta Türkiye taraf olmak durumunda kalabilir. Aynı şekilde; Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına karşı girişilebilecek bir saldırı durumunda, Türkiye müdahale etmek durumunda kalabilir. Türkiye'nin bir bölge devleti ya da devletler grubuna karşı tek başına mücadele etmek durumunda kalabileceği gibi, bu mücadeleyi içinde bulunduğu ittifak sistemleri ile de yapabileceği değerlendirilmektedir.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü halen kıyıdaş ülkeler arasında belirlenememiştir. Hazar Denizi'nin hukuki statü sorunun çözümünün uzaması yalnız kıyıdaş devletleri değil üçüncü devletleri de artık ciddi bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Gerek enerji tüketicisi batılı ülkeler ve gerekse uluslararası enerji şirketleri açısından sorunun çözüme kavuşturulması oldukça önemlidir. Bu açıdan Hazar'ın statüsüyle ilgili sorun, aynı zamanda bölgedeki büyük nüfuz mücadelesinin de göstergesidir. Bilindiği gibi böyle bir çözüme ilk adım 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan ve deniz dibinin paylaşımı ve üst suların ortak kullanımını öngören antlaşma ile atılmıştır.

Şu halde paylaşımın gerçekleştirilmesi ve neyin kime ait olduğunun belirlenmesi bölgesel işbirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Hazar'ın paylaşılmasında temel sorun petrol ve doğal gazın paylaşılmasıdır. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi kıyı devletlerinin uzlaşmasına bağlı olarak bütün denizin yetki alanlarının paylaşılmasının yolunu açacaktır. Bu paylaşımda ülkelerin güçlerine bağlı sonuçlar vermesi olasılığı gözden uzak tutulmamalıdır. Kıyıdaş devletlerin Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmalarının yanında, ulusal çıkarlara uygun müzakere pozisyonunun oluşturabilmesi de önem taşımaktadır.

Hazar Denizi'nin statüsünün deniz olarak kabulü ise; kıyısı olan her ülkenin Birleşmiş Milletler deniz hukuku sözleşmesinde yer alan egemenlik haklarını kullanacağı bölgelere ayrılmasını sağlayacak böylelikle Hazar Denizi kıta sahanlığı problemi otomatik olarak ortadan kalkacaktır. Özellikle Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan bu konuda oldukça önemli mesafeler katederek denizin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir konsensüse gelmişlerdir. Bu arada, Hazar'ın deniz veya göl olduğuna dair bir referans yapılmasına gerek duymaksızın, kıyıdaş ülkelerin ortak tutumuna bağlı bu alanda kullanılacak ulusal yetkilerin kendine özgü bir şekilde ayrı ayrı düzenlenmesi imkânı da elde edebilir bir sonuç olarak görülmektedir. Özellikle deniz dibindeki petrol ve

doğalgaz zenginliklerinin ortaklığına yönelik çözüm önerilerinin Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın menfaatlerine aykırı olacağından ve Rusya Federasyonu ile İran'a açık avantaj sağlayacağından Türkiye'nin de çıkarlarına aykırıdır. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin açık denize ilişkin esaslarının Hazar Denizi'nde uygulanması, orta hat, petrol ve doğal gaz yataklarını da içine alan münhasır ekonomik bölge oluşturması veya uluslararası teamüle uygun olarak paylaşımı gibi çözüm alternatiflerinin Türkiye'nin konu hakkındaki çıkarlarını koruyabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, kıyı uzunlukları oranında bölüşüm de Türkiye'ye uygun çözüm yolu olarak gözükmektedir. Ancak Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi konusunda bugün en büyük engel birçok batılı şirkete kıyıdaş ülkeler tarafından ruhsat verilmiş olmasıdır.

1991 yılına kadar Hazar'a sadece SSCB ve İran'ın kıyısı vardı. Fakat SSCB'nin dağılmasından sonra bunlara Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın eklenmesi ile Hazar Denizi'nin statüsü tartışmaları başlamıştır. Uluslararası hukuka göre Hazar Denizi'nin statüsü tüm kıyıdaş ülkelerin ortak egemenliği prensibinden hareketle ''ortak sahiplik'' (comdominium) yâda tarafların üzerinde anlaşacakları formüle göre ulusal egemenlik sahalarına bölünmeyi gerektiren ''bireysel sahiplik'' olacaktır.

Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesini beklemeden tek taraflı olarak petrol aramasına başlamaları üzerine alevlenen hukuki tartışmada, Rusya Federasyonu'nun görüşü, Hazar'ın kıyıdaş ülkelerin eşit ortak kullanımında olması gerektiği yönündedir. Rusya Federasyonu ayrıca, Türkmenistan ve İran'ın da desteğiyle, açık denizlerle doğal bağlantısı olmadığı için 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar Denizi'ne uygulanamayacağını, bir iç deniz veya göl olan Hazar'ın ortak egemenliğe tabi olması gerektiğini: 20 millik kara suları ile takip eden 20 millik ulusal ekonomik bölgelerin dışında kalan alanın ortak olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Rusya'nın görüşlerine karşılık, temel olarak Azerbaycan tarafından ileri sürülen ve Kazakistan'ın desteklediği görüşe göre Hazar bazen ''sınır gölü'' bazen de ''açık deniz'' olarak tanımlanmaktadır. Sınır gölü yaklaşımına göre Hazar uluslararası kara sınırlarının ortay hatta kadar denize uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmeli, kıyıdaş ülkeler kendi sektörlerindeki su yüzeyi, deniz ulaşımı, biyolojik kaynakların kullanımı vb.

üzerinde mutlak egemenliğe sahip olmalıdır. Açık deniz yaklaşımına göre 12 mil kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mil münhasır ekonomik bölge olmalıdır.

Türkmenistan daha önceleri Rusya görüşlerine meyletmiş olsa da, 1998 'de Azerbaycan'la arasındaki sınırın ortay hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıklamıştır. Fakat şimdiye kadar bu hattın nereden geçeceği konusunda bu iki ülke aralarında anlaşma sağlayamamışlardır. İran ise ısrarla Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkarak ''ortak sahipliği'' savunmaktaysa da, özellikle Azerbaycan'ın Şah Deniz yataklarından pay aldıktan sonra bu yaklaşımını yumuşatmış ve Nisan 1998'de ''eşit paylara'' bölünmesi şartıyla sektörel bölünmeyi kabul edebileceğini açıklamıştır. Bu yaklaşım Hazar'ın %20'sini (SSCB dağılmadan önce bu rakam %17 idi) İran'ın yönetimine vermekle, Azerbaycan'ın önerdiği yöntem ise İran'a sadece %10'luk bir alanı bırakmaktadır.

Zaman içinde Hazar kıyısı devletlerin görüşlerinde çeşitli değişikler olmuştur. Hazar Denizi'nin statüsünün yakın gelecekte ''ortak sahiplik''ten çok ''bireysel sahiplik'' esasına göre çözümleneceği anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda çok aktörlü jeopolitik ve jeostratejik faktörlerin, Hazar Denizi'nin gelecekteki statüsüne dolaylı etkilerini sürdürmeye devam edeceği değerlendirilmektedir. Bu süreçte beklenmeyen yeni gelişmeler, yeni oluşumlar, belirsiz politik dengelerin hâkim olduğu bu coğrafyada olası bir tırmanmayı yaratabilecek riskleri taşımaktadır.

Kafkaslar ve Hazar havzasında takip edilecek politikaların temel amacı, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı olan bölgede istikrar ve barışın tesisi, bunun ekonomik kalkınma ve refahın sağlanmasıyla kalıcı hale getirilmesi, bölge ülkelerinin egemenliklerinin ve bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesine yardımcı olunması, çok taraflı ve ikili düzeyde eşitlik esasında ilişkilerin geliştirilmesi olmalıdır.

Bu politikaların hedefinin ise; Rusya Federasyonu ve diğer bölgesel güçlerin bölgedeki askeri varlığı ve bu coğrafyadaki etkinliğinin, yapılan bilimsel çalışmalar ve araştırmalara hız verilmesi sayesinde mümkün olduğu ölçüde azaltılması, bölge ülkeleri arasındaki kutuplaşmaların önlenmesi, etnik sorunların, başta toprak bütünlüğü olmak üzere uluslararası ilişkilere egemen temel ilkeler çerçevesinde çözümüne destek verilmesi şeklinde olabileceği değerlendirilmektedir.

İlişkilerin geliştirilmesinde ekonomik ve kültürel ilişkiler ön planda tutulmalıdır. İlişkiler; demokratik bir yönetim içinde, hukukun üstünlüğüne inanan, insan haklarına saygılı, serbest pazar ekonomisini benimsemiş, güçlü ve laik bir devlet anlayışına sahip ülkeler olarak; ortak yararlar ve sıkı çok yönlü işbirliği içerisinde güçlendirilmeli, bilimsel araştırmalar, eğitim, güvenlik ve diğer alanlara yayılmalıdır. Bu bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri için çaba harcanmalıdır. Bunun içinde Türk Cumhuriyetleri'ni içine alan ''Orta Asya Cumhuriyetleri Ekonomik Birliği'', müteakiben ''Orta Asya Cumhuriyetler Birliği'' ve devamında Türkiye Cumhuriyeti ile ekonomik bir birlik kurulmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Bu doğrultuda uygulanabilecek politikalar şu şekilde sıralanabilir:

a. Türk Cumhuriyetleri'ne uluslararası alanda siyasi destek sağlanmasının, NATO'yla ilişkilerin geliştirilmesinin ve Barış İçin Ortaklık (BİO) faaliyetlerine katılımları konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin oynadığı aktif rolün sürdürülmesinin,

b. Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya Federasyonu'na olan ekonomik ve kültürel bağımlılığının azaltılarak bölge ülkeleri üzerindeki Rusya Federasyonu etkilerinin en az seviyeye indirilmesinin,

c. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında ulaşım ve iletişim alanında ortak projelerin süratle gerçekleştirilmesinin,

ç. Türkiye'nin Hazar bölgesine yönelik politikasının ABD ile stratejik ortaklık çerçevesinde uygulanmasının,

d. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinde kısa vadede sonuç alma yerine, orta veya uzun vadeli düşünülerek, çok yönlü politika ve projeler üzerinde durulmasının ve kurumsallaşmaya önem verilmesinin,

e. Türkiye enerji güvenliğine yönelik olarak enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve bu ülkelerde üretilen petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına ulaştırılmasında üzerinden geçecek boru hatlarıyla bir enerji koridoru oluşturmak istemektedir. Kültür ve dil ortaklığı ve Türk Cumhuriyetleri'nin stratejik ve jeopolitik konumu nedeni ile Türkiye'nin, bahse konu ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesine azami önemi vermesinin,

f. Batı'nın yayılmacı güçlerinin, Suudi Arabistan, İran ve Afganistan gibi dini rejim ihraç etmek isteyen ülkelerin, bölgedeki nüfuzlarının en az seviyeye indirilmesi için araştırma ve geliştirme çalışmalarına hız verilmesinin,

g. Üniversiteler ve diğer bilimsel kuruluşlar arasındaki karşılıklı bilimsel işbirliklerinin geliştirilmesinin, müşterek araştırma kurumları kurulmasının, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerine önem verilmesinin,

h. Hazar Denizi kıta sahanlığı problemi ile ilgili olarak, Türkiye ve Azerbaycan açısından en uygun çözüm olduğu değerlendirilen, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi ve hukuki statüsünün kıyıdaş devletlerin egemenliklerini kullanabilecekleri şekilde belirlenmesi tezinin desteklenmesinin, Hazar'da Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin uygulanmasının uluslararası hukukun bir gereği olduğunun her türlü siyasi, ekonomik ve askeri platformda dile getirilmesinin, Hazar'da ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlık ve muhtemel bir çatışmada Türkiye'nin, daha önce Azerbaycan-İran anlaşmazlığında olduğu gibi Türk Cumhuriyetleri'nin lehine aktif bir tutum izlemesinin, Hazar'daki hukuki statü sorununun çözümünde bir engel olarak ortaya çıkan Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki sorunların, uluslararası hukuk kuralları ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde çözülebilmesi için arabuluculuk yapılmasının, uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Hazar'ın hukuki statüsü ne olursa olsun, yapılacak anlaşmalarda Hazar geçişli boru hatlarının döşenmesi ile ilgili olarak meydana gelebilecek engelleri ortadan kaldıracak düzenlemelerin Türkiye için ulaşılabilecek en iyi çözüm yolu olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ABD Enerji Bakanlığı, (2005): Caspian Sea Region Key Oil and Gas Statistics, BP: Statistical Review of World Energy,(2005)

ARAS, B. (2005): Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu, Türkasya Stratejik Araştırmalar Raporu, 3 (3), 2–32

ÇAYLI, B. (2002): Hazar petrolleri, petrol boru hattı projeleri ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi, İstanbul

DABİRİ, M.R. (1995): Stenogra Phic Report from The International Conference "The Legal Status of the Caspian Sea", Almaty, Kazakistan

Dz.k.k.lığı hidrografi yayını, (2000): Türk Kara Suları Kanunu ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

GEORGIEVSKIY, V.Y. (2001): A Review and critical analysis of the methods and results of the Caspian Sea level predictions developed for 5 to 10 years and 20 to 100 years time horizons, CCWLF April 2001 by State and Challenges of the Marine and Coastal Environment of the Caspian Sea, Transboundary Diagnostic Analysis, 4 (3), 21-23

GOLUBTSOV, V. ve LEE, V. (2001): Influence of Antropogenic Climate Changes on Caspian Sea Level CCWLF 01.12.99 by State and Challenges of the Marine and Coastal Environment of the Caspian Sea, Transboundary Diagnostic Analysis, 2 (5), (35-38)

GOLUBTSOV, V. (2001): Proposal for Improving the Water Balance of the Caspian Sea CCWLF 01.12.98 by State and Challenges of the Marine and Coastal Environment of the Caspian Sea, Transboundary Diagnostic Analysis, 1(3), 17-19

GUSTAFSON, T. VE RUSECKAS, L. (1995): The Caspian Sea, Whose Waters? Whose Oil?, Cambridge Energy Research Associates, 5 (2), 1-26

İŞCAN, İ. H. (2007): Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, 1 (2), 113-168

İŞCAN, İ. H. (2010): Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Ekonomisi ve Hazar Denizinin Paylaşım Sorunu, Sosyo ekonomi özel sayı, 3(1), 66-75

KAKABAYEV, M. (2004): Hazar'da Belirlenemeyen Sınırlar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

KALİASKAROVA, Z. (2007): Hazar Denizi'nin Petrol ve Gaz Kaynakları Potansiyelinin Araştırılması, Asya-Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 5, 5-16

NASROLLAHZADEH, A. (2010): Hazar Denizi ve Ekolojik Sorunlar, Caspian J. Env. Sci. 97-104

ÖZÖZER, M. A. (1999): Orta Asya-Hazar-Ceyhan boru hattı ve milli güce etkileri, Harp Akademisi basımevi, Harp Akademisi yayını, 17-22

ŞİMŞEK, H. (2008):Hazar Denizi'nin Statüsü, Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1(1), 158-183

TOLUNER, S. (1989): Milletlerarası Hukuk Dersleri, ISBN 975-486-066-I Beta Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 4.baskı, 196-229

YARDIM, G. (2001): Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğalgazları Konferansı (BOTAŞ), Harp Akademisi Yayını, Harp Akademisi Basımevi, 25-32

YILDIRIM, U., ÖNER, Ş. ve GÜL Z. (2007): Küreselleşme Sürecinde Hazar Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma-Ekonomik Gelişme İkilemi: Enerji Kaynaklarının Kritiği, Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya II. Uluslararası Kongresi, Bakü, 2-5 Mayıs 2007, 327-329

YÜCE, Ç. K. (2006): Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri için önemi ve bölgedeki yeni büyük oyun, Global strateji dergisi, 2(2), 106-107

İnternet adresleri:

http://www.turansam.org:14.12.2010

http://www.hsimsek.com/haberindevami2.asp?id=%20123: Hazar Denizi'nin statüsü, 21.11.2010

http://www.osmannuriaras.com/sem1.htm:Hazar'da oluşan zararlı dışsallıklar ve çözüm önerileri,13.11.2010

http://www.turksam.org/tr/a153.html:09.10.2010

http://tr.wikipedia.org/wiki/Volga_Deltas%C4%B1:18.12.2010

http://www.turkcebilgi.com/hazar_denizi/resimleri :06.03.2011

http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/zMTEM9XhPrTb6SbQKdvZduUiTP6z6B.pdf :11.03.2011

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf :11.03.2011

http://www.turksam.org/tr/yazdir21.html :12.03.2011

http://www.yasin-aslan.com/doc/x04 pdf001.pdf.:12.03.2011

http://www.parstimes.com/environment/caspian_ecosystem.html: 20.07.2011

http://www.turansam.org/makale.php?id=1896 :20.07.2011

http://www.belgeler.com/blg/14ij/bolgesel-bir-guc-olarak-iran-in-jeopolitik-konumu-geopolitical-position-of-iran-as-a-regional-power:20.07.2011

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi	: 20.03.1976
Doğum Yeri	: İzmir
Lise	: (1990-1994) Deniz Lisesi
Lisans	: (1994-1999) Deniz Harp Okulu
Yüksek Lisans	: (2009-2011) İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Deniz Politikası Bilim Dalı
Çalıştığı kurumlar	: (1999-2001) TCG TAŞKIZAK Komutanlığı Yara Savunma subaylığı (2001-2003) TCG TAŞKIZAK Komutanlığı İkinci çarkçılığı (2003-2006) İstanbul Heliped (Helopad) Komutanlığı (2006-2008) TCG KEMER Komutanlığı Başçarkçılığı (2008-2009) Gemi Makineleri İşletmeciliği İhtisas Derecesi-Derince (2009-2010) Kurtarma Grup Komutanlığı Teknik Kısım Amirliği (2010-) TCG AKIN Komutanlığı Başçarkçılığı Devam